

Kiss Dóra¹ – Szekeres Ágota²¹ Bács-Kiskun Megyei Pedagógiai Szakszolgálat Kecskeméti Tagintézmény² Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar

Egy és két enyhén értelmi fogyatékos tanulót integráló osztályközösségek összehasonlítása

Tanulmányunkban egy és két enyhén értelmi fogyatékos tanulót integráló negyedik és ötödikes osztályok szociogramjainak összevetését és elemzését tűztük ki célul. Olyan kérdésekre keressük a választ, hogy vajon van-e különbség az enyhén értelmi fogyatékos tanulók elfogadásában az egy, illetve két tanulót integráló osztályokban, vagy hogy milyen tényezők befolyásolják az osztályok szerkezeti típusainak alakulását. A szociogramok felrajzolását egy erre a célra fejlesztett szoftver segítségével készítettük el, az elemzésüket pedig a Mérei Ferenc által kidolgozott több szempontú szociometriai módszerrel végeztük. Az eredményeink közül kiemeljük, hogy az enyhén értelmi fogyatékos gyermekek között nem alakul ki kölcsönös kapcsolat, inkább a többségi gyermekek barátságát keresik.

Bevezetés

Magyarországon 1993 óta integrálnak fogyatékos diákokat többségi óvodákba és iskolákba. Még mindig nagyon keveset tudunk arról, hogy ezek a tanulók hogyan érzik magukat ezekben a közösségekben, de arról is, hogy a közösségek miként alakulnak át ennek hatására. Felmerül a kérdés, hogy az integrált tanulók rendelkeznek-e olyan közös jellemzőkkel, amelyek segítik vagy hátráltatják őket a közösségi életben. Kavale és Forness (1996) azt találta, mind a tanárok, mind a többségi diákok úgy gondolják, hogy az enyhe értelmi fogyatékos mellé szociális készségdeficit is társul, és ez az, ami miatt tíz enyhén értelmi fogyatékos gyermekből nyolcat elutasítanak a társaik. Ráadásul a tanárok szerint az enyhén értelmi fogyatékos gyermekeknél többször fordul elő figyelemzavar, mint többségi társaiknál.

48 kutatás eredményét összegezve Bless (1995) arra a következtetésre jutott, hogy a tanulásban akadályozott gyermekek kognitív, iskolai teljesítménye az integrált osztályokban ugyanolyan jó, a vizsgálatok többségében pedig szignifikánsan jobb, mint az elkülönített, speciális osztályokban. Az együttnevelés során a sajátos nevelési igényű tanulónál a szociális és/vagy lelki problémák jelentik a legnagyobb kihívást a pedagógusok számára (Meier és Walther-Müller, 2003).

* A publikáció az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

Az utóbbi időben sok kutatás kívánta mérni az integrált gyermekek közösségben való elfogadásának mértékét, vagy megkeresni az integráció sikertelenségének az okát (például: *Cambra és Silvestre*, 2003; *Sharene L. Smoot*, 2004; *Vuran*, 2005; *Frostad és Pijl*, 2007; *Szekeres*, 2011, 2012). Egyes kutatások azt bizonyítják, hogy nem a gyermekek teljesítménye, sokkal inkább a személyiségük az, ami a peremre szorítja őket. Egy hazai kutatás eredménye például azt mutatta ki, hogy a vizsgálatban részt vevő, tanulásban akadályozott gyermekek többsége nem peremhelyzetű, így az ő megítélésük is a személyiségük függvénye (*Torda*, 2004). Nem csak a diákok személyiségében keresendő azonban az integráció sikertelenségének oka. Kavele és Forness (1996) a tanárok felkészületlenségét hangsúlyozza az integrált gyerekek közösségbe való bevonásával kapcsola-

Az integráció mellett a legfőbb érv, hogy segíti a fogyatékos gyermekek szocializációját, hiszen számos olyan szociális készséget tanulhatnak meg, amelyet aztán később a többségi társadalomban is sikeresen használhatnak. Ugyanakkor felmerülhet ellenérvként, hogy sokkal nehezebb beilleszkedniük az iskolai közösségekbe, így peremhelyzetre kerülhetnek (Mand, 2007; Frostad és Pijl, 2007; Fischer, 2009).

latban. Egy másik kutatás négy faktort azonosított be, amelyek befolyásolják a tanárok inklúzió iránti attitűdjét, ezek a következők: nem, életkor, tanítási énhatékonyság (például: az alacsony tanítási énhatékonysággal rendelkező pedagógusok jellemzően negatívan álltak az inklúzióhoz) és a sajátos nevelési igényű diákokkal való korábbi szakmai tapasztalat (*Váz, Wilson, Falkmer, Sim, Scott, Cordier és Falkmer*, 2015). Smoot (2004) arra is felhívja a figyelmet, hogy anyagi problémát okoz az iskoláknak két tanár egyidejű foglalkoztatása az osztályban, vagy a tanárok átképzése, hogy kielégítsék az enyhén értelmi fogyatékos tanulók szükségleteit. Emellett természetesen a fogadó osztály hozzáállása is befolyásolhatja az integráció sikerességét. Fischer Gabriella (2009) egy vizsgálat során azt tapasztalta, hogy a szülők és az integrációban részt vevő pedagógusok az osztálylégkör kialakításában a gyermekek szerepét kiemelten fontosnak tartják.

Éppen ezért nagy szükség van a diákok figyelemmel kísérésére, és arra, hogy pontosan informálja őket a pedagógus a középük érkező fogyatékos gyerekekről (*Maras és Brown*, 2000; *Campbell, Gilmore és Cuskelly*, 2003; *Rillotta és Nettelbeck*, 2007).

Az integráció mellett a legfőbb érv, hogy segíti a fogyatékos gyermekek szocializációját, hiszen számos olyan szociális készséget tanulhatnak meg, amelyet aztán később a többségi társadalomban is sikeresen használhatnak. Ugyanakkor felmerülhet ellenérvként, hogy sokkal nehezebb beilleszkedniük az iskolai közösségekbe, így peremhelyzetre kerülhetnek (*Mand*, 2007; *Frostad és Pijl*, 2007; *Fischer*, 2009).

Nagy László a drámai műhöz hasonlítja az osztályt: a tanulókra vannak kiosztva a szerepek. A dráma szereprendszerével kialakítja a tanulói hierarchiát: elnyomókra és elnyomottakra, alá- és fölrendeltségi viszonyokra. A ranglétra legalján olyan személyek állnak, akiket az osztály a peremre szorít, vagy akiket nem fogad be valamilyen oknál fogva (*Nagy*, 1988, idézi *Schmercz*, 2002). Az eddigi szociometriai mérések alapján elmondható, hogy az elutasított tanuló szerepét általában az integrált tanulóra osztja ki a közösség (*Szekeres és Horváth*, 2014). Ahhoz, hogy pedagógiai eszközökkel elfogadó, toleráns, érett közösséget alakíthassunk ki, elengedhetetlen, hogy megértsük a kirekesztés okát, megismerjük a kirekesztett csoportok közös jellemzőit. A kiközösítés lehetősége még mindig jelen van a társadalomban, sőt alapvető része társas életünknek (*Williams, Forgas és Hoppel*, 2006).

Mérei (1971) hasonló gondolatokat boncolgat: azt feltételezi, hogy a szociometriai státusz és a személy életvitele között összefüggés fedezhető fel. Szerinte a csoport központja funkcionálisan is központi, vezető szerepet tölt be a csoport életében, ez azonban nem veleszületett vonás, hanem a csoportdinamikai hatások eredménye. A társas mezőben a peremhelyzet és az elutasítottság bizonyos személyiségjegyekkel is összefügg, ilyen például a gyenge tanulmányi eredmény, nyugtalanság, kedvezőtlen családi körülmények, alkalmazkodási nehézségek, származás, vallás, szocioökonómiai státusz, agresszivitás. Az elutasítottság ténye azonban visszahat a személyiségre, hiszen az ilyen személyek azt a tapasztalatot hordozzák magukban, hogy minden társas viselkedés ellenük irányul, és fenyegető a számukra. Mi sem magyarázza ezt jobban, minthogy a kitaszított pozíció állandósulhat, és új közösségbe kerülve újragenerálja azt, mintha csak a tanuló személyiségéhez tartozna.

Célkitűzés

Mivel egy jól működő osztályközösség nemcsak az oktatás eredményességét növeli meg, hanem a tanulók huzamos együttléte a társas élet által történő személyiségformálást is lehetővé teszi (Schmercz, 2002), fontos célkitűzés, hogy felmérjük az enyhén értelmi fogyatékos tanulókat integráló általános iskolai osztályközösségek minőségét, és megvizsgáljuk az integrált tanulók közösségben való helyzetét, hogy segíthessük az elfogadásukat és a szocializációjukat.

Vizsgálatunkban a következő kérdésekre kerestük a válaszokat:

- Az egy vagy a két enyhén értelmi fogyatékos tanulót integráló osztályokban jobb az integrált tanulók helyzete?
- Mennyiben tér el az integrált és a többségi tanulók társas helyzeteinek aránya? Mennyiben tér el az átlagtól és egymástól az egy és két tanulót integráló osztályokban az integrált tanulók társas helyzeteinek aránya?
- Hogyan írhatók le a vizsgált osztályok a szociogramok szerkezeti típusai szerint?

A minta

A vizsgálati mintát abból az országos mintavételből vettük, amelyet Szekeres (2011) gyűjtött és dolgozott fel doktori disszertációjában. Kutatásában olyan általános iskolák vettek részt, amelyekben 4., 5. és 6. osztályos enyhén értelmi fogyatékos gyermekek tanultak integrált körülmények között. Minden enyhén értelmi fogyatékos tanuló szakértői véleménnyel rendelkezett (BNO F70-es kóddal). Tanulmányunkban ezért az enyhén értelmi fogyatékos tanulók vannak a középpontban, és ezt a megnevezést fogjuk használni, annak ellenére, hogy tisztában vagyunk a neveléstudományban és a gyógypedagógiában használt és elfogadott tanulási akadályozottság (Mesterházi, 1998) kifejezéssel.

A 16 általános iskolai osztályt felölelő mintába összesen 269 fő tartozik, 148 fiú és 121 lány. 24 fő enyhén értelmi fogyatékos, 11 fiú és 13 lány. Az 1. táblázat foglalja össze a kutatásban résztvevők számát.

1. táblázat. A kutatás mintája

	<i>Fiú</i>	<i>Lány</i>	<i>Összesen</i>
Többségi tanuló	137	108	245
Enyhén értelmi fogyatékos tanuló	11	13	24
Összesen	148	121	269

A minta az azonos osztályfokon azonos vagy közel azonos létszámú osztályokat tartalmaz, melyekbe egy és két enyhén értelmi fogyatékos tanuló jár. A 2. táblázat foglalja össze a létszámokat, az osztályfokokat és az integrált tanulók számát.

2. táblázat. A minta az osztályfokok és létszámok tükrében

<i>Osztály</i>	<i>Osztályfok</i>	<i>Osztálylétszám (fő)</i>	<i>Integrált tanulók száma (fő)</i>
1.	4. osztály	14	1
2.	4. osztály	14	2
3.	4. osztály	15	1
4.	4. osztály	15	2
5.	4. osztály	15	1
6.	4. osztály	15	2
7.	4. osztály	21	1
8.	4. osztály	21	2
9.	5. osztály	10	1
10.	5. osztály	11	2
11.	5. osztály	18	1
12.	5. osztály	18	2
13.	5. osztály	20	1
14.	5. osztály	20	2
15.	5. osztály	21	1
16.	5. osztály	21	2

A vizsgálati eredmények elemzése

A magányos integrált tanulók az egy, illetve két tanulót integráló osztályokban

Előzetes feltevésünk szerint a két tanulót integráló osztályokban kevesebb lesz a magányos integrált tanuló, hiszen ha a közösség el is utasítja őket, lehetőségük van egymáshoz kapcsolódni. Az egy tanulót integráló osztályokban az integrált tanulók 62,5%-a magányos, míg a két tanulót integráló osztályokban 43,8%-ot tesz ki a számuk. Ezek az eredmények a többségi tanulókhöz viszonyítva meglepőek, hiszen a két tanulót integráló osztályokban több volt a magányos (18,5%), mint az egy tanulót integráló osztályokban (14,2%). Megfordítva ez azt jelenti, hogy az egy tanulót integráló osztályokban a magányos tanulóknak 26,3%-a enyhén értelmi fogyatékos tanuló, a két tanulót integráló osztályokban pedig 28% ez az arány. Igaz, hogy arányaiban kevesebb integrált tanuló magányos a két tanulót integráló osztályokban, mégsem igazolódott be a feltevésünk. A szociogramokat vizsgálva, nyolc olyan osztályból, ahová két integrált tanuló is jár, egyetlenegy olyan esetet sem találtunk, ahol kapcsolódtak volna, még az olyan osztályokban sem, ahol mindketten magányosak voltak. Ez a pedagógusok számára jelentős információ, hiszen egy kutatásban arra jutottak, hogy a fogyatékos gyerekek és fiatalok inkább a többségi társaikkal akarnak együtt lenni, de sokat profitálnak abból is, ha vannak hasonló képességű barátaik is. Az interjúban például egy fiatal elmondta, hogy hasonló tapasztalatú barátok megléte nagyon fontos (*Childa és Nind, 2013*).

Az integrált és a többségi tanulók társas helyzeteinek összevetése

A 3. táblázatban összefoglaltuk az integrált és a többségi tanulók társas helyzeteinek százalékos megoszlását, valamint a Mérei (1971) által meghatározott átlagértékeket.

3. táblázat. Az integrált és a többségi tanulók társas helyzeteinek összevetése

	<i>Magányos</i>	<i>Páros</i>	<i>Lánchelyzet</i>	<i>Csillag</i>	<i>Zárt alakzat</i>
Többségi tanulók	12%	9%	25%	3%	51%
Mérei átlagértékei	12%	8%	15%	19%	46%
Integrált tanulók 1 fő/osztály	63%	0%	0%	0%	37%
Integrált tanulók 2 fő/osztály	44%	6%	31%	0%	19%
Integrált tanulók összesen	50%	4%	21%	0%	25%

Jól látszik, hogy a többségi tanulók értékeit és a Mérei (1971) által meghatározott értékeket összevetve nagy egyezést találunk. A magányos helyzetben lévők, a páros helyzetben lévők és a zárt alakzatban lévők aránya szinte teljesen megegyezik az 1971-es átlagértékekkel, csak a csillag- és lánchelyzetben lévők aránya tolódott el kicsit a láncok javára. Az enyhén értelmi fogyatékos tanulók 50%-a magányos (17%-uk pedig egyedüli magányos az osztályban), 4%-uk páros helyzetben van, 21% lánchelyzetben van, 0% csillag, és végül 25% zárt alakzat tagja. A magányos, integrált tanulók négyszer annyian vannak, mint a többségi társaik. Az egy enyhén értelmi fogyatékos tanulót integráló osztályok adatait megvizsgálva láthatjuk, hogy az integrált tanulók közel kétharmada magányos, kicsivel több, mint az egyharmaduk zárt alakzat tagja. Ehhez képest a két enyhén értelmi fogyatékos tanulót integráló általános iskolai osztályokban ugyan kevesebb a magányos tanuló, de a zárt alakzatban elhelyezkedők is kevesebben vannak. Ebben az osztálytípusban a legmagasabb a lánchelyzetben lévő integrált tanulók száma, magasabb, mint a többségi tanulók vagy a Mérei által vizsgált osztályok esetében. Ezeknek az adatoknak a pontos értelmezéséhez szükséges a szociogramok ismertetése, amelyet a tanulmány következő részében részletesen meg is teszünk.

A szociogramok elemzése

A vizsgálatunkban alkalmazott többszempontú szociometriai mérést Mérei Ferenc dolgozta ki (Mérei, 1971). A módszert alkalmazzák a mindennapok gyakorlatában, és számos publikációt olvashatunk erről; többek között integráltan tanuló hallássérült (Perlusz, 1995), enyhén értelmi fogyatékos (Szekeres és Horváth, 2014), valamint hiperaktív (Benyák, 2006) gyermekek osztályaiban. Gyógypedagógiai osztályokból is vannak már papír alapú (Bánszegi-Tóth, 2010), valamint digitális mérési adatok (Szekeres, Horváth, 2016). Emellett használják más módszerekkel együtt is (például: Szekeres, 2011; Demeter és Szabó, 2015).

A jelen elemzés célja az osztályok szerkezeti típusainak beazonosítása, a társas helyzetek arányainak vizsgálata, a közösség jellemzőinek feltárása, különös tekintettel az integrált tanulók helyzetére, az egy és két tanulót integráló osztályokban. A szociogramok értelmezéséhez fontos hangsúlyozni, hogy pillanatképet ábrázolnak az osztályról, így nem nyújtanak elegendő információt ahhoz, hogy messzemenő, oksági következtetéseket vonhassunk le belőlük a tanulók helyzetét illetően.

A negyedik osztályok szociogramjai

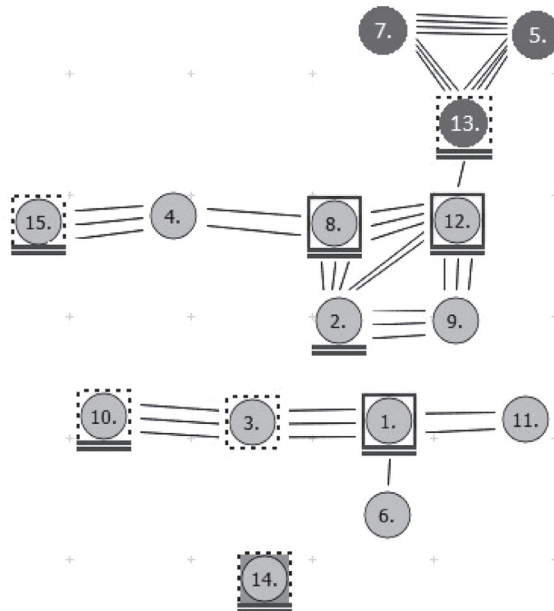
A negyedik osztályok szerkezeti típusuk alapján négy csoportra oszthatók. A legjellegzetesebb szerkezeti típus a tömbszerkezet: a nyolc negyedik osztályból négyre igaz, hogy egyetlen, nagy kiterjedésű tömb foglalja össze a tagok felét, kevés tanuló magányos, kevesen szorultak a peremre. Két osztály egyközpontú szerkezetű, egy osztály halmazszerkezetű, egy esetben pedig egy zárt alakzattól eltekintve halmazszerkezet jellemezte a közösséget. A negyedik osztályok szerkezeti típusait a 4. táblázat foglalja össze.

4. táblázat. A negyedik osztályok szerkezeti típusai

Osztály	Osztálylétszám	Integrált tanulók száma (fő)	Szerkezeti típus
1.	14	1	Tömbszerkezet
2.	14	2	Halmazszerkezet egy zárt alakzattal
3.	15	1	Egyközpontú szerkezet
4.	15	2	Tömbszerkezet
5.	15	1	Halmazszerkezet
6.	15	2	Egyközpontú szerkezet
7.	21	1	Tömbszerkezet
8.	21	2	Tömbszerkezet

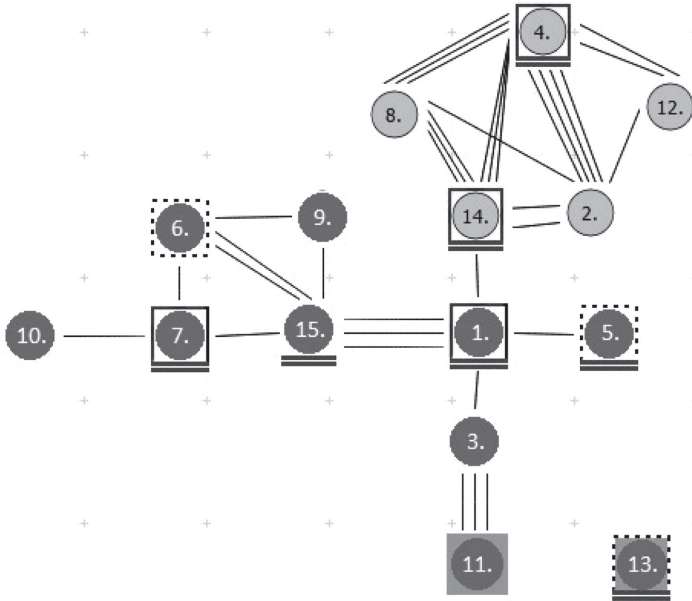
A nyolc vizsgált osztály szociogramjai közül kettőt mutatunk be, a táblázatban szereplő harmadik és negyedik sorsszámú, egyközpontú és tömbszerkezetű negyedik osztályokat. A kutatásban szereplő osztályok minőségi elemzését hasonló szempontok szerint végeztük.

A szociogramokon a fiúkat sötét, a lányokat világos körökkel jelenítettük meg, az integrált tanulókat középszürke háttérű négyzet jelöli. A jelentős tanulókat kettős aláhúzással, a pozitív szereppel rendelkezőket szaggatott kerettel, a negatív szereppel rendelkező tanulókat sima kerettel jelöltük.

1. ábra. A harmadik osztály szociogramja

Az 1. ábrán látható osztályban két olyan zárt alakzat van, amely közvetlenül kapcsolódik egymáshoz. Mindkét zárt alakzat esetében érvényesül a központ kritériuma, miszerint a közösség tagjainak legalább egynegyede kapcsolódik hozzá, ám valódi központnak csak a 8–12–2 lányokból álló háromszöget nevezhetjük. Összesen hét fő van zárt alakzatban, ami az osztály 47%-át jelenti. Szintén hét fő, az osztály másik 47%-a lánc alakzatban helyezkedik el. Az átlagosnál több láncnak köszönhető, hogy a hír gyorsan terjed az osztályban, a közvélemény érzékeny, a véleményalkotás labilis, a kommunikáció gyors. Szerkezetét tekintve egyközpontú, 3 fő alkotja a központot, 6 fő a társas mezőt, 6 fő pedig a peremre szorult. Az integrált tanulónak (14.) nincs kölcsönös kapcsolata, így ő az egyetlen magányos tanuló az osztályban (6%).

2. ábra. A negyedik osztály szociogramja

A 2. ábrán látható osztály tömbszerkezetű, két központja van, egy lányokból álló ötszög (4–12–2–14–8) és egy fiúkból álló négyszög (6–9–15–7). A két központot lánc köti össze. A tanulók 60% zárt alakzatban helyezkedik el, 33% lánc helyzetű, 7%, vagyis egy tanuló magányos helyzetű. A zárt alakzatban lévők 60%-os többsége szervezettségre, gazdag szokásrendszerre és csoportzsargonra utal, melyek háttérben magas hőfokú együttes élmények állhatnak. A zárt alakzatokat lánc köti össze, szétágazó hír- és véleményközvetítő hálózatot alkotva, vagyis jól mozgósítható a közösség. Ennek ellenére az integrált tanulók helyzete nem túl kedvező: az egyikük (11.) egy tanulóval ugyan erős kapcsolatot tudott kialakítani, de egy lánc utolsó tagjaként csak közvetve kapcsolódik a központhoz. A másik diák (13.) negatívan jelentős, és az egyetlen olyan az osztályban, akinek senkivel nincs kölcsönös kapcsolata, így a peremre szorult. Ez az osztály valódi, jól működő közösség, ahol az egyik integrált tanulónak sikerült szorosabb kapcsolatot kialakítania.

Az ötödikes osztályok szociogramjai

Az ötödikes osztályok szociogramjait vizsgálva találtunk egy szerkezeti típust, amit nem tudtunk besorolni Mérei (1971) öt szerkezeti típusa közé, ez az ötödikes osztályok 75%-ára volt jellemző. Ennek a szerkezeti típusnak a klikkesedő szerkezet nevet adtuk. Az ilyen osztályokban egymástól elszigetelt klikkek dominálnak, melyeket nem kötnek össze csillagok vagy láncok, így nehézkes a hír- és információáramlás. A legtöbb esetben fiú- és lány-klikkekre különülnek ezek az osztályok, ami az eltérő érintkezési stílusok találkozása miatt alakulhat így. Ezenkívül két szerkezeti típusra találtunk még példát, tömbszerkezetre és laza szerkezetre. A szerkezeti típusokat az 5. táblázat foglalja össze.

5. táblázat. Az ötödik osztályok szerkezeti típusai

<i>Osztály</i>	<i>Osztálylétszám</i>	<i>Integrált tanulók száma (fő)</i>	<i>Szerkezeti típus</i>
9.	10	1	Klikkesedő
10.	11	2	Tömbszerkezet
11.	18	1	Klikkesedő
12.	18	2	Klikkesedő
13.	20	1	Laza szerkezet
14.	20	2	Klikkesedő
15.	21	1	Klikkesedő
16.	21	2	Klikkesedő

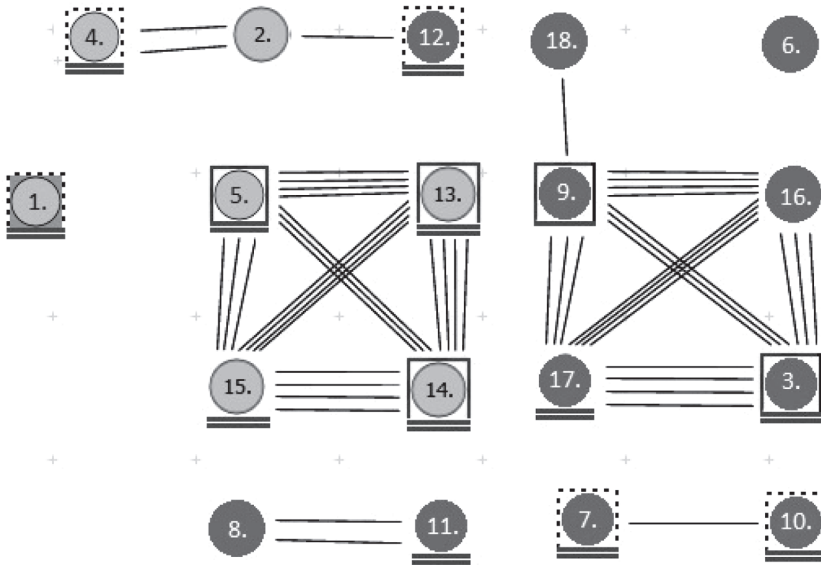
Az osztályközösségekben feltűnő jelenség a fiúk és lányok elkülönülése, amely a személyközi kapcsolatban mutatkozó eltérésekből adódik. Míg a fiúk interakciós stílusa korlátozó, az érintkezés kontrolljára törekszik, a lányok felhatalmazó interakciós stílust használnak, ami azt jelenti, hogy a másik fél megerősítésére és az egyetértésre törekszenek. Az eltérő érintkezési stílusok találkozása a fiúk dominanciáját és a lányok alárendelődését eredményezi, melynek következtében a lányok igyekeznek különálló csoportokat alkotni, ahol nem érzik magukat kiszolgáltatottnak (*E. Maccoby*, 1990, idézi *F. Lassú*, 2004).

A klikkek olyan kisméretű csoportok, amelyek a kortárs társadalom építőkövei, a társas tevékenységek kiindulópontjai és új barátok szerzésének terepei (Cottrell, 1996). Lehetőséget teremtenek olyan szociális készségek elsajátítására, amelyek később lehetővé teszik a vegyes, fiú-lány csoportok kialakulását és működését.

Szociometriai szempontból ezekről az osztályokról elmondható, hogy hiába vannak láncok, amelyeken gyorsan végigfutnak a hírek, ez csak a pletykák keletkezésének kedvez, és hiába vannak zárt alakzatok, amelyek véleményalkotásra alkalmasak, ha ezekből a véleményekből nem lesz közvélemény, csak a klikk belső álláspontja alakul ki. Ezekben az osztályokban hiányoznak azok a csoportdinamikai feltételek, amik a feladatra való mozgósításhoz és a vélemény irányításához elengedhetetlenek.

Az ötödikes osztályok közül a tizenegyedik és tizenkettedik, 18 fős, klikkesedő osztályt választottuk bemutatásra.

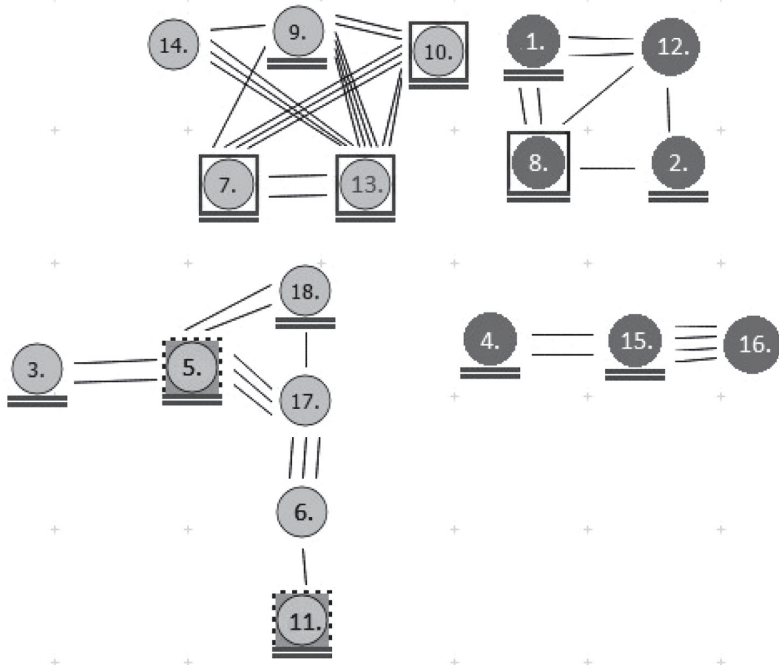
Ebben az ötödik osztályban (3. ábra) egy fiú- és egy lány-klikket találtunk, mindkettő négy-négy főből álló zárt alakzat, a fiú-klikkhez pedig még egy fiú kapcsolódik. Ezenkívül egy háromtagú lánc, két páros és két magányos tanuló tartozik még a közösséghez. A két zárt alakzat nem kapcsolódik egymással, és nagyon zárt mindkettő, hiszen egyetlen fiú kivételével senki nem kapcsolódik hozzájuk. A kötések nagyon erősek, kivétel nélkül háromszorosak vagy négyszeresek. Kilenc tanuló, az osztály 50%-a teljesen kizorul ezekből az alakzatokból. A tanulók 45%-a alkot zárt alakzatot, 22%-a láncot, 22%-a párt, és 11% magányos helyzetű. Ezek a számok a Mérei (1971) által meghatározott átlag-

3. ábra. A tizenegyedik osztály szociogramja

tól annyiban térnek el, hogy a lánc és a párosok aránya magasabb. Ezt azt jelzi, hogy a léggör kedvez az intim kapcsolatok kialakulásának, ami nem jellemző az érdekezérelt, feladatközpontú közösségekre. Az integrált tanuló (1.) negatívan jelentős és magányos, azaz egyetlen kölcsönös kapcsolatot sem tudott kialakítani.

A következő osztály (4. ábra) négy teljesen különálló, egymással nem csatlakozó klikkből áll. A klikkek egy lányokból álló ötszögből, egy szintén lányokból álló háromszögből és a hozzá csatlakozó láncból, egy fiúkból álló háromtagú láncból és egy fiúkból álló négyszögből állnak. A közösségnek tehát nincs központja. Az osztályban csak zárt alakzat és lánc található, ám a láncok nem segítik a klikkek kapcsolódását. Páros és magányos tanuló nincs. Az egyik integrált (5.) tanuló három emberrel is stabil kapcsolatot tudott kialakítani, két kétszeres, és egy háromszoros kapcsolattal rendelkezik. Egy háromszög tagja, valamint kapcsolódik hozzá még egy személy. A másik integrált tanúnak (11.) csak egyetlen egyszeres kapcsolata van, a háromszögből kinyúló lánc utolsó tagja. Mindkét integrált tanuló negatívan jelentős. Az előző osztállyal (3. ábra) összehasonlítva a két tanulót integráló osztályban jobb az integrált tanulók helyzete, valamint ez az osztály több és nagyobb létszámú zárt alakzattal rendelkezik.

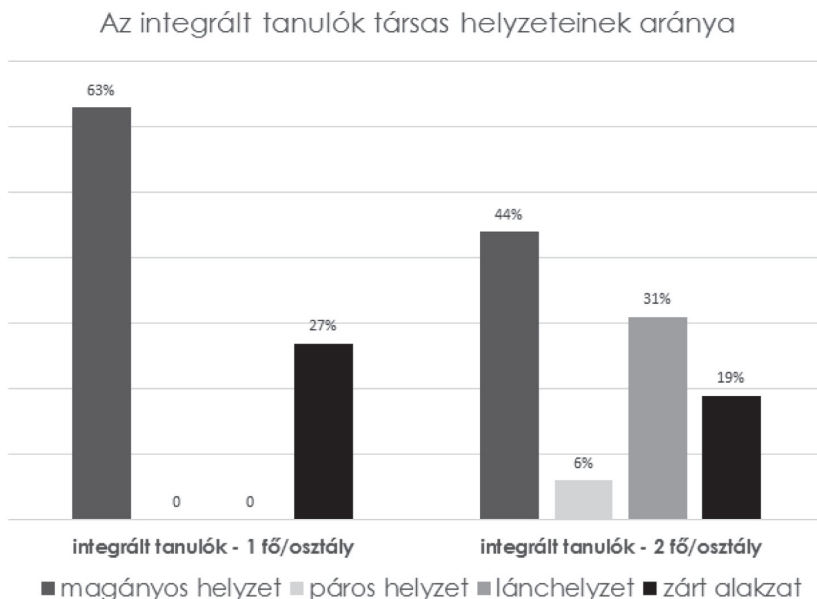
4. ábra. A tizenkettedik osztály szociogramja

Összegzés

Az osztályok minőségi elemzése során nem kaptunk egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy melyik osztályban jobb az integrált tanuló helyzete: ahol egyedül van, vagy ahol van még egy integráltan tanuló enyhén értelmi fogyatékos diák. A két enyhén értelmi fogyatékos tanulót integráló általános iskolai osztályokban ugyan kevesebb a magányos tanuló, de a zárt alakzatban elhelyezkedők is kevesebben vannak, mint az egy enyhén értelmi fogyatékos tanulót integráló osztályokban, ahogyan ez az 5. ábrán is látszik. Az osztályok minőségi elemzése során a nyolc, osztálylétszám alapján párba állított osztály közül négy esetben az egy tanulót integráló osztályok közösségét találtuk érettebbnek és összetartóbbnak, négy esetben pedig a két tanulót integráló osztályok közösségét.

A vizsgálatban részt vevő negyedik osztályos integráltan tanulók 75%-a magányos, míg az ötödikeseknél ez az arány 25%. Az ötödik osztályokban azonban nem csak az integrált tanulók elfogadásának mértéke lett jobb, összességében is kevesebb a magányos tanuló. Az egy tanulót integráló osztályokban az integrált tanulók 62,5%-a magányos, míg a két tanulót integráló osztályokban 43,8%. A vizsgált 16 osztály esetében nehéz megállapítani, hogy mi okozza ezt a különbséget. A korábban már említett klikkesedő osztályszerkezet betölthet valamiféle védő funkciót, de az életkor előrehaladtával is betudható ez a változás, bár korábbi eredményeink ezt nem erősítik meg (Szekeres, 2011).

Mivel a vizsgált osztályok közül az ötödik osztályokban a klikkesedő szerkezeti típus dominál, elmondhatjuk, hogy a vizsgált mintában az enyhén értelmi fogyatékos tanulók könnyebben válnak egy-egy klikk tagjává, mint hogy egy tömbhöz vagy egy központhoz sikerüljön kapcsolódniuk. Az egész mintát tekintve négy olyan integrált tanulót találtunk, aki tömbhöz vagy központi zárt alakzathoz kapcsolódott, és hét olyat, aki izolált

5. ábra. Integrált tanulók társas helyzeteinek aránya

csoporthoz. Ezért a pedagógusnak érdemes arra odafigyelnie, hogy ezek között a klikkek között kapcsolat alakuljon majd ki az életkor előrehaladtával, amikor a fiú és lány barátságok különbözősége már nem ennyire éles. Így az integrált tanulónak is lenne lehetősége nem csupán a klikkhez, hanem láncok segítségével akár a létrejövő központhoz is kapcsolódnia. Ennek a pontos tanulmányozására utánkövetéses vizsgálat tervezése lenne szükséges.

Az eredmények közül kiemelendő, hogy két enyhén értelmi fogyatékos tanuló egyetlen esetben sem választotta egymást, legalábbis választásaik nem realizálódnak kölcsönös kapcsolatban. Ebből is látszik, hogy mindenképp nagyobb pedagógiai megsegítésre, támogatásra van szükségük kapcsolataik kialakításához (Schneider, 2016).

A kutatásban kapott eredmények pontos értelmezéséhez további vizsgálatok szükségesek. Ahhoz, hogy árnyaltabb képet kapjunk az integráló osztályközösségekről, új szempontként a nem viszonzott választásokat is érdemes figyelembe vennünk. A többségi és az integrált tanulók társas helyzeteinek elemzésekor láthattuk, hogy míg a többségi tanulók 12%-a, az integrált tanulók 50%-a magányos helyzetű. Többek közt e jelentős különbség hátterére, valamint az integrált tanulók egymáshoz fűződő viszonyára vonatkozóan kaphatunk fontos információkat a nem viszonzott rokonszenvi választások vizsgálata során.

Irodalomjegyzék

- Bakker, J. T. A., Denessen, E., Bosman, A. M. T., Krijger, E. és Bouts, L. (2007): Sociometric Status and Self-Image of Children with Specific and General Learning Disabilities in Dutch General and Special Education Classes. *Learning Disability Quarterly*, **30**, 1. sz. 47–62. DOI: [10.2307/30035515](https://doi.org/10.2307/30035515)
- Bánszegi-Tóth Erzsébet (2010): A tanítás-tanulás folyamatát átható lényeges viselkedésminták elemzése tanulásban akadályozott kisiskolásoknál. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Az iskola betegítő tényező, vagy a korlátlan lehetőségek tárháza?* Neveléstudományi Egyesület, Budapest. 26–37.
- Benyák Anikó (2006): Alsó tagozatos hiperaktív gyermekek szociális pozíciója az osztályban. *Alkalmazott Pszichológia*, **7**, 4. sz. 5–21.
- Bless, G. (1995): A tanulásban mentálisan akadályozottak integrációja. In: Csányi Yvonne (szerk.): *Együttnevelés – Speciális igényű tanulók az iskolában*. Iskolafejlesztési Alapítvány, OKI Iskolafejlesztési Központ, Budapest. 132–142.
- Cambra, C. és Silvestre, N. (2003): Students with special educational needs in the inclusive classroom: social integration and self-concept. *European Journal of Special Needs Education*, **18**, 2. sz. 197–208. DOI: [10.1080/0885625032000078989](https://doi.org/10.1080/0885625032000078989)
- Campbell, J., Gilmore, L. és Cuskelly, M. (2003): Changing student teachers' attitudes towards disability and inclusion. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, **28**, 4. sz. 369–379. DOI: [10.1080/13668250310001616407](https://doi.org/10.1080/13668250310001616407)
- Child, S. és Nind, M. (2013): Sociometric methods and difference: a force for good – or yet more harm. *Disability & Society*, **28**, 7. sz. 1012–1023. DOI: [10.1080/09687599.2012.741517](https://doi.org/10.1080/09687599.2012.741517)
- Cottrell, J. (1996): *Social networks and social influences in adolescence*. Routledge, London.
- Csányi Yvonne (2000): A speciális szükségletű gyermekek és fiatalok integrált nevelése-oktatása. In: Illyés Sándor (szerk.): *Gyógynevelési alapismeretek*. ELTE-BGGYFK, Budapest. 377–409.
- Csányi Yvonne (2008): Új utak és törekvések az SNI-tanulók oktatása terén. In: Bánfalvy Csaba (szerk.): *Az integrációs cunami. Tanulmányok a fogyatékos emberek iskolai és társadalmi integrációjáról*. ELTE BGGYFK, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 65–74.
- Demeter Kármén és Szabó Kinga (2015): Az iskolai agresszivitás megnyilvánulási formái, mint az iskolai csoportban elfoglalt státusz meghatározó tényezői. *Különleges Bánásmód*, **1**, 1. sz. 55–66.
- Fischer Gabriella (2009): Az integrációval kapcsolatos attitűdök kutatása. *Gyógynevelési Szemle*, **37**, 4. sz. 254–269.
- F. Lassú Zsuzsa (2004): A nemek kérdése – szexualitás az iskolában. In: N. Kollár Katalin és Szabó Éva (szerk.): *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, Budapest. 551–562.
- Frostd, P. és Pijl, S. J. (2007): Does being friendly help in making friends? The relation between the social position and social skills of pupils with special needs in mainstream education. *European Journal of Special Needs Education*, **22**, 1. sz. 15–30. DOI: [10.1080/08856250601082224](https://doi.org/10.1080/08856250601082224)
- Gebauer Ferenc (2008): A Mérei féle „Többszempon-tú Szociometria” mai alkalmazási lehetőségei. *Budapesti Nevelő*, **44**, 2. sz. 67–71.
- Halász Gábor és Lannert Judit (2003): *Jelentés a magyar közoktatásról*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- Kavale, K. A. és Forness, S. R. (1996): Social Skill Deficits and Learning Disabilities: A Meta-Analysis. *Journal of Learning Disabilities*, **29**, 3. sz. 226–237. DOI: [10.1177/002221949602900301](https://doi.org/10.1177/002221949602900301)
- Kónya Zoltán (2014): *Lélek az iskolában*. Problémák és erőforrások A-Z. KORUNK – KOMP-PRESS, Kolozsvár.
- Mand, J. (2007): Social position of special needs pupils in the classroom: a comparison between German special schools for pupils with learning difficulties and integrated primary classes. *European Journal of Special Needs Education*, **22**, 1. sz. 7–14. DOI: [10.1080/08856250601082182](https://doi.org/10.1080/08856250601082182)
- Maras, P. és Brown, R. (2000): Effects of different forms of school contact on children's attitudes toward disabled and non-disabled peers. *British Journal of Educational Psychology*, **70**, 3. sz. 337–351. DOI: [10.1348/000709900158164](https://doi.org/10.1348/000709900158164)
- Mesterházi Zsuzsa (1998): *A nehezen tanuló gyermekek iskolai nevelése*. BGGYTF, Budapest.
- Meier, C. J. V. és Walther-Müller, P. (szerk.) (2003): *Az együttnevelés gyakorlata*. Összefoglaló jelentés. Európai Ügynökség a Sajátos Nevelési Igényű Tanulók Oktatásának Fejlesztéséért.
- Mérei Ferenc (1971): *Közösségek rejtett hálózata*. Tömegkommunikációs Központ, Budapest.
- Perlusz Andrea (1995): *Hallássérült tanulók az általános iskolában. Integráltan tanuló hallássérült gyermekek szociometriai vizsgálata*. Szakdolgozat, ELTE BTK, Budapest.
- Rillotta, F. és Nettelbeck, T. (2007): Effects of an awareness program on attitudes of students without an intellectual disability towards persons with an intellectual disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, **32**, 1. sz. 19–27. DOI: [10.1080/13668250701194042](https://doi.org/10.1080/13668250701194042)

- Schneider, B. H. (2016): *Childhood Friendships and Peer Relations. Friends and Enemies*. Second Edition. Routledge, New York.
DOI: [10.4324/9781315727042](https://doi.org/10.4324/9781315727042)
- Smoot, S. L. (2004): An outcome measure for social goals of inclusion. *Rural Special Education Quarterly*, **23**, 3. sz. 6–13.
- Szekeres Ágota (2011): *Enyhén értelmi fogyatékos gyermekek szociális integrációja az általános iskola 4. 5. és 6. osztályában*. Doktori disszertáció. ELTE PPK, Budapest.
- Szekeres Ágota (2012): Integráltan tanuló, enyhén értelmi fogyatékos gyermekek szociális helyzetének felmérése szociometria segítségével. *Iskolakultúra*, **22**, 11. sz. 3–23.
- Szekeres Ágota és Horváth Endre (2014): Enyhén értelmi fogyatékos gyermekeket integráló iskolai osztályok szociometriai jellemzői. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **69**, 1. sz. 263–281.
- Szekeres Ágota és Horváth Endre (2016): SMETRY: Társas kapcsolatok digitális mérésének első tapasztalatai. In: Hülber László (szerk.): *I. Oktatástervezési és Oktatás-Informatikai Konferencia. Absztraktkötet*. EKF Líceum Kiadó, Eger. 40.
- Schmercz István (szerk.) (2002): *Pszichológia a pedagógusképzésben. 2. kötet. Pedagógiai szociálpszichológia*. Élmény '94 Bt., Hajdúhadháza.
- Torda Ágnes (2004): Az integrált iskoláztatás hatása a gyermek személyiségfejlődésére. In: Gordosné Szabó Anna (szerk.): *Gyógyító pedagógia*. Medicina Könyvkiadó, Budapest. 357–368.
- Vaz, S., Wilson, N., Falkmer, M., Sim, A., Scott, M., Cordier, R. és Falkmer, T. (2015): Factors Associated with Primary School Teachers' Attitudes Towards the Inclusion of Students with Disabilities. *PLoS ONE*, **10**, 8. sz. DOI: [10.1371/journal.pone.0137002](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0137002)
- Vuran, S. (2005): The sociometric status of students with disabilities in elementary level integration classes in Turkey. *Eurasian Journal of Educational Research*, **18**, 5. sz. 217–235.
- Williams, B. T. R. és Gilmour, J. D. (2000): Annotation: sociometry and peer relationships. In: Smith, P. K. és Pellegrini, A. D. (szerk.): *Psychology of education – major themes*. RoutledgeFalmer, London. 189–191. DOI: [10.4324/9780203455029](https://doi.org/10.4324/9780203455029)
- Williams, K. D., Forgas, J. P. és Hoppel, W. (2006): *A társas kirekesztés pszichológiája. Kitisztás, kiközösítés, elutasítás és szelektálás*. Kairosz Kiadó, Budapest

Hegedűs Roland

Debreceni Egyetem Neveléstudományi Doktori Program

Tizedik osztályos tanulók teljesítményének területi különbségei

A kutatás célja, hogy feltárja az Országos kompetenciamérésben (OKM) tapasztalható területi különbségeket, így beazonosíthatóvá válnak azok a területegységek, ahol magasabb a tanulói teljesítmény, és ahol lényegesen alacsonyabb. Mindemellett kíváncsiak voltunk arra is, hogy a tanulók a családi háttérnek megfelelően teljesítenek-e, vagy attól nagymértékben eltérnek. Ennek vizsgálatára lineáris regressziót használtunk.

Eredményeink azt mutatják, hogy az országon belüli társadalmi-gazdasági megosztottságot a tanulói teljesítmény is követi: míg a magas teljesítmény jellemzően az ország északnyugati területein és a főváros környékén jelenik meg, addig az alacsony teljesítmény az ország északkeleti területén és a Dráva mentén látható. A Bács-Kiskun és Csongrád megyében élő diákok ugyanakkor az elvártnál jobban teljesítenek, aminek köszönhetően az ország egyik legjobban teljesítő térségévé válik ez a terület.

Területi eltérések

Az országon belül, a rendszerváltozáshoz közeledve, majd azt követően egyre inkább erősödött a társadalmi-gazdasági kettősség: az északnyugati országrész kiemelkedett gazdasági teljesítményével és innovációs tevékenységével, melynek alapja legfőképp a nyugati határ közelsége, valamint a Budapest–Bécs–Pozsony tengely mentén való elhelyezkedés volt (Süli-Zakar, 2003). Ehhez az innovációhoz képes volt alkalmazkodni a helyi társadalom és az oktatás, így ebben a térségben lényegesen többen tanultak szakközépiskolában, ami nem annak volt köszönhető, hogy a gyerekek rosszabbul teljesítettek, hanem annak, hogy az itt alapított cégek fel tudták venni a képzett munkaerőt (Forray R. és Kozma, 1999; Imre, 1999; Forray R. és Híves, 2004, 2009).

Az Északi-középhegység nagy múltra visszatekintő iparvidékei a rendszerváltozás időszakától hanyatlásnak indultak, nem tudtak alkalmazkodni a változásokhoz, így megnőtt a térségben a munkanélküliség, és a képzett munkaerő is az ország nyugati részére vándorolt (Süli-Zakar, 2003). Ehhez hasonló utat jártak be a Dél-Dunántúl régió ipartelepei is. Ezek a területek az ország kockázati térségeinek tekinthetők, hiszen korábban ezek a gazdaság és a társadalom húzóerejének számítottak (Kozma, 1996). Hasonló nehéz helyzetben lévő térségeknek tekinthetők az ország aprófalvas területei is, mert elszigeteltségükkel, alacsony népességszámukkal képtelenek voltak a megújulásra

(Baranyi, Kanalas és Kiss, 2006). Az ezredfordulóra kirajzolódottak az országon belüli fejlődési irányok, melyek minden esetben a fővárosból indulnak ki, Győr, Szeged és a Balaton felé, míg az ország többi területe perifériás jellegűnek tekinthető, melyek stagnálnak, vagy leszakadófélben vannak (Enyedi, 2000). Ezeknek a változó helyzetben lévő térségeknek a kitörést az oktatás jelentheti. Erre jó példa Székesfehérvár városa, ami az oktatás által tudott a kezdeti hanyatlásból kilábalni, és fejlődő központtá válni. A város azt tűzte ki célul, hogy változtat az oktatási struktúrán, és ezzel magasabb végzettséghez juttatja a lakosságot (Enyedi, 1998).

A gazdasági és társadalmi fejlettség szoros kapcsolatban áll egy adott területegység társadalmi összetételével, annak jellegzetességeivel. Ezen értendő, hogy a fejlettebb területeken jóval magasabb a GDP, a diplomások aránya stb., mint a perifériás területeken. A fejlettségbeli különbséget jól mutatja, hogy míg a nyugati országrészen lévő megyék mindegyike elérte az ország átlagos GDP-jének a 80%-át, addig a keleti országrészben csak Csongrád megye tudta ezt produkálni, mivel itt jóval nagyobb a diplomások aránya (Nemes Nagy, 1997) és jellemző az ország elmaradottabb térségeiből a diplomások idevándorlása (Hegedűs, 2015). A GDP-ben mért gazdasági teljesítmény szorosan összefügg a diplomások arányával, amely kiemelkedően magas a fővárosban és agglomerációjában, Csongrád megyében, valamint nagyvárosokban. A legalacsonyabb diplomás arány Északkelet-Magyarországon, az alföldi területek nagy részén és Dél-Dunántúlon jellemző, ahol lényegesen alacsonyabb a GDP. A diplomások aránya a rendszerváltozás óta nagymértékben növekedett az ország északnyugati térségeiben, így növelve tovább az egyes területek közötti különbséget (Híves, 2003). Az említett mutatók (GDP, diplomások aránya) nagy hatással vannak az egyes területeken tapasztalható tanulói teljesítményre. A magasabb családi háttérrel rendelkező szülők gyermekei általában jobban teljesítenek, mint a szegényebb szülők gyermekei (Pusztai, 2005; Bacskai, 2015). A korábban említett földrajzi kettősség megnyilvánul a végzettségben is, hiszen az ország északnyugati területén élő népesség magasabb végzettséggel rendelkezik, mint az országos átlag (Csapó, 1997). Ezzel ellentétbe állítható az Észak-Alföld régió, ahol sok a fiatal, de alacsony végzettségű a népesség, így nehéz a térségnek a gazdasági kihívásokhoz alkalmazkodnia (Cserhádi, 2003). A legiskolázatlanabb népesség az ország két részén koncentrálódik: az egyik a Dráva mentén található, a másik pedig az északkeleti országrészt foglalja magában. Ezekkel a területekkel nagy átfedést mutatnak azok a térségek, ahol a magasabb a roma/cigány népesség aránya. Ez a népesség azokon a területeken iskolázottabb, ahol kisebb számban élnek, és a gazdasági fejlettség is magasabb (Forray R. és Híves, 2013). A roma/cigány tanulók továbbtanulási jellemzői is e gondolat mentén rendeződnek: míg a Közép-Magyarország régióban és Dél-Alföld régióban hagyományosan a gimnáziumi képzést részesítik előnyben, addig a Dél-Dunántúl és Észak-Alföld régióban a szakiskolai képzésnek is nagy szerepe van (Garami, 2003). Ennek hatására nem elhanyagolható, hogy a gyerek hová születik, az ország mely területén tanul, hiszen az adott társadalmi környezet – diplomások aránya, népesség összetétele, gazdasági fejlettség – is nagy hatást gyakorol az eredményességére. A lakóhely olyan szempontból is meghatározó, hogy milyen közelségben található megfelelő középiskola, felsőoktatási intézmény, hiszen a közelség növeli az adott intézménytípus választását. A közelség kiemelten fontos a hátrányos helyzetűek esetében, hiszen a távolság nagymértékben meghatározza ennek a társadalmi csoportnak a továbbtanulását (Kozma, 1975, Garami, 2009).

Korábban, ahogy Székesfehérvárra utaltunk, az oktatás a magasabb végzettség lehetőségének biztosításával segít abban, hogy az adott térség alkalmazkodjon a gazdasági kihívásokhoz. Továbbá azt is láthattuk, hogy a magasabb végzettséget könnyebb elérni magasabb társadalmi háttérrel, mert az oktatási rendszer beavatkozása szükséges ahhoz, hogy a hátrányos helyzetből a gyerekek ki tudjanak lábalni. Így pontosan egy paradoxonnal kerülünk szembe: a jobb gazdasági teljesítménnyel rendelkező térségek – Bala-

ton környéke, Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl, főváros – mindinkább magasabb végzettségű társadalommal lesznek jellemezhetőek, míg a keleti országrészben jellemző alacsonyabb családi háttér nem tudja biztosítani a gyerekeknek a magasabb végzettséget, ezért még inkább az országon belüli különbség növekedése lesz várható, mintsem a kiegyenlítődés (Nagy, Tímár, Nagy és Velkey, 2015). Továbbá egyes kutatások megállapították, hogy a fejlett térségekből a felsőoktatásba érkezett hátrányos helyzetű tanulók lényegesen könnyebben tudnak alkalmazkodni az oktatáshoz és elvárásokhoz, mint azon társaik, akik hátrányos térségből érkeztek. Erről beszél Pusztai (2010) is, aki úgy tapasztalta, hogy a Nyugat-Dunántúl régióban az egyébként is kevesebb hátrányos helyzetű tanuló sikeresebben leküzdheti a családi hátrányokat, mint a keleti országrészben, ahol a társadalmi hátrányokat területi hátrányok is erősítik. Mindehhez hozzájárul továbbá az is, hogy az elmaradottabb területekből a frissdiplomások az ország fejlettebb részén keresnek és vállalnak munkát, tovább gyengítve az adott terület társadalmi és gazdasági mutatóit (Hegedűs, 2015). Vagyis az oktatás hosszú távú céljaként jeleníthető meg az ország gazdasági teljesítményének növelése. Kutatással bizonyítható, hogy a PISA eredmények javulása (25 pont/20 év) 3%-os GDP növekedést eredményez az egyes országok esetében, tehát az oktatásba való befektetés hosszú távon megtérülő lenne (Madaras és Varga, 2015).

A tanulói teljesítmény meghatározói

Az iskolának fontos szerepe van abban, hogy a társadalmi háttérből származó különbségeket megszüntesse. Az oktatási rendszer több pontján is érzékelhető, hogy a megfelelő szintű oktatás nem mindenki számára egyenlő mértékben hozzáférhető. Például közlekedési akadályok vagy a közeli oktatási intézmény hiánya játszhat ebben szerepet. Ennek következtében a kistelepülésen élő tanulók eredményei nem a felzárkózás irányába mutatnak, hanem egyre inkább leszakadnak az átlagtól. Ez a különbség különösképpen a szövegértésben érvényesül (Imre, 2002).

A legjobb gimnáziumok a Nyugat-Dunántúl régióban, valamint a leghátrányosabb Észak-Alföld, Dél-Dunántúl és Észak-Magyarország régióban találhatóak. Ennek kettős oka van: míg a nyugati országrészben a diákok jobb eredményeket érnek el átlagosan, így nagyobb meritési bázist biztosítanak az egyes gimnáziumok számára, addig az északkeleti vagy a déli országrészben nagy a szelekció, aminek köszönhetően a jó képességű diákok egy-két iskolába koncentrálnak. Az is megállapítható, hogy a legjobb iskolák a nagyvárosokban és megyeszékhelyeken találhatóak, ami szoros összefüggést mutat azzal, hogy ezeken a településeken magasabb az iskolázott népesség és így az iskolázottabb szülők aránya is. A legrosszabb helyzetben lévő kistérségekben lényegesen alacsonyabb az „elit” gimnáziumok száma, ami összefüggésbe hozható a Human Development Indexszel (HDI), melynek egyik részlemeze iskolázottság és a GDP (Garami, 2009).

A szülők iskolai végzettsége nagymértékben befolyásolja, hogy milyen iskolát választanak gyermekeik számára. Egy 2001-es tanulmány szerint azoknak a gyerekeknek, akiknek mindkét szülője felsőfokú végzettséggel rendelkezett, csupán 49%-a járt normál osztályú általános iskolába, a többiek valamilyen tagozatos osztályt választottak. Ugyanakkor azok a gyerekek, akiknek a szülei szakmunkás végzettséggel rendelkeztek, 87%-ban normál tagozatú osztályba jártak (Andor, 2001). Egy 2009-ben publikált vizsgálat arra hívta fel a figyelmet, hogy az apák végzettsége nagyobb hatást gyakorol a tanulók teljesítményére, mint az anyáké. Minél magasabb az apák végzettsége, annál nagyobb az esélye annak, hogy gyermekeiket egyházi vagy felsőoktatási intézmény által fenntartott iskolába írassák. Ezekben az iskolákban a tanulók jobb eredményeket érnek el, mint az állami iskolákban. Az utóbbiakban jóval heterogénebb a tanulói összetétel,

amit magyaráz az, hogy egyszerre vannak jelen legjobb és legrosszabb teljesítményű tanulók is (Barta, 2009).

A hazaihoz hasonló tanulói teljesítményekkel kapcsolatos összefüggéseket külföldön is kimutattak egyes kutatók. Így például az Amerikai Egyesült Államokban az egyházi iskolákban tanuló gyerekek eredményei jobbak voltak az állami szektorban tanulóknál (Coleman, 1981). Az egyházi iskolák eredményességének vannak bírálói is, akik úgy vélik, hogy a kiválasztás miatt eredményesebbek, nem pedig attól, hogy jobban működnek (Elder és Jepsen, 2014). Így a magánszektor teremti meg az egyenlőtlenséget a társadalmon belül, hiszen a gazdagabb rétegnek lehetősége van elszeparálni gyermeküket az alsóbb osztálybeli gyerekektől (Weiß, 2011, 2012).

Derdák és Varga (2003) vizsgálta a középiskolában való továbbtanulást. Eredményeik azt mutatták, hogy nem az etnikai hovatartozás határozza meg az intézményválasztást, hanem a tanulók társadalmi háttere. Megállapították, hogy míg első osztályban közel hasonlóan teljesítenek a tanulók, addig 8. osztályra az alacsonyabb társadalmi háttérűek teljesítménye lényegesen alacsonyabb, mint a magasabb háttérűeké. Ennek eredményeként a hátrányos helyzetű tanulók a szakiskolát részesítik előnyben, míg a magasabb társadalmi státuszú társaik a gimnáziumot. Ezért a gyengébb anyagi háttérrel rendelkező gyerekeknek jóval nehezebb magasabb végzettséget elérni, mint jobb anyagi helyzetű társaiknak.

A 2000-es évek PISA-vizsgálatai is összefüggést kerestek a családi háttér és teljesítmény között. A vizsgálatok megállapították, hogy a többi országhoz képest hazánkban lényegesen jobban befolyásolja a családi háttér a tanulók teljesítményét. A magyar oktatási rendszer nem képes ellensúlyozni, leküzdeni, csökkenteni a szociokulturális hátrányokat (Arató és Varga, 2004). Továbbá a 2006-os PISA-felmérés alapján nagy szelektivitás is jellemző, ezért a hazai oktatási rendszer ebben a tekintetben pont az ellenkezője a legjobban teljesítő finn iskolarendszernek. A tanulók teljesítménybeli különbségei a családi háttér befolyásoló hatása miatt évről évre nagyobbak lesznek, amit tapasztalhatunk iskolák és osztályok között is (Csapó, Molnár és Kinyó, 2009). Ez

A szülői háttér mellett a tanulói teljesítményt nagymértékben befolyásolja az a közeg is, ahol a tanulás zajlik. Széll (2015) kutatásában két iskolatípust különböztetett meg, az egyik a rezilliens (jól teljesítő iskolák), a másik a veszélyeztetett (rosszul teljesítő iskolák). Rezilliens iskolák nagy számban vannak jelen a fővárosban és Békés megyében. Jellemzőjük, hogy a tanárok gyakrabban végeznek önkéntes tevékenységet, valamint tehetséggondozásra is nagyobb hangsúlyt fektetnek, és ezekben az iskolákban a roma/cigány tanulók aránya minimális. A veszélyeztetett iskolák gyakoribbak az Észak-Magyarország régióban. Itt gyakran tanítanak benne olyanok, akik nem rendelkeznek pedagógus végzettséggel, továbbá gyakori a tanári kar fluktuációja is (Széll, 2015; Bacskai, 2015). Ha azonos képességű diákokat eltérő iskolába járattunk, akkor a tanulók teljesítményét az határozza meg, hogy milyen az adott iskola tanulói összetétele. A magas roma/cigány tanuló arány csökkenti tanulói eredményességet és a pedagógusi munka értékét (Széll, 2014).

alapján megállapítható, hogy az integrált oktatás elősegíti a társadalmi esélyegyenlőség megteremtését, ahol a tanulók teljesítménye kevésbé függ a családjuk iskolázottságától és anyagi helyzetétől. Mindezek alapján kijelenthető, hogy egy oktatási rendszer sikerét nagymértékben meghatározza annak szerkezete (*Dupriez és Dumay, 2006; Benito, Alegre és González-Ballob, 2014*).

A szülői háttér mellett a tanulói teljesítményt nagymértékben befolyásolja az a közeg is, ahol a tanulás zajlik. Széll (2015) kutatásában két iskolatípust különböztetett meg, az egyik a rezilliens (jól teljesítő iskolák), a másik a veszélyeztetett (rosszul teljesítő iskolák). Rezilliens iskolák nagy számban vannak jelen a fővárosban és Békés megyében. Jellemzőjük, hogy a tanáraik gyakrabban végeznek önkéntes tevékenységet, valamint tehetséggondozásra is nagyobb hangsúlyt fektetnek, és ezekben az iskolákban a roma/cigány tanulók aránya minimális. A veszélyeztetett iskolák gyakoribbak az Észak-Magyarország régióban. Itt gyakran tanítanak benne olyanok, akik nem rendelkeznek pedagógus végzettséggel, továbbá gyakori a tanári kar fluktuációja is (*Széll, 2015; Bacskai, 2015*). Ha azonos képességű diákokat eltérő iskolába járattunk, akkor a tanulók teljesítményét az határozza meg, hogy milyen az adott iskola tanulói összetétele. A magas roma/cigány tanuló arány csökkenti tanulói eredményességet és a pedagógusi munka értékét (*Széll, 2014*).

A tanulói összetétel szerepére külföldi példák is utalnak. Például Columbiában, az USA egyik tagállamában végzett vizsgálat szerint a feketék és spanyolok jelentik a kockázati tényezőt. Azokban az iskolákban, ahol magas az arányuk, lényegesen rosszabbak a tanulói eredmények (*Brown-Jeffry, 2006*). Az eredményességre továbbá hat az iskolai klíma is, ami lehet pozitív és negatív is egyes diákok teljesítményének tekintetében (*Corten és Dronkers, 2006*). A befolyásoló tényezők között említhető továbbá a tanári karon belüli kommunikáció is. A jó iskolában a kommunikáció és kötődés kimondottan erős az oktatás szereplői (tanár, diák, szülő, igazgató) között, ami megfelelő közeget teremthet annak, hogy a gyerekek minél jobb teljesítményt nyújtsanak (*Şahenk, 2010*).

Magyarországon a roma és nem roma hátrányos helyzetű tanulók között nem található különbség az iskolai teljesítményben. Mind a két esetben az összefüggés a családi háttérrel, a család gazdasági és kulturális tőkéjével függ össze, mivel anyagi gondjaik következtében nincs lehetőségük különórák igénybevételére, s a szülők sem tudnak a gyerekek képességein olyan mértékben fejleszteni, hogy ne maradjanak le az iskolában. Ezek pedig összhangban állnak azzal, hogy a tanulók gyengébb eredményeket produkálnak. A különböző családok elvárásrendszerei is mások, hiszen míg a magasabban iskolázott szülők számára egyértelműen a diplomaszerzés a cél, addig az alacsonyabban iskolázott réteg esetében a szakiskolai képzést jelenti (*Kertesi és Kézdi, 2012*).

A tanulói teljesítményt befolyásolja a bizonytalan családi szerkezet is, hiszen fontos az érzelmi biztonság a diákok számára. Ebben nincs különbség a szegényebb és a gazdagabb családok között. Az 1980-as évektől kezdődően az Egyesült Államokban a teljesítménybeli egyenlőtlenségeket növelte, hogy a színes bőrű 18 év alatti gyerekek 54%-a egyszülős családban él, ami nagy érzelmi bizonytalanságot jelent a tanulók számára, míg a fehérbőrűek esetében ez az arány csak 21% (*Kertesi és Kézdi, 2012*).

Korábban már utaltunk rá, hogy a lakóhely is fontos tényező a tanulói teljesítmény tekintetében. A roma/cigány tanulók lakóhelyükből fakadóan is hátrányos helyzetben vannak, mivel sokan kisteleplülésen élnek, így nehezebben férnek hozzá a jobb oktatáshoz. A roma/cigány tanulók 60%-a jár olyan osztályba, ahol az osztálytársainak több mint a fele funkcionális analfabéta, míg a nem roma/cigány tanulók esetében ez csak 20%. A nagyobb analfabéta arány halmozottan jelentkezik a kisteleplülésen lévő iskolákban. Etnikai hovatartozástól függetlenül a szegény családok gyerekei nagyobb eséllyel kerülnek be szegregált osztályba, annak ellenére, hogy a képességeik nem indokolnák azt. Ha a roma/cigány tanulók társadalmi, gazdasági és szociális tekintetben olyan körül-

mények között élneek, mint a nem hátrányos helyzetű társaik, akkor az olvasás-szövegértési feladatok tekintetében nem lenne lemaradásuk, míg a matematika esetében is csupán minimális eltérést tapasztalnánk. Ennek konklúziója tehát, hogy a lemaradásuk szinte kizárólag társadalmi okokra vezethető vissza (*Kertesi és Kézdi, 2012*).

Továbbá a hátrányos helyzetűeket általában kevésbé képzett pedagógusok tanítják, ami méltányossági problémákat vet föl. Egy kutatás szerint a tanárok hatékonysága a diplomájuk megszerzését követően rohamosan nő, majd ez a növekedés néhány év elteltével megáll. A tanulói teljesítményt szignifikánsan nem befolyásolja, hogy a tanító pedagógus hány éve dolgozik, de a TIMSS-vizsgálat szerint, ha az egyik tárgyat rutinosabb, a másikat fiatalabb tanár tartja, szignifikánsabban jobb a teljesítménye a régebben pályán lévő pedagógus tárgyát tanulónak (*Hermann, 2011*). Vagyis a pedagógus pályán eltöltött éve és a tanulói teljesítmény között nehéz megállapítani az összefüggést.

A 2007. évi kompetenciaeredményekben nagy területi különbségeket tapasztalunk. A legjobb eredmények az ország nyugati, középső, valamint délkeleti részén tapasztalhatóak, míg a gyengébb eredmények az ország északkeleti és a délnyugati térségeiben. A homogenitásmutató – kistérségek fejlettség szerinti különbsége, vagyis az egyes mutatók alapján mennyire egységes az adott kistérség – alapján megállapítható, hogy lényegesen több fejletlen kistérség van az ország területén belül, mint fejlett. Egyes kistérségek, amelyek nagy oktatási múltra tekintenek vissza, vagy felsőoktatási intézmény (Debrecen, Miskolc) található bennük, magasabb eredményeikkel kiemelkednek a környezetükből. Az alacsonyabb eredmények azokon a területen jellemzőek, ahol a családháttér-index is alacsonyabb. Ez összefügg azzal, hogy itt az iskola összetétele is hátrányosabb, mint más térségekben (*Garami, 2014*). Kozma és munkatársai (2015) megalkották az ún. LeaRn-indexet, ami megmutatja, hogy az adott térség milyen szinten áll az oktatás/tanulás viszonylatában. Ez az index egy magas korrelációs együtthatóval jól prognosztizálja, hogy mely kistérségben, milyen OKM eredmények várhatóak. Megvizsgálásra került, hogy 2012-re az ország mely területére jellemző a magasabb, mely területére az alacsonyabb OKM-teljesítmény. Ennek eredményként elmondható azonban, hogy nem történt nagy változás 2012-re sem a tanulók teljesítményének területi különbségeiben (*Hegedűs, 2016*).

A tanulói kompetenciamérésben nagy különbség jelentkezik az egyes középiskolai típusokban tanulók eredményei között is. A legjobban a nyolc évfolyamos gimnáziumba járók teljesítenek, míg lényegesen rosszabb eredményt érnek el a szakközépiskolába járók, valamint a még tőlük is jelentősen lemaradó szakiskolai tanulók (*Balázs és Horváth, 2010*). Ennek hátterében állhat az iskolák kiválasztó mechanizmusa, valamint az is, hogy a jobb képességű tanulók képesek a gyengébb tanulókból is jobb eredményt kihozni. Ezt támasztja alá egy romániai vizsgálat is, amely szerint akik olyan iskolába járnak, ahol átlagosan magasabb a tanulók teljesítménye, ott a leggyengébb tanulók eredményei is jobbak a vártnál, leküzdve még a családi háttérből fakadó hátrányokat is (*Pop-Eleches és Urquiola, 2013*).

Adatbázis és módszerek

Tanulmányunkban a 2012. évi Országos kompetenciamérés (OKM) 10. osztályos tanulói adatbázisát elemeztük. Az adatbázisban szűrést végeztünk, és csak olyan tanulók adatait elemeztük, aki esetében rendelkezésünkre álltak az alábbi adatok: családháttér-index, matematikai eredmény, szövegértési eredmény és a tanulók állandó lakóhelye. Adatbázisunkba azok a tanulók kerültek bele, akiknél megvolt mind a négy adat. Ennek eredményeként a 102 037 főből 71 242 tanuló került a mintába.

Első lépésként a lakóhely alapján kistérségekbe soroltuk a tanulókat, mivel a területi vizsgálatot kistérségi szinten kívántuk vizsgálni. Ennek oka, hogy a települési szintű

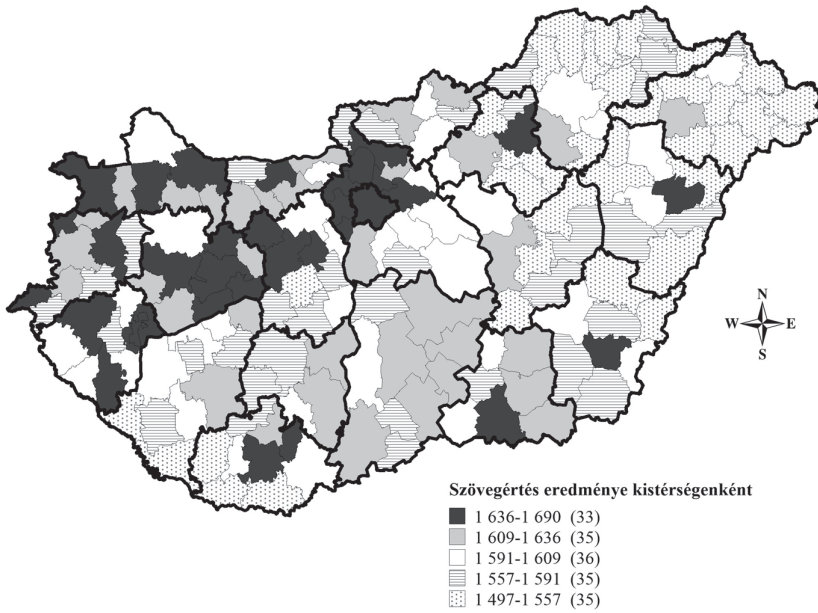
vizsgálat túlságosan elnagyoltta tenné az elemezhetőséget, valamint sok olyan település lenne, amelynek nem lennének 10. osztályos tanulói. Ezt követően a tanulói teljesítményre helyeztük a hangsúlyt. Arra voltunk kíváncsiak, hogyan teljesítenek a tanulók, mit várhatnánk el tőlük a családi háttérük alapján, s a két érték milyen irányban tér el egymástól. Ennek vizsgálatára lineáris regressziót futtatunk a családháttér-index és a matematikai eredmény között, amelynek eredményeként megkaptuk a konstans (1635,8) és a meredekséget (103,5). Ennek köszönhetően a családháttér-index alapján kiszámolhattuk, hogy az egyes tanulók esetében hány pont lenne az elvárható matematikaérték, majd ezt az értéket kivontuk a ténylegesen elért eredményből. Így megkaptuk, hogy az egyes tanulók az elvárhatónál jobban, rosszabbul vagy annak megfelelően teljesítettek. Hasonlóan tettünk a szövegértési eredmény tekintetében is, ahol a lineáris regresszió eredményeként a konstans 1607,2, a meredekség 103,1 volt. Az eredményeket kistérségenként átlagoltuk, és a jobb áttekinthetőség érdekében az átlagokat térképen ábrázoltuk.

A szövegértési eredmények területi különbségei

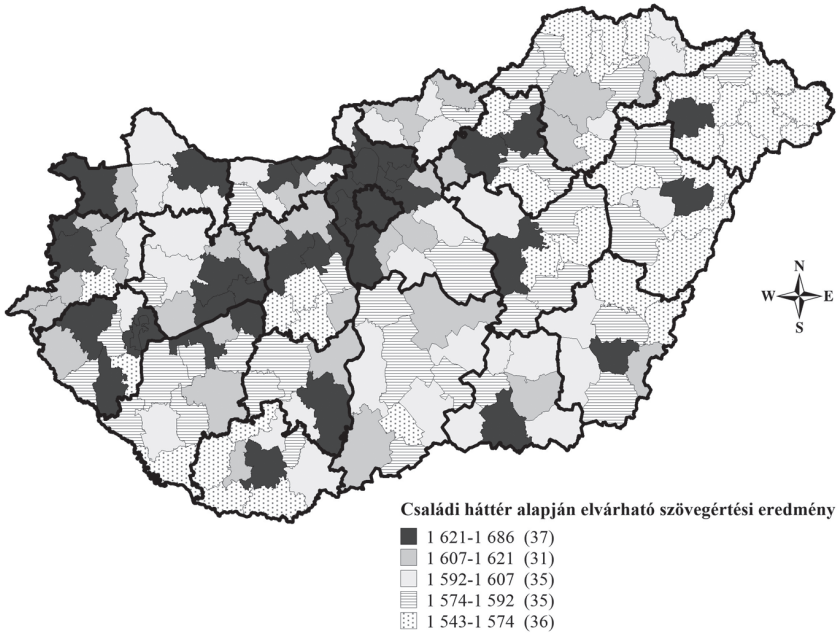
Ebben a fejezetben tekintjük át, hogy milyen területi különbségek tapasztalhatóak a szövegértési eredményeken belül. Először a tényleges szövegértési eredményeket ábrázoltuk, mégpedig úgy, hogy a kistérségeket hozzávetőlegesen egyenlő elemszámú öt kategóriákba soroltuk (1. ábra). Két kategória az átlag fölötti (fekete és szürke), míg két kategória az átlag alatti eredményeket jelzi (mintás), egy pedig az átlag körülieket. Az ország területén belül eltérések ebben az esetben is tetten érhetőek, mivel az átlag fölötti és átlag alatti területek koncentráltan helyezkednek el. A legjobb eredmények a fővárosban és agglomerációjában, valamint a Balaton és főváros tengelytől északra találhatók. Itt csupán egy-két kistérség található az átlagos (Dorogi, Mosonmagyaróvári, Pápai stb.) és az átlag alatti kategóriában (Komáromi, Celldömölki, Óriszentpéteri, Vasvári, Pacsai). A másik nagyobb átlagon felüli terület egység Bács-Kiskun és Csongrád megye kistérségeit foglalja magában, ahol csak három kistérség esik az átlagos (Csongrádi, Kalocsai és Mórahalmi), valamint négy kistérség az átlag alatti kategóriába (Kunszentmiklósi, Bácsalmási, Jánoshalmi és Kisteleki). Látható továbbá, hogy az összes megyeszékhely átlag fölött teljesít, csupán a Miskolci kistérség került az átlagos kategóriába.

A gyengébb eredmények egyrészt a Dráva mentén elhelyezkedő kistérségekben jelentősek, melynek folytatása tapasztalható a Mezőföld felé is. A másik, lényegesen nagyobb terület egység Heves megye, valamint Jász-Nagykun-Szolnok keleti részén lévő kistérségektől kezdődik, és egészen az országhatárig tart. Ennek megfelelően Borsod-Abaúj-Zemplén megye három kistérségétől (a Mezőkövesdi átlag feletti, a Miskolci és a Tiszaújvárosi átlagos) eltekintve mindegyik az átlag alatti kategóriába tartozik. Ehhez hasonló kép rajzolódik ki Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Békés megyében is, ahol a megyeszékhelyek ugyan kiemelkednek, de találunk néhány átlagos kategóriába sorolt kistérséget is (Kisvárdai, Hajdúböszörményi, Hajdúszoboszlói, Szarvasi és Gyulai). Ez utóbbiak közös jellemzője, hogy többségükben felsőoktatási intézmény kihelyezett karával rendelkeznek, mint például Hajdúböszörmény, Szarvas vagy Gyula, vagy olyan turisztikai központok, melyek fellendíthetik az oktatást is, például Hajdúszoboszló.

A következő részben (2. ábra) bemutatjuk, hogy a családháttér-indexből, lineáris regresszióval kiszámolt elvárható értékek alapján milyen területi sajátosságok rajzolódhatnak ki. Az látható, hogy az előzőekhez hasonlóan a Balatontól északra elhelyezkedő kistérségek, valamint a főváros és agglomerációja rendelkeznek az átlagos vagy a feletti elvárható értékekkel. Nógrád megye kistérségeiben az országos átlag és a feletti teljesítmény lenne elvárható, csupán Bátorfyerényei kistérség az, ahol átlag alatti értékkel számolhatnánk. Az előző térképhez képest azt mondhatjuk, hogy a Bács-Kiskun kis-

1. ábra. Szövegértés eredménye kistérségenként (Forrás: OKM 2012) (saját szerkesztés)

2. ábra. Családi háttér index alapján elvárható szövegértési eredmény (Forrás: OKM 2012) (saját szerkesztés)

társégei átlag felett teljesítenek, hiszen a családi háttér alapján alacsonyabb értékeket várhatnánk. További különbség, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye több kistérségében átlag feletti (Miskolci, Tokaji), valamint átlagos (Tiszaújvárosi, Sárospataki, Sátoraljaújhelyi) értékekkel lehetnének jellemzőek. Ez magasabb teljesítményt predesztinálna, mint a tényleges.

A negatív elvárható értékek a Mezőföldön, a Dráva mellékén elhelyezkedő kistérségek esetében jelentősek, az ország keleti felében pedig lényegesen több az ilyen értékkel rendelkező kistérség. A legalacsonyabb értékek leginkább a román, ukrán és szlovák határ mentén elhelyezkedő kistérségekben várhatóak el. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is csupán a Nyíregyházi kistérség teljesítménye lenne a kiemelkedő. A megyeszékhelyek esetében, minden esetben átlag fölötti értékeket várhatnánk el.

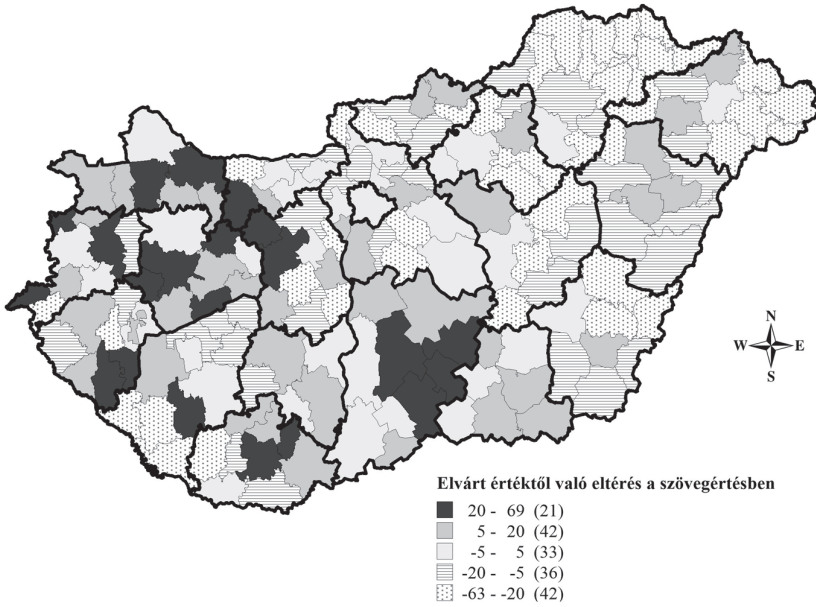
A következőekben azt mutatjuk be, hogy mekkora a különbség az elvárható és tényleges teljesítmény között (3. ábra), mivel az országban inkább az elvárható érték alatt teljesítenek a tanulók. Vagyis többen vannak azok a tanulók, akik az elvárt érték alatt teljesítenek, mint azok, akik felette, ezért éltünk a saját kategória felállításának lehetőségével, és nem a kistérségek egyenlő számú kategorizálásával. Azokat a kistérségeket, amelyekben a tanulók plusz/mínusz 5 ponttal térnek el, nem tekintettük értékelhető eltérésnek. Az eredmények azt mutatják, hogy Zala, Vas, Veszprém és Győr-Moson-Sopron megye legtöbb kistérsége hozzáadott értékkel bír, hiszen egy-két kivételtől eltekintve (Celldömölki, Óriszentpéter, Pacsai stb.) átlagos vagy a feletti teljesítménnyel rendelkeznek. Magas extra teljesítménnyel jellemezhetők a Bács-Kiskun és a Csongrád megyei kistérségekben tanulók, továbbá több kistérség tanulói is Baranya megyéből és Tolnából. Látható, hogy jobban teljesítő kistérségeket (Záhonyi, Baktalórántházi, Kisvárdai) is találunk Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ahol a gyengébb családi helyzet ellenére a tanulók eredményesebbek (Záhonyi, Baktalórántházi, Kisvárdai).

A 3. ábrán látható az is, hogy Komárom-Esztergom megye kistérségei és a fővárosi agglomeráció érdekes képet mutat: tényleges teljesítményük jóval átlag feletti, de a családi átlagnak megfelelően vagy az alatt teljesítenek. Az ország keleti felében (kivételt képez Bács-Kiskun és Csongrád megye) a tanulók még azt a szintet sem érik el, melyet a családi háttérük alapján elvárhatnánk, és minimális azoknak a térségeknek a száma, melyek ez alól kivételt képeznek. Láthattuk korábban, hogy a megyeszékhelyektől várhatjuk a legjobb teljesítményt, s ezt felül is múlják. Viszont a kistérségek egészét nézve elég vegyes a kép a tekintetben, hogy a társadalmi háttérük alapján gyengébben vagy a jobban teljesítő térségek haladják meg (vagy fordítva: múlják alul) a várható eredményeiket. A Miskolci kistérség az elvártnál gyengébben, a Szolnoki, Szombathelyi, Kaposvári, Tatabányai és a fővárosi kistérségek az elvártnak megfelelően teljesítenek, míg a többi megyeszékhely felülmúlja az elvárható értékeket.

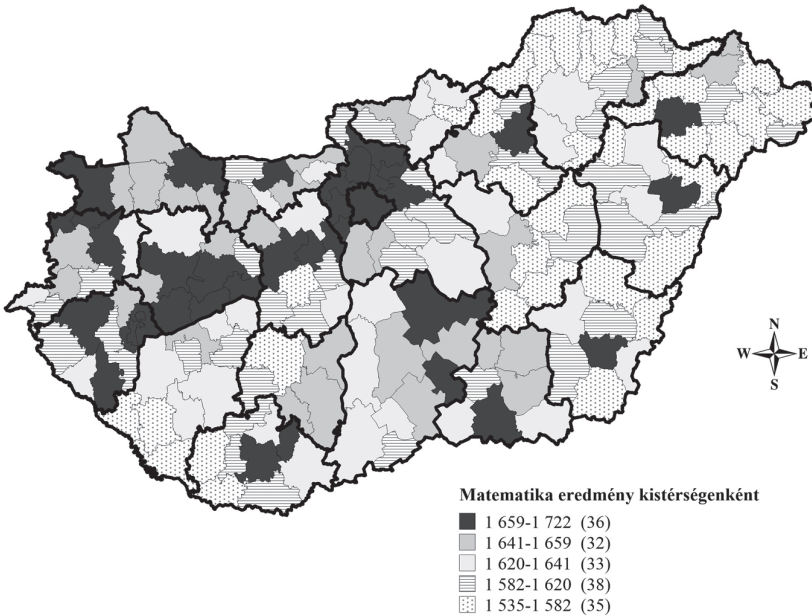
A matematika eredmények területi különbségei

A következő részben, a szövegértéshez hasonlóan elemezzük a matematika eredményeket is. Először a tényleges, majd az elvárható teljesítményeket, végül a kettő különbségét mutatjuk be elemzésünkben. Jelen vizsgálati egységben arra is igyekszünk figyelmet fordítani, hogy ezeket az adatokat a szövegértéssel is összevessük.

A matematika eredmények (4. ábra) nagy hasonlóságot mutatnak a szövegértéssel (Hegedűs, 2016), ami valamelyest természetes is, hiszen nehezen elképzelhető, hogy egy tanuló jó matematika eredményt ír, míg a szövegértésben nagyon rosszat. A legjobb eredmények a matematika esetében is az ország északnyugati felében találhatóak, kiemelten Győr-Moson-Sopron, Veszprém, Vas és Komárom-Esztergom megyében, amelyekben csupán a Komáromi, az Óriszentpéteri, a Vasvári és a Várpalotai kistérségek mutatnak

3. ábra. Elvárható értéktől való eltérés szövegértésben (Forrás: OKM 2012) (saját szerkesztés)

4. ábra. Matematikai teljesítmény kistérségenként (Forrás: OKM 2012) (saját szerkesztés)

átlag alatti eredményeket. Ehhez a területhez kapcsolódnak a Fejér megye északi részén lévő kistérségek, s átlag fölötti értéket tapasztalhatunk még a fővárosban, annak agglomerációjában, valamint Bács-Kiskun és Csongrád megye legtöbb kistérségében is. Zala megye helyzete már nem ennyire egyértelmű: az itteni kiemelkedő kistérségek mellett találunk átlag alatti teljesítménnyel rendelkezőket is. A szövegértéshez hasonlóan a matematika esetében is megjelenik a Dél-Dunántúl déli és középső részének alacsony teljesítménye.

Az ország keleti részének matematika eredménye sem mutat drasztikusabb eltérést a szövegértéstől. A matematika eredmények esetében a Mezőkövesdi kistérség teljesítménye átlagos, a Tokaji kistérségé pedig átlag feletti. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében látunk pozitív irányú változást a szövegértéshez képest, mivel matematika esetében jobban teljesítenek a tanulók a megyeszékhelyen, valamint a Záhonyi és Kisvárdai kistérségben. Így már átlag feletti eredmények is jellemzőek ezen a területen. Mindezek mellett matematika esetében is igaz az, hogy az ország északkeleti részén lévő kistérségek tudhatják magukénak a leggyengébb eredményeket.

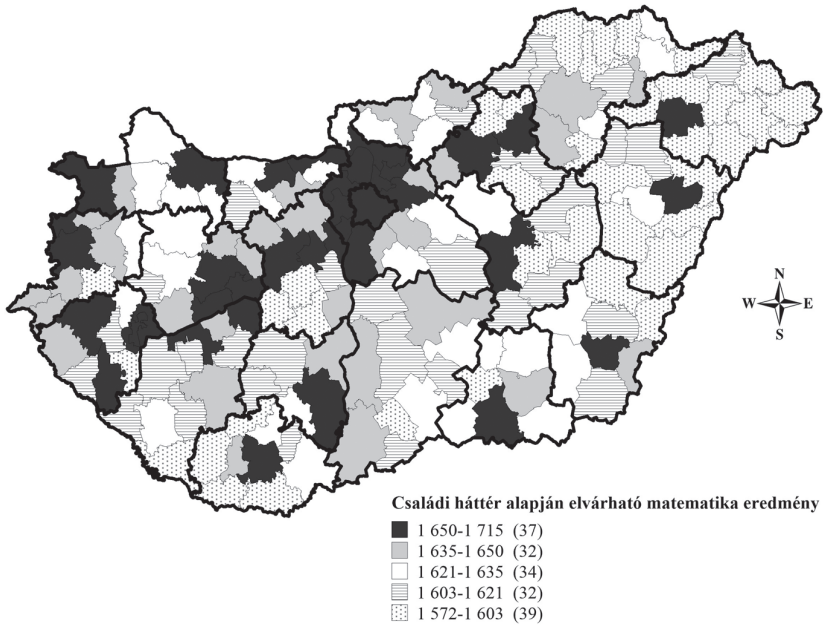
Az 5. ábra mutatja be számunkra, hogy a matematikai teljesítmény esetében milyen értékeket várhatunk az ország területén belül. A matematikai elvárható érték területi megjelenésében szinte teljesen megegyező képet láthatunk szövegértés elvárható értékével, hiszen mindkét elemzésnél a meredekség közel azonos (103,5, illetve 103,1) csupán a konstans esetében tapasztalhatunk eltérést (1635,8, illetve 1607,2). Ez annyit okoz, hogy matematikai teljesítménynél a kategóriák határai magasabbak lesznek, ezért a szövegértéshez képest csupán egy-két kistérség változtatott eredményein. A Kalocsai kistérség a középső kategóriából az átlag feletti kategóriába került, a Kisteleki, Bélapátfalvi és Püspökladányi kistérség pedig az átlag alatti kategóriából a leggyengébb eredményű kategóriába sorolódott.

A szövegértéshez hasonlóan a legtöbb hozzáadott érték (6. ábra) egyik legjelentősebb területe a Dunántúl északnyugati térsége, vagyis egy-két kivételtől eltérően Győr-Moson-Sopron, Veszprém, Vas és Zala megye. A főváros és környékén ugyanakkor nem lenne magas a hozzáadott érték. Csongrád és Bács-Kiskun megye kistérségei a matematika esetében is lényegesen felülmúlják a családi háttér alapján elvárható értékeket. A jobb matematika eredmények megjelennek az ország néhány más területén is Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a Csengeri, a Záhonyi és a Baktalórántházai kistérségben, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a Szerencsi és a Tokaji kistérségben. A leggyengébb eredményeket felmutató kistérségek legnagyobb részt az ország határa mentén csoportosulnak, főleg a szlovák, román és ukrán határ mentén. Ugyancsak ez a jellemző a belső perifériákon, így például a Közép-Tisza vidékén és a Mezőföld középső területein. A megyeszékhelyek esetében is hasonlóságokat találunk a matematika és a szövegértési eredmények között: a Miskolci kistérség itt is az elvárhatónál gyengébben teljesít, akárcsak a Kaposvári és a Salgótarjáni kistérség. Továbbá az elvártnak megfelelő térségek is ugyanazok: a Szolnoki, a Szekszárdi, a Szombathelyi és a Tatabányai kistérség. A többi megyeszékhely – értelemszerűen – az elvárthoz képest jobban teljesít.

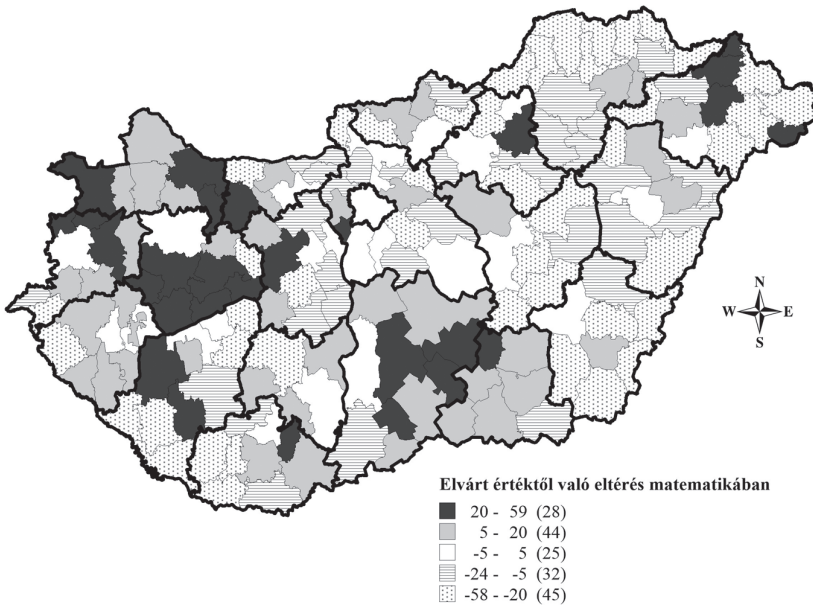
Összefoglalás

A tanulmányban megismertük a 2012-ben 10. osztályos tanulók OKM teljesítményének területi különbségeit, valamint azt, hogy a tanulók mely kistérségekben teljesítenek a családi háttér által prognosztizált teljesítmény alatt vagy felett. Ez értelmezésünk szerint az iskolarendszer e térségekbeli teljesítményére utal.

A legmagasabb teljesítmények az ország északnyugati megyéiben, a fővárosi agglomerációban, Bács-Kiskun és Csongrád megyében, valamint a megyeszékhelyeken

5. ábra. Családi háttér index alapján elvárható matematikai eredmény
(Forrás: OKM 2012) (saját szerkesztés)

6. ábra. Elvárható értéktől való eltérés a matematika esetében
(Forrás: OKM 2012) (saját szerkesztés)

a legnagyobbak. A legalacsonyabb értékek a Dunántúl déli részén, valamint az ország északkeleti megyéiben jellemzőek, ezen belül is a határ menti kistérségek alacsony értékekkel kiemelkednek. Említésre méltók továbbá a belső perifériás területek is, hiszen itt

A leírtak alapján megállapítható, hogy ahol magas a tanulók társadalmi háttere, ott a tanulók teljesítménye is kiemelkedően magas. Megnézve azt, hogy a családi háttérnek megfelelő vagy attól eltérő a tényleges teljesítmény, azt mondhatjuk, hogy az északnyugati ország-részben élő tanulók az amúgy is magas elvárható érték fölött teljesítenek, míg a főváros környékén annak megfelelően vagy minimálisan alatta. Ezzel szemben a gyenge teljesítményű térségek legnagyobb részében a tanulók még az országos viszonylatban alacsonyabb elvárható értéket sem érik el.

is alacsony tanulói teljesítményű területekkel találkozhatunk. Elvárható érték esetében hasonlóságok fedezhetőek fel a szövegértési és a matematikai eredmények összehasonlításakor, bár kiemelendő Miskolc kistérsége, ahol magas tanulói teljesítményt várhatnánk, de a diákok ez alatt teljesítenek.

A leírtak alapján megállapítható, hogy ahol magas a tanulók társadalmi háttere, ott a tanulók teljesítménye is kiemelkedően magas. Megnézve azt, hogy a családi háttérnek megfelelő vagy attól eltérő a tényleges teljesítmény, azt mondhatjuk, hogy az északnyugati ország-részben élő tanulók az amúgy is magas elvárható érték fölött teljesítenek, míg a főváros környékén annak megfelelően vagy minimálisan alatta. Ezzel szemben a gyenge teljesítményű térségek legnagyobb részében a tanulók még az országos viszonylatban alacsonyabb elvárható értéket sem érik el. Így még inkább nő a szakadék az ország keleti és nyugati része között, hiszen az egyébként is jól teljesítő tanulók lényegesen jobban teljesítenek, míg az amúgy is alacsonyabb eredményekre képes diákok, azt sem érik el, amit elvárhatnánk tőlük. Az eredményeink jól követik az országon belüli területi egyenlőtlenségeket.

A tanulói teljesítmények jól prognosztizálhatóak területi alapon, hiszen a centrum területeken tanuló diákok lényegesen jobban teljesítenek, mint a perifériás területeken tanulók. Ezek a teljesítmények nagyban függenek az adott terület gazdasági-társadalmi fejlettségétől és az adott terület társadalmi összetételétől. A kitörést egy-egy nagy múltra visszatekintő középiskola jelentheti, valamint a teljesítményre pozitív hatást gyakorolhat, hogyha a kistérségben felsőoktatási intézmény vagy kihelyezett kara található.

Irodalomjegyzék

Andor Mihály (2001): Társadalmi egyenlőtlenség és az iskola, *Educatio*, **10**. 1. sz. 15–30.

Arató Ferenc és Varga Aranka (2004): Együttműködés az együttnevelésért. *Educatio*, **13**. 3. sz. 503–508.

Bacsikai Katinka (2015): *Iskolák a társadalom permén: Alacsony státusú diákokat tanító eredményes tanárok*. Belvedere Meridionale, Szeged.

Balázi Ildikó és Horváth Zsuzsanna (2010): A közoktatás minősége és eredményessége. In: Balázs Éva, Kocsis Mihály és Varga Irén (szerk.): *Jelentés a*

magyar közoktatásról 2010. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest. 325–632.

Baranyi Béla, Kanalas Imre és Kiss Attila (2006): Perifériatárségek Magyarországon. In: Kanalas Imre és Kiss Attila (szerk.): *Perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét. 210–233.

Barta Szilvia (2009): A 2006-os kompetenciamérés tizedik évfolyamos adatainak elemzése. *Educatio*, **18**. 2. sz. 250–256.

- Benito, R., Alegre, M. A. és González-Balletbò, I. (2014): School Segregation and Its Effects on Educational Equality and Efficiency in 16 OECD Comprehensive School Systems. *Comparative Education Review*, **58**. 1. sz. 104–134. DOI: [10.1086/672011](https://doi.org/10.1086/672011)
- Brown-Jeffy, S. (2009): School Effects: Examining the Race Gap in Mathematics Achievement. *Journal of African American Studies*, **13**. 4. sz. 388–405. DOI: [10.1007/s12111-008-9056-3](https://doi.org/10.1007/s12111-008-9056-3)
- Coleman, J. S. (1981): Quality and Equality in American Education: Public and Catholic Schools. *Phi Delta Kappan*, **63**. 3. sz. 159–164.
- Corten, R. és Dronkers, J. (2006): School Achievement of Pupils From the Lower Strata in Public, Private Government-Dependent and Private, Government-Independent Schools: A cross-national test of the Coleman-Hoffer thesis. *Educational Research and Evaluation*, **12**. 2. sz. 179–208. DOI: [10.1080/13803610600587032](https://doi.org/10.1080/13803610600587032)
- Csapó Benő, Molnár Gyöngyvér és Kinyó László (2009): A magyar oktatási rendszer szelektivitása a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményeinek tükrében. *Iskolakultúra*, **19**. 3–4. sz. 3–13.
- Csapó Tamás (1997): Az Északnyugat-Dunántúl humán erőforrásai. *Tér és Társadalom*, **11**. 1. sz. 29–56.
- Cserháti Ferenc (2003): Az Észak-Alföldi régió fejlesztési dokumentumai az EU csatlakozás tükrében. In: Süli-Zakar István (szerk.): *Társadalom földrajz és területfejlesztés II.* Debreceni Egyetem Kossuth Egyetem Kiadója, Debrecen. 587–596.
- Derdák Tibor és Varga Aranka (2003): A hátrányos helyzet tartósodása. *Educatio*, **12**. 1. sz. 131–135.
- Dupriez, V. és Dumay, X. (2006): Inequalities in School Systems: Effect of School Structure or of Society Structure? *Comparative Education*, **42**. 2. sz. 243–260. DOI: [10.1080/03050060600628074](https://doi.org/10.1080/03050060600628074)
- Elder, T. és Jepsen, C. (2014): Are Catholic Primary Schools More Effective Than Public Primary Schools? *Journal of Urban Economics*, **80**. 1. sz. 28–38. DOI: [10.1016/j.jue.2013.10.001](https://doi.org/10.1016/j.jue.2013.10.001)
- Enyedi György (1998): A sikeres város. *Ezredforduló*. **11**. 3. sz. 3–8.
- Enyedi György (2000): Globalizáció és a magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom* **14**. 1. sz. 1–10.
- Forray R. Katalin és Kozma Tamás (1999): *Regionális folyamatok és térségi oktatáspolitiká.* Oktatáskutató Intézet, Budapest.
- Forray R. Katalin és Híves Tamás (2004): *A szakképzési rendszer szerkezeti és területi átalakulása.* Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.
- Forray R. Katalin és Híves Tamás (2009): Az iskolázottság, a foglalkoztatottság és az ingázás területi összefüggései. *Szociológiai Szemle*, **19**. 2. sz. 42–59.
- Forray R. Katalin és Híves Tamás (2013): Az iskolázottság térszerkezete, 2011. *Educatio*, **22**. 4. sz. 493–504.
- Garami Erika (2003): A területi különbségek megjelenése az általános és középiskola utáni pálya alakulásában. *Iskolakultúra*, **13**. 1. sz. 83–89.
- Garami Erika (2009): A legkiválóbb középiskolák területi különbségei. *Educatio*, **18**. 2. sz. 241–256.
- Garami Erika (2014): Kistérségi jellemzők és az oktatás eredményessége. *Educatio*, **23**. 3. sz. 424–437.
- Hegedűs Roland (2015): Országosan jelentős felsőoktatási intézmények hallgatóinak mobilitása. In: Tóth Zoltán (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban 2014.* Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Tudományos Bizottsága, Debreceni Egyetem, Debrecen. 147–159.
- Hegedűs Roland (2016): A LeaRn index és a tanulói teljesítmény területi összefüggése. *Educatio*, **25**. 2. sz. 268–277.
- Hermann Zoltán (2011): *A tanári jellemzők hatása a tanulói teljesítményre.* Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences, Budapest.
- Híves Tamás (2003): A felsőfokú végzettség területi megoszlása. *Educatio*, **12**. 3. sz. 465–470.
- Imre Anna (1999): Területi egyenlőtlenségek *Educatio*, **8**. 3. sz. 564–574.
- Imre Anna (2002): Az iskolai hátrány összetevői. *Educatio* **11**. 1. sz. 63–72.
- Kertesi Gábor és Kézdi Gábor (2012): *A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól.* MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest.
- Kozma Tamás (1975): *Hátrányos helyzet. Egy oktatási probléma társadalmi vetületei.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kozma Tamás (1996): Településhálózat és iskola-rendszer. *Educatio*, **5**. 2. sz. 248–249.
- Kozma Tamás (2015): *Tanuló régiók Magyarországon.* CHERD-Hungary, Debrecen.
- Madaras Attila és Varga József (2014): A versenyképesség és a közoktatás kapcsolata Magyarországon. *Econom*, **3**. 2. sz. 67–81. DOI: [10.17836/ec.2014.2.067](https://doi.org/10.17836/ec.2014.2.067)
- Nagy Erika, Tímár Judit, Nagy Gábor és Velkey Gábor (2015): A társadalmi-térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben. *Tér és Társadalom*, **29**. 1. sz. 37–52. DOI: [10.17649/tet.29.1.2680](https://doi.org/10.17649/tet.29.1.2680)
- Nemes Nagy József (1997): Régiók, regionalizmus. *Educatio*, **6**. 3. sz. 1–18.
- Pop-Eleches, C. és Urquiola, M. (2013): Going to a Better School: Effects and Behavioral Responses. *American Economic Review*, **103**. 4. sz. 1289–1324. DOI: [10.3386/w16886](https://doi.org/10.3386/w16886)

- Pusztai Gabriella (2005): Társadalmi háttér és iskolai pályafutás. *Educatio*, **14**. 3. sz. 534–555.
- Pusztai Gabriella (2010): Egy határmenti régió hallgató-társadalmának térszerkezete. In: Juhász Erika (szerk.): *Régió és oktatás V. Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete*, Debrecen. 43–56.
- Şahenk S. S. (2010): Characteristics of the headmasters, teachers and students in an effective school. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, **2**. 2. sz. 4298–4304. DOI: [10.1016/j.sbspro.2010.03.682](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.682)
- Süli-Zakar István (2003): A magyar területfejlesztés az EU regionális politikájának tükrében. Az Észak-Alföldi régió fejlesztési dokumentumai az EU csatlakozás tükrében. In: Süli-Zakar István (szerk.): *Társadalom földrajz és területfejlesztés II.* Debreceni Egyetem Kossuth Egyetem Kiadója, Debrecen. 639–666.
- Széll Krisztián (2014): Az oktatási eredményesség iskolai vetületei. *Educatio*, **23**. 2. sz. 336–343.
- Széll Krisztián (2015): Az iskolai eredményesség a hátrányos helyzet tükrében *Educatio*, **24**. 1. sz. 140–147.
- Weiß, M. (2011): *Allgemeinbildende Privatschulen in Deutschland. Bereicherung oder Gefährdung des öffentlichen Schulwesens?* Friedrich-Ebert Stiftung, Berlin.
- Weiß, M. (2012): Bessere Qualität der Schulbildung durch Privatschulen? In: Heiner, U. és Strunck, S. (szerk.): *Private Schulen in Deutschland. Entwicklungen – Profile – Kontroversen.* Springer, Wiesbaden. 189–200. DOI: [10.1007/978-3-531-94247-6_12](https://doi.org/10.1007/978-3-531-94247-6_12)

Ferwagner Péter Ákos

Szegedi Tudományegyetem, Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék

Az erőszak első megnyilvánulásai és következményei Palesztinában

Zavargások „nabi Músa” ünnepén és Jaffában (1920–1921)

Az első világháború utáni hónapokban rendkívül feszült légkör uralkodott a brit hadsereg által megszállt Palesztinában. A brit kormány legfőbb törekvése a rivális hatalmak (Franciaország, Olaszország) távoltartása volt a Szentföldtől, emellett meg akarta valósítani a Balfour-nyilatkozatban vállalt kötelezettségeit a cionisták irányában. A palesztinai katonai hatóságok azonban inkább az arabok törekvéseit támogatták, és nem tartották kivitelezhetőnek a cionista program megvalósítását. 1920 tavaszán a Mózes próféta ünnepe során kitört zavargások rámutattak az arab nacionalisták heves cionistaellenességére. A britek kénytelenek voltak változtatni a politikájukon, és nagyobb figyelmet fordítani az arabok érzékenységére.

Amikor a brit Edmund Allenby tábornok közel-keleti expedíciós csapatai 1917–1918-ban birtokukba vették Palesztinát, az Oszmán Birodalom egyik legkietlenebb, legelmaradottabb sarkára terjesztették ki a fennhatóságukat. Ilyen nevű oszmán közigazgatási egység ugyanakkor korábban nem létezett, az elnevezés így arra a területre vonatkozott, melyet az antant a későbbiekben Szíriától elkülönítve kezel majd. A 32. szélességi körtől északra található vidék a bejrúti vilajethez tartozott, a középső rész képezte a jeruzsálemi szandzsákot, a Negev-sivatagot pedig Maánból kormányozták, a damaszkuszi vilajet részeként. E sivatár, terméketlen, maláriás területen a háború végén talán 600 ezer kimerült arab és 55 ezer zsidó élt.¹ Az országot kiszípolozta az antant blokádja, lerabolta és lepusztította a törökök prédálása. Egész falvak tűntek el, a gyümölcsösök paragon hevertek, közbiztonság úgyszólván nem létezett. Allenby első dolga ezért nem is lehetett más, mint a közigazgatás újjászervezése és a gazdaság újjáélesztése. Az országot brit katonai kormányzók által felügyelt körzetekre osztották, a pénzügyet, az igazságszolgáltatást, az egészségügyet, a mezőgazdaságot, az oktatást és a közmunkákat ellenben Jeruzsálemből irányították. A fontosabb tisztségeket brit katonai és polgári hivatalnokok töltötték be, az őslakos palesztinai arabok és zsidók legfeljebb a közigazgatás alacsonyabb fokán vállalhattak hivatalt. Ez a rendszer kellőképpen hatékonyan működött ahhoz, hogy később megvesse a mandátori szisztéma alapjait. Határozott intézkedéseket hoztak a közegészségügyi helyzet javítása érdekében, kitisztították a szennyvízcsatornákat, és megnyitották a kórházakat. A Palesztinában állomásozó nagy létszámú brit hadsereg játékos hatást gyakorolt a belkereskedelem fellendülésére, s a

népességnek komoly segélyeket juttattak. Ennek is köszönhetően a légkör nyugodt, sőt bizakodó lett.

A cionisták számára legalábbis mindenképpen. Nem csupán arról van szó, hogy az 1917 novemberében kiadott, a zsidó nemzeti otthonnak nyújtott támogatást deklaráló Balfour-nyilatkozat mintegy hivatalos álláspontjává vált a brit kormánynak, hanem arról is, hogy a legmagasabb rangú politikusok biztosították a cionistákat szívélyes jóakaratról és támogatásukról. A háború végére David Lloyd George miniszterelnök és Lord Arthur Balfour külügyminiszter a cionista ügyet a palesztinai brit mandátum legfőbb alapjának, sőt létértelmének tekintette. Balfour a Lord Curzon-féle, az arab ügyek irányítását átvevő minisztériumközi bizottságnak küldött 1919. augusztus 11-i memorandumában kifejtette, hogy

„a cionizmus – legyen helyes vagy helytelen, jó vagy rossz – évszázados hagyományokban, mostani igényekben, jövőbeli reménységekben gyökerezik, amelyek messze nagyobb jelentőséggel bírnak, mint az ezen az ősi földön élő 700 ezer [sic!] arab vágyai vagy előítéletei. Véleményem szerint ez így van rendjén. (...) Mi több, az nem elég, hogy a zsidók eljuthassanak Palesztinába, otthonuknak még életképesnek is kell lennie.”²

London ebben a szellemben cselekedett. A nagyhatalmak 1920 áprilisában San Remóban Szíriát és Mezopotámiát ugyan „ideiglenesen független” államokként ismerték el a mandátumos osztozkodás keretében, Palesztina számára viszont különleges eljárást alkalmaztak. Egészen a háború utolsó hónapjaiig maga Balfour határozatlan maradt a Szentföldet illetően. Curzon külügyminiszter-helyettes maga fogalmazta meg azt a vázlatot, mely szó szerint beillesztette a Balfour-nyilatkozatot a mandátumos dokumentumba. Ez olyan rendelkezést jelentett, melyet a cionisták elsőrendűen fontosnak tartottak. A Balfour-nyilatkozat emellett erkölcsi és politikai okot szolgáltatott Nagy-Britanniának ahhoz, hogy felülvizsgálja a britek, franciák és oroszok által 1916-ban megkötött és a közel-keleti oszmán tartományokat egymás között felosztó Sykes–Picot-szerződés által megszabott saját álláspontját a palesztinai ügyekben.

A brit támogatásnak köszönhetően tehát a Balfour-deklarációt beillesztették a mandátumos dokumentumba, a Szentföld egyedülálló bánásmódban részesült, a helyzete különbözött az „A” mandátumokétól. Vagyis az antant kormányainak határozott erkölcsi támogatását a cionista ügy iránt kinyilvánították. Mandátori hatalomként a britek feladata elsődlegesen nem is a palesztinai önkormányzatiság és a függetlenség irányába mutató folyamatok elősegítése lett, hanem mindenekelőtt az „életképes” zsidó nemzeti otthon kialakítása (2., 4., 6. cikkely).³ Ez azonban Palesztinában súlyos nehézségekkel járt.

A problémákat túlpontosan érzékelté és az előrelátható gondokkal tisztában volt a palesztinai brit civil és katonai tisztviselők többsége. Ez pedig jelentősen befolyásolta az arabokkal és a zsidókkal szembeni politikájukat. A hadseregből és az egyiptomi tisztviselői karból sebtében összeállított katonai adminisztráció az alsó középosztályból származó hivatalnokok középszerű csapata volt, akik közül érzékenységükkel vagy tehetségükkel kevesen emelkedtek ki. Mivel főképpen arabokkal tartottak fenn kapcsolatot, akiket egyébként egzotikus és leginkább szolgálatteljesítő népségnek tekintettek, szilárdan meg voltak győződve arról, hogy egyedül a muszlimokkal való barátságot kell a brit politika célkitűzésévé megtenni. A zsidók érezték – s el is túlozták – ezt a középszerűséget és arabbarátságot, amit zokon vettek. Gyakran feszítették a britek türelmét a végsőkig azzal, hogy agresszíven sürgették őket a jogaik kiterjesztése érdekében. Ez az attitűd különösen a kelet-európai bevándorlókat jellemezte. Az olyan aktivisták például, mint a Belorussziában született Menáhem Usziskin, Hájim Veicman cionista vezető erőszakos, olykor kifejezetten harcias képviselője a palesztinai Cionista Bizottságban – aki

már 1903-ban kísérletet tett egy palesztinai zsidó nemzetgyűlés megteremtésére – kéréselhetetlen nyomás alá helyezték a brit adminisztrációt, hogy haladéktalanul biztosítson állást a zsidóknak a közszolgálatban, valamint töröljön el minden megszorítást a zsidó bevándorlással és a zsidók földvásárlásaival kapcsolatban.⁴ Erre a britek merev, távolságtartó, szertartásos viselkedést vettek fel a cionistákkal szemben. 1919 végére a cionisták és a katonai adminisztráció között úgyszólván megszakadt minden kapcsolat. Sir Louis Bols, az ország egyik legfőbb közigazgatási tisztségviselője többször is felhívta London figyelmét a cionisták agresszivitására, a brit adminisztrációval szembeni „elfogadhatatlan” vádjaikra. Bols elődje, Sir Arthur Money már június 8-án figyelmeztetett, hogy

„a cionista törekvések miatti félelem és bizalmatlanság napról napra növekszik [az arabok körében]. (...) A cionista programnak megfelelő palesztinai brit mandátum azt jelentené, hogy határozatlan ideig sokkal nagyobb katonai erőt kellene az országban tartanunk, mint amekkorával most rendelkezünk Palesztinában.”⁵

Szinte szóról szóra ugyanerre a következtetésre jut majd néhány héttel később Wilson amerikai elnök által a Közel-Keletre kiküldött King–Crane-bizottság is.⁶ A békétlenség, a nyugtalanság egyre terjedt, az arab újságok izgató vezércikkei, a figyelmeztetések idővel vészjóslóan gyarapodtak.

A brit hatóságok minden őszinte aggodalma ellenére Philip Graves, a *The Times* ír származású közel-keleti tudósítója szerint a helyi hivatalnokok hibát követtek el azzal, hogy lehetővé tették az arabok számára a cionistaellenes propagandát és demonstrációkat. Állítása szerint a rossz emlékü török uralom alatt fordult elő az, hogy a hatóságok akkor engedélyezték hallgatólagosan a megmozdulásokat, ha a kormánynak szándékában állt az erőszak felszítása.⁷ Ez az érvelés nemigen hatotta meg a katonai kormányzatot, mely azt gondolta, a legjobb megoldás az, ha hagyják, hogy az arabok „kieresszék a gőzt”. A zsidók ezzel szemben erősködtek, hogy ha nem gátolják meg a nyugtalanság terjedését, azzal voltaképpen az arab szélsőségeket bátorítják. 1920. március elején szíriai arab irreguláris fegyveresek – a franciákkal folytatott elszórt összecsapásaik részeként – megtámadták Metula és Tel-Hai zsidó telepeit Palesztina északi peremén (igazából francia katonákat kerestek). A kitört lövöldözésben az elesett védők között volt Joseph Trumpeldor, a Gallipolinál 1915-ben bevetett Cionista Öszvéres Hadtest egykori parancsnoka. Ő lett a modern zsidó történelem első „mártírja”, emléke mélyen bevésődött az izraeliek kollektív tudatába.⁸ A települések elpusztítása és felgyújtása megrázta a palesztinai zsidó közösséget, mely hozzájárult önvédelmi erejének növeléséhez, így jött létre a Hagana („védelem”). Válaszul az arab nacionalisták megszerezték különböző militáns szervezeteket alakítottak (an-Nádi al-Arabi [Arab Klub], al-Iha val-Afaf [Testvériség és Tisztaság], al-Fidáija [Önfeláldozók]).⁹ Augustus végén French ezredes, a brit hírszerzés egyik egyiptomi tisztje részletes jelentést küldött Londonba a politikai viszonyokról:

„Palesztinában gyakorlatilag az összes muszlim és keresztény cionistaellenes, méghozzá elkeseredetten. (...) Ha a cionista politika bármiféle kivitelezése mellett döntünk, akkor ezt csakis katonai erővel tehetjük, s határozott politikát kell folytatnunk az országban minden agitátorral szemben. (...) Fel kell készülnünk továbbá arra is, hogy zavargások törnek ki szerte az iszlám világban, illetve hogy elterjed az a propaganda, miszerint a zsidók birtokukba készülnek venni a szent helyeket és a Szentföldet.”¹⁰

A szent helyekre való utalás annyiban félrevezető volt, hogy a vallásos zsidók ténylegesen csak a Sírátófal iránt érdeklődtek. Az arabok azonban jól tudták, hogy a Palesztinára

vonatkozó cionista törekvések aligha korlátozódnak erre az ősi kegyhelyre. Ilyen szempontból French ezredes jelentése egyáltalán nem túlzott, mivel a belső viszonyok 1920-ra rendkívül feszültté váltak.

A 7. századtól egészen a brit hódításig Palesztina az iszlám világ periferikus, szinten elhanyagolt vidékének számított. 1882-ben földje alig tudott eltartani 260 ezer arab lakost. A zsidó bevándorlás és az általa kiváltott gazdasági fellendülés nyomán nőtt ez az arab népesség 1914-re 515 ezerre, 1920-ra pedig kb. 600 ezerre.¹¹ A városokban élő keresztény kisebbségtől eltekintve ez a társadalom döntően muszlim paraszti világ volt, a természetes mezőgazdasági termelésen alapult, gazdaságilag és kulturálisan elmaradott, alacsony színvonalon élt. A kereskedelem a helyi árucserére korlátozódott, ipar néhány szappangyártól, malmoktól és kisebb üzemektől eltekintve gyakorlatilag nem létezett. Az oszmán uralom alatt a politikai tevékenység kezdetlegesen számított, mely alapvetően a rivális klánok különböző hivatalok elnyeréséért folytatott manővereire korlátozódott. Változás ezen a téren a világháború után következett be, amikor a hanyag oszmán uralmat a keresztény brit adminisztráció váltotta föl. Az arabság politikai reakciója minderre még mindig a fásult beletörődés volt, miközben az egyes falufőnökök, a *muhtárok* („választottak”) eleinte örömmel fogadták az országba áramló brit és zsidó tőkét.¹² Kezdetben ráadásul az arab nacionalizmus elsődlegesen a szíriai francia uralomra fókuszált, a hangadói pedig Damaszkuszban tömörültek. Számukra Palesztina „Dél-Szíriaként” jelent meg, így is emlegették. 1919 elején azonban a helyi előkelők részvételével összarab palesztinai konferencia ült össze, mely határozatában kérte a Balfour-nyilatkozat visszavonását, a Szíriára vonatkozó francia igények elutasítását és „az egységes, független szíriai kormány felállítását”.

1919 folyamán, az események sodrában aztán lassan elkezdett kifermődni az autentikus palesztinai arab nacionalizmus a fiatal városi népesség körében. Ebben a vallásnak ugyanúgy megvolt a maga szerepe, mint a Hásimiták damaszkuszi rendszerében.¹³ De még inkább az erőszaknak, mely szembeállította az arabokat a dinamikus, szekularizált, „pökhendi” ifjú cionistákkal, akik nyugati stílusú öltözködésükkel, magasabb munkabérrükkel és a Palesztinában tervezett zsidó államra tett magabiztos kijelentéseikkel ingerelték a muszlimokat.

Az arabok zsidóellenességét legfőképpen a földkérdés élezte ki. Az 1908-as ifjútörök forradalom előtt ez még nem okozott különösebb problémát, mivel jelentékeny megműveletlen földek terültek el, amelyekhez jelképes összegekért hozzá lehetett jutni. 1895-ben például Palesztina földterületének csak kb. a 10%-át művelték meg, a többi parlagon maradt.¹⁴ 1908 után azonban lassacskán megváltozott a helyzet és a bevándorló zsidókhoz való viszony, aminek a magyarázata a mind gyakoribbá váló földvásárlásokban rejlett. Az ideálisnak tekintett agrártársadalom kialakítására törekvő cionisták minduntalan azt hangoztatták, hogy az arab bérlőket nem fogják elűzni azokról az általuk megművelt földekről, amelyeket a Zsidó Nemzeti Alap vásárol meg a bevándorlók számára. Ezt a garanciát azonban egyre nehezebbnek bizonyult betartani. A legjobb minőségű földeket ugyanis megemelt áron a birtokaiktól távol, Damaszkuszban vagy Bejrútban élő tulajdonosaiktól vásárolták meg. Természetesen évszázadok óta működött a befektetési célú földpiac Palesztinában, de az adásvételkor csak a legkritikább esetben fordult elő, hogy a földeket ténylegesen megművelő paraszti bérlőket elküldjék. Most azonban a Zsidó Nemzeti Alap által megvásárolt földek véglegesen és elidegeníthetetlenül a zsidó közösség tulajdonába mentek át azzal a nyilvánvalóvá tett kikötéssel, hogy – a cionista programmal összhangban – csakis zsidókat alkalmazhatnak ott munkaerőként. Így a falvaikban évszázadok óta élő és dolgozó arab parasztcsaládokat egyik pillanatról a másikra kilakoltatták. Amint ennek híre ment, a fellahok félni kezdtek, hogy ők lesznek a következők, ezért egyre hevesebben elleneztek bármiféle további zsidó bevándorlást. Az

ellentét tehát sokáig kizárólag társadalmi-gazdasági eredetű volt, s a zsidó kolonizációval szemben először nem is a muszlim, hanem a keresztény arabok fejtettek ki ellenállást.

Maguk a cionisták és a támogatóik kezdetben nem vették túlságosan komolyan az arabok körében terjedő nyugtalanságot, fittyet hánytak az érzékenységükre. Trumpeldor halála azonban fordulópontot jelentett. Veicman 1920 márciusában figyelmeztette Allenby tábornokot, hogy zavargások készülődnek a jeruzsálemi arab lakosság körében. De a britek veszélyérzete alacsony fokon állt. Bols biztosította Veicmant: „Nem lehetnek zavargások, a város tele van katonákkal!”¹⁵ A cionista vezetők nem osztották ezt az álláspontot. Aggodalmukat növelte, hogy éppen ekkor ültette a Szíriai Általános Kongresszus Feiszalt a damaszkuszi trónra, de még ennél is baljóslatúbbnak ígérkezett *nabi* Múza („Mózes próféta”) közelgő ünnepe.

Ez a húsvét „hasonmásának” is nevezhető muszlim ünnepély ebben az évben április 4-re esett. Ilyenkor a hívők Jeruzsálem és Hebron környékéről a jerikói úton Mózes sírjához zarándokolnak (őt az iszlám hebroni pátriárkának tekinti). Jeruzsálem kormányzója, Ronald Storrs később így emlékezett vissza a történetekre:

„Normál körülmények között nabi Múza ártatlan (sőt érdektelen) esemény, mely egy hétig is elhúzódó ünnepségekből áll a Holt-tenger környékén. Együtt jár gyümölcsből és édességből álló ételek közös elfogyasztásával, sikamlós bábszínházi előadások sorával, mint amilyeneket a kisfiúk körülmetélésekor szoktak a büszke rokonokból álló szájtáti közönségnek tartani. Ez idáig soha, semmilyen incidens nem történt, de 1920-ban a levegő tele volt ideges híresztelésekkel, amihez Jeruzsálem emelkedettsége kétségtelenül hozzájárult. Mi megtettünk minden szükségesnek vélt intézkedést, bár én határozottan azt képviseltem, hogy a jeruzsálemi rendőrség élére egy ilyen fiatal hadnagyot állítani aligha jó döntés a város szempontjából, az én szempontomból, s az ő szempontjából is. Úgy volt, hogy a zarándokok nem érkeznek meg a jaffai kapuhoz dél előtt, így hát apámmal és anyámmal elmentem a húsvéti zsolozsmára a Szent György-katedrálisba, s meghagytam az egyik munkatársamnak, hogy szóljon, ha a menet Jeruzsálemet egyórányi távolságra megközelíti. Megfeledkezett róla.”¹⁶

Az ünneplők megérkeztek, lobogó zászlók és táncoló dervisek színes menetét alkották. Az adminisztráció azonban súlyos hibát vétett: a muszlimok érzékenységét figyelmen kívül hagyva mindenhová zsidó rendőröket állított. Ennek persze az is oka lehetett, hogy a város arab rendőrei közömbösek, apatikusak és rosszul kiképzettek voltak. A városháza előtt Jeruzsálem arab polgármestere lelkes patrióta beszéddel feltűzelte a tömeget. Ezt követően muszlim agitátorok – nem mind helybéliek – elkezdték fellovalni az embereket, és magasztalni Feiszal nevét. Valószínűleg az lehetett a céljuk, hogy befolyásolják az antanthatalmakat, amelyek ekkoriban készülődtek a mandátumok elosztására San Remóban. A sokaság kezelhetetlenné vált, arab rendőrök is csatlakoztak hozzá, s hamarosan kitört az erőszak. Köveket, husángokat, késeket kerítettek. A következő három órában 160 zsidót sebesítettek meg. A helyszínre érkező brit csapatok azonnal hozzáláttak a forrongás lecsillapításához. Másnap reggel azonban az angolok szabadon engedték az éjszakára bezárt arab felbujtókat, és a zsidók elleni atrocitások azonnal újramegkezdődtek. A rendet csak a harmadik napon tudták helyreállítani. Számos zsidót és arabot öltek meg, több százat megsebesítettek.

A vérengzések után a cionisták aggodalma szemernyit sem csökkent. A polgármestert ugyan haladéktalanul elbocsátották, és a két legfőbb agitátort, Háddzs Amín al-Huszeinit, valamint Áref al-Árefet bebörtönözték, de a muszlim lázongók többsége csak enyhe börtönbüntetést kapott. A közismert cionistát, Vlagyimir (Zeév) Zsobotyinszkijt ellenben, aki a felfordulás alatt megpróbált zsidó önvédelmi csoportot szervezni Palesztinában,

a katonai bíróság 15 évre ítélte. Angliában és a világ zsidóságának körében az erőszak és a kiszabott ítéletek egyenlőtlensége miatt akkora volt a felháborodás, hogy a külügyminisztérium Philip C. Palin vezérőrnagy vezetésével vizsgálóbizottság kiküldését határozta el. A jeruzsálemi meghallgatások során a katonai adminisztráció védte a saját politikáját, s azt állította, hogy a cionista provokációk tüzelték fel az arabokat. A cionisták viszont nyíltan cinkossággal vádolták a mandatori kormányzatot, s azt vetették a szemére, hogy jóváhagyta a muszlimok nacionalista tevékenységét a sürgős és pontosan dokumentált figyelmeztetések ellenére. Ekkor Richard Meinertzhagen ezredes, a kairói hírszerzés főnöke a brit hatóságok megdöbbenésére és méltatlankodására a cionisták vádjait alátámasztó tanúvallomást tett a bizottság előtt. Mondandóját az évtizedekkel később publikált naplójában így foglalta össze:

„Kellőképpen figyelmeztettem, hogy ezek a zavargások kirobbanhatnak, szóltam Bols tábornoknak és Waters-Taylornak [a pénzügyi főhivatalnoknak] is. Figyelmeztettem Bolsot és Allenbyt, de egyik sem fordított rám figyelmet; Jeruzsálemben semmilyen elővigyázatossági intézkedést sem tettek, maga Waters-Taylor például aznap Jerikóban tartózkodott. Én a zavargásban az adminisztráció ama nyílt kísérletét láttam, hogy megmutassák Őfelsége kormányának a cionizmus Palesztinában való meggyökereztetésének hiábavalóságát. Április 14-én írtam Lord Curzonnek. (...) Bíráltam a jeruzsálemi brit adminisztrációt, s nyilvánvalóvá tettem, hogy az adminisztráció a nézeteit illetően szinte kivétel nélkül cionistaellenes, az arabokat bátorítja.”¹⁷

Meinertzhagen a vádjait külön dokumentumba foglalva Londonnak is megküldte. Ennek következtében a feletteseivel szembeni „hűtlensége” okán Allenby számára haszontalaná vált. El is bocsátották. A célját mindazonáltal elérte. A kormány szemében a palesztinai katonai adminisztráció kompromittálódott. A közvéleményt is felzaklatták a zavargások és a jeruzsálemi katonai bürokrácia kézzelfogható alkalmatlansága. Esedékessé vált a radikális váltás a palesztinai kormányzaton belül. Április 29-én, néhány nappal azt követően, hogy a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa San Remóban Nagy-Britanniának ítélte a mandátumot, London bejelentette a szentföldi katonai rezsim ideiglenes polgári kormányzattal való azonnali felváltását. Az 55 napig tevékenykedő, több mint 150 szemtanút kihallgató Palin-bizottság jelentése nyárra készült el, de annak nyilvánosságra hozatalát a kormány – a cionistákkal egyetértve – már nem tartotta szükségesnek. Ez nem is meglepő, ha figyelembe vesszük a tartalmát. A több mint 80 oldalas jelentés ugyanis, miután bemutatta Palesztina történetének főbb csomópontjait, részletesen feltárta a konfliktus okait. Ezek szerint az arab lakosság elkeseredettsége, a jövőt illető bizonytalansága, a cionisták uralmától való félelme (lásd Balfour-nyilatkozat), a cionisták agresszív, gátlástalan magatartása és az adminisztráció hibáinak sorozata vezetett az erőszakhoz.¹⁸

Ezzel azonban a nyugalmat és főképpen a felek elégedettségét távolról sem sikerült biztosítani. A nabi Músza ünnepén kirobbant zavargások után hiába küldtek ki vizsgálóbizottságot, 1920 júniusában hiába váltották fel új civil adminisztrációval az addigi ideiglenes katonai kormányzatot, a politikai mozgósítás folytatódott Palesztinában.

Még tartott a San Remó-i konferencia, mikor Curzon és Lloyd George úgy döntött, Sir Herbert Samuelt nevezik ki palesztinai civil főmegbízottnak. Samuel a liberálisok egyik vezéréként és volt miniszterként komoly politikai tapasztalatokkal rendelkezett. Zsidó-, illetve cionistaszimpátiájáról volt ismert, így ezt a választást akár úgy is fel lehetett fogni, mint a kormány zsidó nemzeti otthon iránti elkötelezettségének megerősítését. A kinevezésnek persze megvoltak a maga hátulütői és veszélyei. Allenby megjövendölte „a zsidók elleni erőszakot, a gyilkosságokat, a zsidó falvak elleni támadásokat és kelet felől a területünk elleni portyákat, sőt akár szélesebb mozgalmat” is.¹⁹ Damaszkuszban Fei-

szal figyelmeztetett, hogy „az arabok ezt a kinevezést elkerülhetetlenül az ő kárukra tett lépésként fogják értékelni”.²⁰ Ugyanakkor a buzgó cionista angol-zsidó író, Israel Zangwill úgy tekintett Samuel megbízatására, mint „a Balfour-féle ígéret megtagadásának praktikus és egyszerű elleplezésére”, mivel az új főmegbízott kétségkívül az araboknak fog kedvezni, hogy bizonyítsa a pártatlanságát.²¹ Hogy megelőzzenek bármiféle incidenst, amikor Samuel 1920. június 30-án megérkezett Jeruzsálembe, a vasútállomástól az Olajfák hegyén található kormányzati palotáig vezető úton páncélaútók sora állt őrt, később pedig mindenhová testőrök kísérték.

Ezek az óvintézkedések és aggodalmak végül feleslegesnek bizonyultak. Samuel kinevezését összességében mind Angliában, mind Palesztinában lelkesen fogadták. Közvetlen munkatársává választotta a rátermett és haladó szellemű Wyndham Deedest, főügyésznek tette meg Norman Bentwitchet, a kiváló ügyvédet és meggyőződéses cionistát, posztján tartotta Ronald Storrt, a pártatlanság szimbólumát, ezenkívül tapasztalt főtisztokat hozatott Egyiptomból a jaffai és a haifai körzetek élére. Látszólag sem a zsidóknak, sem az araboknak nem lehetett okuk panaszra. Samuel a jeruzsálemi előkelők előtt tartott első beszédében a legteljesebb korrektséget és pártatlanságot ígérte Palesztina minden lakójának, ami meggyőzően hangzott (szabadon engedte a zavargások után bebörtönzött Huszeinit és Zsobotyinszkijt²²). Pozitív fogadtatásban részesültek az első intézkedései is: kataszteri felmérést indított a földbirtokviszonyok tisztázására, hitelbankokat alapított, út- és vasútépítést, a távíró- és telefon-összeköttetés fejlesztését, mocsárlecsapolást is magában foglaló széles körű közmunkákat helyezett kilátásba. A főbiztos kiváló kormányzati kapcsolatai is előnyösek voltak Palesztina számára, mivel szinte mindent megkapott Londontól, amit csak kért. A költségvetését például folyamatosan növelték. Személyes tulajdonságai, egyenessége, becsületessége, udvariassága jó benyomást keltenek. Bentwitch megjegyezte, hogy még a szélsőséges arabok is tisztelték.²³

Csak hogy Zangwill aggodalma beigazolódt, ugyanis éppen a pártatlansága lett Samuel Achilles-sarka. Meggyőződése volt, hogy az elnyomatás évszázadai után a zsidóság nem nyomhat el másokat. Minden valószínűség szerint ez az eltökéltség játszott szerepet a szenvedélyes anticionista építész, Ernest T. Richmond kinevezésében titkársága politikai osztályának az élére, akinek ilyen minőségében az adminisztráció arab politikájának a megtervezése volt a feladata. Ugyancsak az objektivitásra törekvés lehetett a magyarázata Samuel ama döntésének, hogy Beisan környékén az állami földek egy részét elzárja a zsidó földvásárlások elől, s hogy éves kvótát állít fel a bevándorlók számára. Először havi ezerfős, majd évi 16 500 fős limitet szabtak meg.²⁴ Ezek az intézkedések azonban még inkább felbátorították az arab nacionalistákat. Jó példáját jelentette ennek a főmegbízott tanácsadó testülete, melyben 12 brit, 3 zsidó és 7 arab kellett volna, hogy helyet foglaljon. Ám az arab vezetőség inkább bojkottálta az üléseket, semhogy elismerje a zsidók részvételi jogát. Hosszú távon persze a bojkott az arab érdekek ellenében hatott. Miközben a fejlett európai politikai kultúrát magukkal hozó zsidók azon ügyködtek, hogy létrehozzák a zsidó közösség ügyeiben illetékes saját kvázi kormányukat, addig a kulturális fejlődés jóval alacsonyabb fokán álló arabok nagyon kevés politikai tapasztalatra tettek szert, s csupán egy kezdetleges nemzeti vezetőségre futotta nekik. Ez a vezetőség ugyanakkor szélsőségesességgel próbálta kompenzálni a tapasztalatlanságát.

Ténylegesen a muszlim lakosság egész képviselőjét a jeruzsálemi *főmufti*, a koráni törvényeknek megfelelő rendeletek kiadására jogosult vallásjogász látta el. Samuel érkezése után nem sokkal ez a kulcsfontosságú tisztség megürült, a főbiztos pedig úgy érezte, a kormánynak kötelessége új hivatalnokot kinevezni. A poszt betöltéséért – ahogy a megelőző évtizedekben szinte minden más közhivatalért is – két tehető klán, a Nasasibik és a Huszeinik versengtek egymással. A legutolsó főmufti Kamál Effendi Huszeini volt, a jeruzsálemi polgármesteri tisztséget pedig Rágib Bej Nasasibi birtokolta. A Nasasibik már majdnem megkaparintották a hivatalt, amikor Samuel közbelépett. Elhatározván a

két família közötti egyensúly fenntartását, a főmegbízott 1921. április 27-én szentesítette Kamál öccse, Háddzs Mohamed Amin al-Huszeini nagyon is kétes tisztaságú megválasztását, ami élethosszig szólt. Utóbb bebizonyosodott, a döntés nem bizonyult helyesnek. Habár barátságos kék szemével, szelíd hangjával, udvarias modorával megjelenésében és viselkedésében lefegyverzőnek tűnt, Amin al-Huszeini valójában megrögzött idegengyűlölő volt, aki népe – és családja – ellenségei számára halált és pusztulást kívánt. Egy esztendővel korábban tíz év börtönbüntetésre ítélték a nabi Múza-féle zavargásokban való részvétele miatt, de kegyelmet kapott, s szabadon engedték. Mikor értesült a kinevezésről, Meinertzhagen felháborodott. Óva intette Samuelt a következmények miatt és figyelmeztette Churchillt „keresetlen szavakkal mindazokra a károokra, amelyek e csirkefogó miatt fognak érni bennünket”.²⁵ Pillanatnyilag azonban nem a mufti hivatala jelentette a legnagyobb fenyegetést, hanem a Legfelsőbb Muszlim Tanács sokkal befolyásosabb elnöksége, melyet ugyanakkor hagyományosan a jeruzsálemi mufti töltött be. A tanács teljes joghatósággal rendelkezett a *vakf*, vagyis az iszlám kegyes és oktatási-nevelési célú intézmények pénzalapjai, alapítványai felett, ami főleg földbirtokokat jelentett, a palesztinai iszlám vallási bíróságok felett, továbbá az összes tartományi és regionális mufti kinevezése felett is. Védnöki-pártfogói hatalma óriási volt, a hivatal erőteljes tekintélye pedig hatalmas pszichológiai hatást gyakorolt a jámbor és irástudatlan vidéki arab parasztságra.

1920 nyarán a cionistaellenes agitáció újratekzdődött, éppen Feiszal Damaszkuszból való kiűzése után, ami nem csupán Szíria függetlenségére mért végzetes csapást, hanem rákényszerítette az arabokat, köztük a palesztinokat, az önazonosságuk átgondolására. Ezt az agitációt olyan palesztinai arabok irányították, akik a néhai Szíriai Királyságban hivatalalt vállaltak, s most, a francia hódítás után hirtelen állás nélkül maradtak. Számukra és követőik számára immáron Palesztina vált a nacionalista sérelmek utolsó megmaradt fókuszpontjává, ami egyúttal azt is jelentette, hogy a Szíria központú arab nacionalizmus helyét a palesztinai arab patriotizmus vette át. Egészen eddig a pillanatig ugyanakkor, mint korábban mindig, a palesztinai muszlim közösség „hivatalos” szóvivői a Huszeinik és a Nasasibik voltak. De a helyzet hamarosan megváltozott.

Decemberben Palesztinai Arab Kongresszus ült össze Haifán, mely Damaszkuszból érkezett nacionalistákat is sorai közé fogadott. A tanácskozás egyesítette a két klánt a jeruzsálemi polgármesteri hivatalából nemrég elbocsátott Múza Kázim al-Huszeini elnöklete alatt. A meghozott határozatok már szót sem ejtettek Nagy-Szíriáról vagy az egységes arab államról, annál inkább Palesztina arab kézre kerüléséről. Kázim al-Huszeini ezt így fogalmazta meg: „Most, a legutóbbi damaszkuszi események után teljesen meg kell változtatnunk az itteni terveinket. Dél-Szíria [mint láttuk, a palesztinai arab nacionalisták így nevezték Palesztinát – FPÁ] többé nem létezik. Palesztinát kell megvédenünk.”²⁶ A kongresszus semmilyen teret sem hagyott a kompromisszumnak: követelte a Balfour-nyilatkozat visszavonását, a zsidó bevándorlás beszüntetését és szabad, arab önkormányzatot Palesztinában. Mindez egyértelműen az önálló, területi alapú palesztinai arab identitás és nacionalizmus megszületésére utalt, mely válaszul szolgált a cionista törekvésekre. A kongresszus küldöttsége 1921 márciusában tárgyalt Winston Churchill gyarmatügyi miniszterrel Jeruzsálemben, majd augusztusban Londonba utazott. A gyarmatügyi és a külügyminisztérium tisztviselőinél változatlanul követelte a zsidó bevándorlás és a földvásárlások leállítását, valamint nemzeti kormány fölállítását, amelyben zsidók és arabok a demográfiai súlyuk arányában lettek volna képviselve. Ezeket a követeléseket azonban nem teljesítették, időközben pedig újabb összecsapások kezdődtek Jaffában.

Ezeknek az volt az előzménye, hogy a politikai agitáció az arabok körében (kávéházak, magánlakások) folyamatosan erősödött, és a földalatti tevékenység céljára jelentős pénzadományok érkeztek Bejrútból.²⁷ Minden eshetőségre felkészülve a britek továbbra

is szigorú katonai megszállás alatt tartották Jeruzsálemet, bár Mezopotámiához hasonlóan a csapatok létszámának csökkentése 1921 első hónapjaiban itt is napirendre került.²⁸ Mindez nem bizonyult elegendőnek, az erőszak ismét kiújult. A jaffai zavargások 1921. május 1-én kezdődtek. Ezen a napon zsidó kommunisták engedély nélküli felvonulást tartottak a munka ünnepének tiszteletére. Az esemény felbőszítette az arabokat. Tömeg verődött össze, mely zsidó boltokat és műhelyeket kezdett fosztogatni. Mikor nacionalista agitátorok csapódtak a tömeghez, megkezdődtek a gyilkosságok is. A fő cél a cionista bevándorlók tábora volt, ahol bestiális módon felkoncoltak tizenhárom Európából nemrég érkezett zsidót, köztük nőket is. A nap végére a zsidó halálos áldozatok száma elérte a 35-öt. Az erőszak ezután gyorsan elterjedt a környéken. Május 5-én Petah-Tikva narancstermelő zsidó telepét a szomszédos falvakból mintegy ezer arab támadta meg. A védőket bizonyosan lemészárolták volna, ha váratlanul nem érkeznek meg az éppen a közelben gyakorlatozó indiai lovasság. A következő napokban további elszigetelt zsidó farmokat ostromoltak meg. Mire a britek a hét végére felszámolták az erőszakot, 47 zsidó és 48 arab vesztette életét, s mindkét közösségből több százán sebesültek meg.²⁹

Az események után úgy tűnt, Samuel engedékeny politikájának befellegzett, ellentmondást nem tűrő megtorlás kezdődik. A Storrs által befolyásolt főbiztos azonban végül mégis úgy határozott, hogy folytatja a korábbi, megbékítő magatartását. A letartóztatott arabok többségét elengedték. Vizsgálóbizottságot állítottak fel Sir Thomas Haycroft palesztinai jogi főtisztviselő vezetésével. A bizottság hetek alatt lefolytatta a vizsgálatot, s elkészítette a jelentését. Ez megállapította, hogy a zavargások során megkérdőjelezhetetlenül az arabok voltak az agresszorok. Az alapvető okok mélyen gyökereztek, „a zsidókkal szembeni érzések túlságosan mélyek, túlságosan elterjedtek és túl intenzívek voltak ahhoz, hogy csupán felületes magatartásként értékeljük azokat”.³⁰ Az arabok meg voltak győződve arról, hogy Nagy-Britannia a zsidókat támogatja, hogy a cionista tisztviselők túl nagy befolyást és hatalmat kaptak a kezükbe, hogy aránytalanul sok zsidó kapott munkát a közhivatalokban, hogy a zsidó munkások miatt arab dolgozókat kellett elbocsátani, s hogy a bevándorlók arrogáns viselkedést tanúsítottak, megvetették az arab társadalmi eszményeket. Habár konkrét ajánlást nem fogalmaztak meg, a bizottsági tagok arabszimpatíája érezhető.

Cionista szempontból ennél nagyobb problémát jelentett Samuelnek az a döntése, hogy az arab nacionalistákat kibékíti azzal, hogy enged a zsidó bevándorlás leállítására vonatkozó kérésüknek (a jaffai zavargásokig mintegy tízezer zsidó érkezett Palesztinába). A korlátozást ugyan júliusban feloldották, de akkor más típusú, szigorú ellenőrzést vezettek be, például a foglalkoztatástól tették függővé a kvótát. Ezek az akadályok elkeserítették a cionistákat, a nyár folyamán a palesztinai zsidó szervezet vezetői tiltakozás gyanánt le is mondtak. Samuel azonban határozott maradt. Politikájának lényegét a június 3-i jeruzsálemi beszédében vázolta: biztosította a jelen lévő arab előkelők csoportját, hogy érdekeiket nem fogják feláldozni a zsidók kedvéért, és hogy a zsidó bevándorlást az ország „gazdasági befogadóképességéhez” fogják igazítani. A cionisták ezek után biztosak lettek abban, hogy a brit adminisztráció politikája visszalépést fog jelenteni a Balfour-nyilatkozathoz képest.

1920 folyamán a cionisták és a brit kormány közötti érdekközösség lényegileg még sértetlen maradt. London nyomására a Balfour-nyilatkozat szövegét egy az egyben beépítették mind a San Remó-i döntésekbe, mind később a sèvres-i békeszerződésbe (95. cikkely).³¹ Láttuk, hogy Nagy-Britanniának az a döntése, melynek értelmében kötelezettséget vállal a zsidó nemzeti otthon létrehozására, a Szentföldet a mandátumok között különleges helyzetbe juttatta. Ez a kötelezettségvállalás még egyértelműbb lett, mikor a cionista vezetők és a külügy virtuális partnerekként dolgoztak együtt a Népszövetség elé terjesztendő mandátumi beadványon. Ennek jó példáját jelentette Veicman Churchillnek írt levele, amelyben szorgalmazta, hogy a beadványba kerüljenek bele a cionisták

érdekeit védelmező klauzulák (például „a zsidó nép Palesztinával való történelmi kapcsolatának elismerése”), amelyek – úgymond – „hatékonyabbá” tehetnék a mandátum gyakorlását.³² A beadvány elkészítésének útjában azonban számos akadály tornyosult, a békekonferenciának pedig sokáig tartott az oszmán békeszerződés megszövegezése és elfogadása.

1921 végén Angliában egyre több kétség fogalmazódott meg a kormány cionista-pártiságával kapcsolatban. Az egykori palesztinai katonai kormányzat hazatérő tisztviselői és a hadseregből leszerelt veteránok álltak ennek a támadásnak az élére. Felajánlották a Balfour-deklaráció elleni tiltakozásul Londonba érkező arab küldöttségnek, hogy tanácsadóként segítik a munkáját. Leghatékonyabb fegyverük a brit nép türelmetlensége volt, amellyel a hatalmas hadsereg leszerelését, a külföldi kötelezettségvállalások minimalizálását, de leginkább a birodalmi kiadások lefaragását várták. Az 1920-as iraki felkelés növelte a félelmet, hogy a palesztinai zavargások elfajulnak. 1922. január végén Lord Northcliffe, a *The Times* kiadója Palesztinában járt, és megdöbbenette a zsidó farmerek durva, goromba fellépése, valamint a mindenütt tapasztalható katonai előkészületek. Azzal a meggyőződéssel tért haza, hogy Palesztina a legjobb úton halad a felé, hogy „második Írországgá” váljon, ezért sajtókampányt indított a mandátumos kötelezettségvállalás ellen, s sürgette a kormányt, hogy „ejtse” Palesztinát. A kérdés a parlamentben is napirendre került. 1922. június 21-én a Lordok Házának számos tory tagja mandátumellenes határozatot próbált keresztülvinni, miközben az alsóházban Sir William Joynson-Hicks figyelmeztetett, hogy a palesztinai mandátum pénzügyi értelemben hatalmas terhet fog jelenteni. A Lloyd George-kormány számára világossá vált – igazából már 1921 tavaszán is az volt –, hogy a Szentföldön a rendet és a nyugalmat a lehető leggyorsabban helyre kell állítani, máskülönben a parlament el fogja utasítani a mandátumot.

1921 tavaszán Churchill elnökleltével ült össze a kairói konferencia, mely az iraki kérdés rendezése mellett tárgyalt Palesztináról is. A tanácskozás után a gyarmatügyi miniszter oda is utazott, s ahogy Jaffából Jeruzsálembé tartott Samuellel és a híres-nevezetes Arabiai Lawrence-szel az oldalán, az út mentén arab tömegek üdvözölték. Lawrence azonban a fülébe súgta a mit sem értő Churchillnek, hogy az éljenzők halált követelnek a zsidókra... Jeruzsálemben a Palesztinai Arab Kongresszus képviselői alig valamivel mérsékeltabb formában fejtették ki az álláspontjukat. Churchill ennek ellenére állhatatos maradt, s határozottan értésükre adta, hogy nem áll el a zsidó nemzeti otthon támogatásától. Mikor ünnepélyesen fát ültetett a Szkópusz-hegyen majdan kialakítandó Héber Egyetem kertjében (az alapkövét 1918. július 24-én rakták le), biztosította a jelen lévő zsidó méltóságokat, hogy „szívem telve van a cionizmus iránti szimpátiával. (...) Hiszem, hogy a Palesztinában kiépítendő zsidó nemzeti otthon áldást fog jelenteni az egész világ számára, áldást a zsidó népre (...), áldást Nagy-Britanniára.”³³

Ez a megerősítés ugyanakkor nem nyugtathatta meg a cionistákat. Ráadásul Transzjordániát leválasztották Palesztináról, majd sor került a Churchill-féle *Fehér Könyv* kiadására. Az arab kormányzat létrehozása a Jordánon túl arra utalt, hogy Nagy-Britannia azt a területet az araboknak kívánja adni. Ebből logikusan következett, hogy a Balfour-nyilatkozatot Transzjordániában nem lehet majd érvényesíteni, pedig ilyesmire maga Balfour sohasem utalt. Éppen ellenkezőleg. Láthattuk, 1919 augusztusában a Lloyd George-nak küldött emlékiratában a külügyminiszter hangsúlyozta annak fontosságát, hogy Palesztina határait messze kitolják keletre a Jordánon túl, mondván, ez a cionista mezőgazdasági érdekek miatt elengedhetetlen.³⁴ Hozzátartozik a dologhoz, hogy ebben az időben a cionisták látókörében Transzjordánia egyáltalán nem foglalt helyet, komoly érdeklődést nem tanúsítottak iránta, lévén településeik, telepeik kizárólag a Jordántól nyugatra terültek el. Csak később, mikor a mandátum hivatalosan lehetetlenné tette a zsidó nemzeti otthon kiterjesztését a folyón túli területekre, akkor tudatosult a veszteség a cionista elit számára, mely az elégedetlenségének hangot is adott.

A zsidó nemzeti otthon megteremtését egyéb módon is megnehezítették. 1922 májusában Herbert Samuel Londonba utazott, mert meg akarta győzni a gyarmatügyi minisztériumot annak szükségességéről, hogy eloszlassák az arabok félelmeit Palesztina jövőjével kapcsolatban. Azzal érvelt, hogy csak a Balfour-nyilatkozat alapos átértelmezésével lehet megszerezni a mérsékelt arabok támogatását a mandátum hatálybaléptetéséhez. Érveit elfogadták, s Churchill aláírásával politikai állásfoglalást bocsátottak ki. A dokumentum, amelyet *Churchill Fehér Könyvének* is neveztek, a Balfour-nyilatkozat végrehajtását a Jordán folyótól nyugatra található területekre korlátozta. A brit kormány ugyanakkor világossá tette, hogy még ezen a korlátozott területen sem áll szándékában zsidó államot létrehozni. Jóllehet a *Fehér Könyv* továbbra is támogatta a zsidó nemzeti otthon tervét, elutasította azt az elképzelést, hogy a Palesztinai Cionista Végrehajtó Bizottság bármilyen szerepet játsszon az ország kormányzásában. Emellett a zsidó bevándorlást szigorúan „az ország gazdasági befogadóképességéhez” igazította. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy csak a középosztálybeli családok, illetőleg azok léphettek volna az ország területére, akik legalább 2500 dolláros vagyonnal rendelkeztek (a szakképzett munkások esetében megelégedtek ennek az összegnek a felével).³⁵ A szöveg a Balfour-deklarációra utalva kimondja:

„Nem hivatalos vélemények alapján az a látszat alakult ki, hogy a szóban forgó nyilatkozat célja egy teljes, tisztán zsidó Palesztina kialakítása lenne. Olyan mondatok hangzottak el, hogy Palesztina »éppen annyira zsidó lesz, mint amennyire Anglia angol«. Őfelsége Kormánya az összes ilyen értelmű várakozást teljesíthetetlennek tartja, és nincsenek ilyen céljai. Semmikor nem vette fontolóra (...) az arab lakosság, nyelv vagy kultúra felszámolását, illetve alávetését Palesztinában. Figyelembe kell venni, hogy a nyilatkozat szavai nem arra utalnak, hogy Palesztinát egészében Zsidó Nemzeti Otthonná kell változtatni, hanem hogy »Palesztinában« egy ilyen Otthon alakítandó. (...) Ha valaki azt a kérdést teszi fel, hogy mit jelent a Zsidó Nemzeti Otthon Palesztinában, akkor az a válasz, hogy nem a zsidó nemzetiséget kívánjuk egész Palesztinára erőltetni, hanem a jelenlegi zsidó közösség további fejlődéséről beszélünk a világ zsidóságának támogatásával, hogy létrejöhessen egy olyan központ, amelyben a zsidó nép egészében, vallási és faji téren egyaránt részesedik, és büszke lehet rá. Ám ennek érdekében a közösségnek a lehető legjobb lehetőségekre van szüksége a szabad fejlődésre, és minden esélyt meg kell adni a zsidó népnek, hogy megmutathassa képességeit. Ezért tudniuk kell, hogy joguk van Palesztinában élni, és nem csupán megtűrük őket.”³⁶

A *Fehér Könyvet* még júniusban a Cionista Szervezet elé terjesztették. A gyarmatügyi minisztérium erőteljes nyomására, meg az attól való félelmükben, hogy elveszíthetik Nagy-Britannia zsidó nemzeti otthonnak nyújtott támogatását, Veicman és a Cionista Végrehajtó Bizottság fogcsikorgatva ugyan, de június 19-én elfogadta a szöveget. Az arab küldöttség ugyanakkor kerek pereg elutasította. Mit sem törődve ezzel a vegyes fogadattással, a kormány július 1-én nyilvánosságra hozta az iratot, amely egyben a Palesztinára kiszabott brit mandátum hivatalos értelmezését is jelentette. Ezen az alapon a mandátumot az alsóház öt nappal később minden további nélkül megszavazta. A Népszövetség főtanácsa július 24-én adta rá áldását, s ezzel Nagy-Britannia palesztinai fennhatósága formálisan is életbe lépett.

A cionisták a *Fehér Könyv* révén fájdalmas csapást szenvedtek, ám ez a csapás korántsem volt végzetes. Hiszen a Főtanács a mandátumot odaítélő nyilatkozatának bevezetőjében szó szerint idézte a Balfour-deklarációt, a britekre pedig kötelezettségként írta nem csupán a zsidó nemzeti otthon lehetővé tételét, hanem annak „biztosítását” is, hogy „tegyenek meg minden tőlük telhetőt” a zsidó bevándorlás megkönnyítésére és a letele-

pedés bátorítására. A hébert elismerték hivatalos nyelvnek (22. cikkely), holott a Londonban tartózkodó, Múza Kázim al-Huszeini vezette arab delegáció ez ellen hevesen tiltakozott, mondván, Palesztina lakosságának alig 10%-a beszéli ezt a nyelvet.³⁷ A Cionista Végrehajtó Bizottságot felruházták azzal a joggal, hogy együttműködjön a mandatori hatalommal a természetes erőforrások fejlesztésében és a közcélú munkák szervezésében. A szöveg az elejétől a végéig át van itatva a zsidó „önmegváltó” erőfeszítések támogatásával. Jellemző például, hogy az „arab” szó elő sem fordul a nyilatkozatban, s

A cionista program végrehajtása ugyanakkor folyamatosan növelte az arabok dühödt ellenességét, s ennek az lett a következménye, hogy Palesztinában Nagy-Britanniának nem sikerült úgy, mint a Közel-Kelet más országaiban, a helyi eliteket a hatalomban összefogni.

A Palesztinai Arab Kongresszus végrehajtó bizottsága Múza Kázim al-Huszeini irányításával szorosan együttműködött a Legfelsőbb Muszlim Tanáccsal, amelynek meg Amín al-Huszeini volt az elnöke.

Már 1921 elejére nyilvánvalóvá vált, hogy Anglia legkomolyabb palesztinai, sőt közel-keleti ellenlábasai a Huszeinik lesznek. Vezetésük alatt az arab nacionalisták következetesen bojkottálták Samuelnek azt az erőfeszítését, hogy maga mellett tanácsadó testületet hozzon létre.

az arabokat és a többi palesztinai népet egyszerűen „nem zsidókként” említik.³⁸ Nem merült fel semmi kétség, hogy a mandátumra vonatkozó nyilatkozat ratifikálása után a brit kormány végre fogja hajtani a benne foglaltakat. A Lloyd George-kabinetet 1922 októberében felváltó Bonar Law-kormány határozottan visszautasított minden olyan arab erőfeszítést, mely a cionistáknak nyújtott brit támogatás csökkentésére irányult. Magában Palesztinában Samuel immár láthatólag elkötelezte magát a nemzeti otthon megvalósítására, még ha ez a *Fehér Könyv* által leírt keretek között történt is. Még Meinerzhagen is visszavonta korábbi negatív véleményét a főbiztosról: „Amit én tévesen gyengéségnek gondoltam, az valójában az igazságosságra és a pártatlanságra való törekvés volt.”³⁹ A cionista vezetők által ösztönzött folyamatos bevándorlás a zsidó lakosság létszámát 1922 végére 85 ezerre tornázta föl, minek következtében új mezőgazdasági telepek és városi központok jöttek létre a tengerparton és Galileában.

A cionista program végrehajtása ugyanakkor folyamatosan növelte az arabok dühödt ellenségességét, s ennek az lett a következménye, hogy Palesztinában Nagy-Britanniának nem sikerült úgy, mint a Közel-Kelet más országaiban, a helyi eliteket a hatalomban összefogni. A Palesztinai Arab Kongresszus végrehajtó bizottsága Múza Kázim al-Huszeini irányításával szorosan együttműködött a Legfelsőbb Muszlim Tanáccsal, amelynek meg Amín al-Huszeini volt az elnöke. Már 1921 elejére nyilvánvalóvá vált, hogy Anglia legkomolyabb palesztinai,

sőt közel-keleti ellenlábasai a Huszeinik lesznek. Vezetésük alatt az arab nacionalisták következetesen bojkottálták Samuelnek azt az erőfeszítését, hogy maga mellett tanácsadó testületet hozzon létre.

Samuel polgári adminisztrációja alatt ténylegesen négy, világosan elkülönülő, ugyanakkor egymással párhuzamos kormányzat formálódott ki. A legfontosabb kétségkívül a *brit végrehajtó kormányzat* volt, mely különböző adminisztratív részlegekre tagolódott. Ezek élén angol tisztviselők álltak. E hivatalosságok kabinetet alkottak, amelynek az

első főtítkára a már említett Wyndham Deedes volt. Külön részleget hoztak létre a közmunkák, az oktatás, a bevándorlás, a vámok, az adók és a kereskedelem, a régiségek, a kincstár, az állami bevételek, a legfőbb államügyész, a rendőrség, az egészségügy, a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás, a posta- és a táviróügyek, a földtulajdon és az állami gazdálkodás felügyeletére. Emellett láthattuk, hogy tanácsadói jogokkal felállt volna egy testület tíz angol, négy muszlim, három keresztény és három zsidó taggal, amire azonban az arabok ellenállása miatt nem került sor. A zsidó közösség saját kormányzatot hozott létre, midőn 1920 őszén 300 tagú zsidó „parlamentet” választottak (*Asszifat Hanivharim*). Ez a tagjaiból megalkotta a Zsidó Nemzeti Tanácsot (*Vaad Leumi*), amelyet a főmegbízott a palesztinai zsidó közösség legfőbb képviselőjeként ismert el. A tanács volt illetékes a palesztinai zsidók fölött a személyi jogállás, a közönségi és a vallási ügyek terén, ezenkívül ajánlásokat fogalmazott meg a brit hatóságoknak a zsidó közönséget érintő kérdéseken. A harmadik hatalmi tényező a londoni központú nemzetközi Cionista Szervezet volt, melynek számos hivatala a Közel-Keleten működött *Palesztinai Cionista Végrehajtó Bizottság* (PCVB) összefoglaló néven.⁴⁰ Tagjai egy-egy területért voltak felelősök: politikai ügyek, bevándorlás, oktatás, ipar, egészségügy, közmunkák. Az időnként „kormányként” emlegetett PCVB a londoni Cionista Szervezet politikáját követte, és együttműködött a mandátori hatalommal. Ha a PCVB és a főmegbízott kormányzata vitába keveredett, a Cionista Szervezet hatékonyabban tudta meggyőzni a brit kormányt vagy az alsóházat a cionista álláspont helyességéről, mint ahogy a kül- vagy a gyarmatügyi miniszter a főmegbízott érdekében tette ugyanezt.⁴¹

A negyedik kormányzat Palesztina lakosságának túlnyomó többségét reprezentálta volna, az arab muszlimokat és keresztényeket. Az arab előkelők, köztük a két legtekintélyesebb familia, a Huszeinik és a Nasasibik, kezdetben annak a véleményüknek adtak hangot, hogy arab Palesztinának Szíriához kell tartoznia, de miután Fejszalt elűzték Damaszkuszból, megváltoztatták az álláspontjukat. Az 1920 decemberében Haifán megtartott Arab Kongresszus megalakította a már említett Arab Végrehajtó Bizottságot Músza Kázim al-Huszeini elnökletével. Habár az AVB megpróbált ellenpárja lenni a PCVB-nek, sohasem rendelkezett akkorra pénzforrások felett. A britek ezenkívül 1921-ben létrehozták a már ugyancsak említett Legfelsőbb Muszlim Tanácsot az iszlám vallási ügyek, a kegyes alapítványok és a muszlim bíróságok felügyeletére. Az LMT ennek révén jelentős hatalmi tényező volt, nem véletlen, hogy elnöke, Háddzs Amin al-Huszeini a legfontosabb muszlim politikussá vált Palesztinában.

1922 augusztusában London bejelentette a Palesztina számára kibocsátott „alkotmányt”, melynek egyik pontja vegyes Törvényhozó Tanács felállítást irányozta elő választott és kinevezett tagokból. Mikor kiderült, hogy a rendelet nem teszi lehetővé az arab többséget a tanácson belül, a Palesztinai Arab Kongresszus egyhangúlag bojkottálta a Törvényhozó Tanács megválasztását. Mivel az arab lakosság nem vett részt a referendumon, a választás kudarcba fulladt. 1923-ban a Whitehall új tervvel állt elő, amelynek értelmében a tanács immáron arab többségű lett volna, de a Kongresszus vezetése ezt az ajánlatot is visszautasította, így az egész kezdeményezés végleg lekerült a napirendről. Néhány hónappal később visszautasították az Arab Ügynökség létrehozását is, mely ellensúlyozhatta volna a PCVB-t, s mindezt azért, hogy a mandátori hatóságokkal való együttműködés által ne kelljen utólagosan ratifikálniuk a Balfour-deklarációt. Hasonló volt a helyzet a szakszervezeti mozgalommal kapcsolatosan is. A zsidók 1920 decemberében Haifán megalapították a Zsidó Munkások Általános Szövetségét (*Hisztadrút*), mely minden iparágban képviseltette magát, a zsidó munkásság mintegy háromnegyedét tömörítette, s hatékony érdekképviseletet jelentett a számukra. Főtítkárává egy év múltán David Ben Guriont választották meg,⁴² aki így fogalmazta meg a nacionalista szakszervezet feladatát: „Nemcsak arról van szó, hogy megszervezzük a munkásosztályt, de arról is, hogy megteremtjük, kialakítsuk, átültessük Palesztinába!”⁴³ Vagyis a dolgozók

védelve mellett a cionista kolonizációt tekintette legfőbb céljának. A taglétszám a kezdeti 4400-ról 1922-ben 8400-ra, 1927-ben pedig 25 ezerre növekedett. Az arab munkaerő ellenben teljesen szervezetlen maradt, mivel nem jutottak el a kulturális és politikai fejlődés olyan fokára, hogy az etnikai alapon szervezett Hisztadrúthoz hasonló szakszervezet hozzanak létre. A két világháború között ez is hozzájárult az arab munkásokkal szemben megnyilvánuló diszkriminációhoz, ami további keserűséget okozott, s növelte a körükben a zsidóellenességet.

Azáltal, hogy visszautasították a brit javaslatokat, melyek arra irányultak, hogy a cionistákkal párhuzamos képviselői struktúrákkal ruházzák fel az arab közösséget, a palesztinai nemzeti mozgalom képtelen volt megvetni egy ellen-nemzeti otthon alapjait. Látna a különféle kormányzati kezdeményezések sorozatos elvetését, Samuel azt indítványozta a gyarmatügyi minisztériumnak, hogy hagyjon föl az arabokkal folytatott tárgyalásokkal, amit Londonban meg is fogadtak. Ennek az lett a következménye, hogy Palesztinát kizárólag brit tisztviselők irányították a későbbiekben. A mandátumi igazgatásban való arab részvétel, az arab önkormányzatiság fejlődése, az arab–zsidó együttműködés lehetetlenné vált.

A palesztinai arab nacionalisták intranszigiens magatartása lehetetlenné tett minden arab–zsidó kiegyezést. Meggyőződtek arról, hogy csakis így biztosíthatják a maguk számára a Palesztina feletti uralmat. Ebben a meggyőződésben persze csalódnuk kellett, de a későbbi nemzedékek számára bebizonyosodott, hogy a cionistáknak a brit védelemben és jóakarásban való reménye is csalfa remény. London politikája ugyanis rövidesen az arabok felé mozdult el. Mint ahogy a közösségek közötti erőszak minden egyes későbbi kiéleződése után, Nagy-Britannia olyan engedményekre vonatkozó ígéreteket tett, amelyekkel az arab lakosságot akarta lecsillapítani, miközben a köztes időszakban folytatott ambivalens politikája lehetővé tette a palesztinai zsidó közösség, a *jisuv* gyors fejlődését.⁴⁴

Jegyzetek

¹ A szakirodalomban többféle adat van forgalomban. Fisher 550 ezer muszlimot, 70 ezer keresztényt (összesen 620 ezer arabot) és 50 ezer zsidót említ. Sydney Nettleton Fisher (1960): *The Middle East. A History*. Routledge & Kegan Paul Ltd, London. 427, 431. A korabeli brit becslések ugyanakkor 583 ezer muszlimról, 84 ezer keresztényről és 79 ezer zsidóról szólnak. Harry Charles Luke és Edward Keith-Roach (szerk. 1922): *The Handbook of Palestine*. Macmillan and Co., London. 33.

² E. L. Woodward és Rohan Butler (szerk. 1952): *Documents on British Foreign Policy 1919–1939. First Series*. 4. k. H. M. Stationery Office, London. 347.

³ League of Nations: *Mandate for Palestine together with a Note by the Secretary-General Relating to its Application to the Territory Known as Trans-Jordan, under the provision of Article 25*. Presented to Parliament by Command of His Majesty, December, 1922. Cmd. 1785. His Majesty's Stationery Office, London. 2. Churchill Archive Center (www.churchillarchive.com), CHAR 2/317.

⁴ Sir Ronald Storrs (1937): *Orientations*. Nicholson & Watson, London. 354.

⁵ Woodward és Butler (szerk.): *Documents on British Foreign Policy...* i. m. 364.

⁶ A King–Crane-bizottság javaslatai Szíriáról és Palesztináról. Párizs, 1919. augusztus 28. Lugosi Győző (szerk. 2006): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan, Budapest. 64–69.

⁷ Philip Graves (1923): *Palestine, the Land of Three Faiths*. Jonathan Cape, London. 52.

⁸ Yael Zerubavel (1991): The Politics of Interpretation. Tel Hai in Israel's Collective Memory. *AJS Review*, 16. évf., 1–2. sz. (tavasz–nyár) 133–160. DOI: [10.1017/s0364009400003147](https://doi.org/10.1017/s0364009400003147)

⁹ Működött an-Nádi néven egy szervezet Damaszkuszban is, s úgy tűnik, a két csoport között szoros lehetett a kapcsolat. A jeruzsálemi székhelyű társaság elnöke kezdetben az az Amin al-Huszeini volt, aki a két világháború közötti Palesztina történetében nagyon komoly szerepet játszott. A szervezetek korai történetéről részletesen lásd Eliezer Tauber (1995): *The Formation of Modern Syria and Iraq*. Routledge, Abingdon. 95–114. DOI: [10.4324/9781315036069](https://doi.org/10.4324/9781315036069)

¹⁰ Woodward és Butler (szerk.): *Documents on British Foreign Policy...* i. m. 364.

¹¹ Howard M. Sachar (1970): *The Emergence of the Middle East: 1914–1924*. Allen Lane The Penguin Press, London. 390.

- ¹² Graves: *Palestine, the Land of Three Faiths*. i. m. 115.
- ¹³ A Hásimita-családból származó Huszein mekkai emír 1916-ban arab felkelést robbantott ki az oszmánok ellen, célja a közel-keleti egységes arab királyság megalapítása volt. Fiát, Feiszalt 1920 elején az arab nacionalisták – elutasítva a franciák mindennemű követelését – Szíria királyává kiáltották ki. Feiszal bátyja, Abdallah pedig később Transzjordánia uralkodója lett.
- ¹⁴ Makai György (1973): *Izrael Állam és a cionizmus*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 85.
- ¹⁵ Chaim Weizmann (1949): *Trial and Error. The Autobiography of Chaim Weizmann*. I. Harper & Brothers, New York. 254.
- ¹⁶ Storrs: *Orientalism*. i. m. 347.
- ¹⁷ Richard Meinertzhagen (1959): *Middle East Diary, 1917–1956*. Cresset Press, London. 81–82.
- ¹⁸ Brendan McKay: *The Palin Commission Report*.
http://cs.anu.edu.au/~bdm/yabber/yabber_palin.html, letöltés: 2015. március 26. A jelentés értékelését lásd Sahar Huneidi (2001): *A Broken Trust. Herbert Samuel, Zionism and the Palestinians*. I.B. Tauris, London. 35–38.
- ¹⁹ Woodward és Butler (szerk.): *Documents on British Foreign Policy...* i. m. 13. k. 284.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ Sir Herbert Samuel and Palestine. Letter to the Editor. *Spectator*, 1920. július 2.
- ²² Tom Segev (1999): *One Palestine, Complete. Jews and Arabs Under the British Mandate*. Henry Holt, New York. 156. A tervezett amnesziáról a Churchillnek küldött június 4-i bizalmas levelében számolt be. CHAR 16/47A-B.
- ²³ Norman Bentwich (1932): *England in Palestine*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Company, London. 413. Idézi Sachar: *The Emergence of the Middle East...* i. m. 395.
- ²⁴ Fisher: *The Middle East. A History*. i. m. 431.
- ²⁵ Meinertzhagen: *Middle East Diary, 1917–1956*. i. m. 98.
- ²⁶ Rashid Khalidi (2010): *Palestinian Identity. The Construction of Modern National Consciousness*. Columbia University Press, New York. 165.
- ²⁷ Sachar: *The Emergence of the Middle East...* i. m. 398.
- ²⁸ Az erre vonatkozó kormányzati dokumentumokat lásd: CHAR 17/15.
- ²⁹ (1921): *Palestine. Disturbances in May 1921. Reports of the Commission for Inquiry with Correspondence Relating Thereto*. Cmd 1540. His Majesty's Stationery Office, London. 27, 60.
- ³⁰ Uo. 44.
- ³¹ „A Megbízott Hatalom felelős lesz a brit kormány 1917. november 2-án kibocsátott s a többi Szövetés Hatalom részéről is elfogadott nyilatkozatának végrehajtásáért, amely jóindulattal viseltetik a Palesztinában megteremtendő zsidó nemzeti otthon gondolata iránt, emellett azonban világosan kijelenti, hogy nem kerülhet sor olyan lépésre, amely a már meglévő nem zsidó palesztinai közösségek polgári és vallási jogait, vagy más országok zsidó lakosságának jogait és politikai helyzetét sértené.” Békeszerződés az Ottomán Birodalommal, Sèvres, 1920. augusztus 10. Lugosi (szerk.): *Dokumentumok...* i. m. 84.
- ³² Veicman 1920. november 23-i levele Churchillnek. CHAR 22/3.
- ³³ Bentwich: *England in Palestine*. i. m. 63–64. Idézi Sachar: *The Emergence of the Middle East...* i. m. 401.
- ³⁴ Woodward és Butler (szerk.): *Documents on British Foreign Policy 1919–1939*. i. m. 4. k. 347.
- ³⁵ Fisher: *The Middle East. A History*. i. m. 431.
- ³⁶ A Churchill-féle Fehér Könyv. W. Churchill brit gyarmatügyi miniszter nyilatkozata kormánya palesztinai politikájáról, 1922. június. Lugosi (szerk.): *Dokumentumok...* i. m. 96–99.
- ³⁷ A küldöttség ezenkívül követelte, hogy ne a Balfour-nyilatkozat legyen a tárgyalások alapja. Vö. A Palesztinai Arab Delegáció 1922. február 21-i levele a gyarmatügyi miniszternek. In: *Palestine. Correspondence with the Palestine Arab Delegation and the Zionist Organisation*. Presented to Parliament by Command of His Majesty. June, 1922. Cmd. 1700. His Majesty's Stationery Office, London, 1922. 4. CHAR 2/317.
- ³⁸ League of Nations: *Mandate for Palestine together with a Note by the Secretary-General Relating to its Application to the Territory Known as Trans-Jordan, under the provision of Article 25*. Presented to Parliament by Command of His Majesty, December, 1922. Cmd. 1785. His Majesty's Stationery Office, London. CHAR 2/317.
- ³⁹ Meinertzhagen: *Middle East Diary, 1917–1956*. i. m. 134.
- ⁴⁰ 1929-ben átnevezték, innenőtől Palesztinai Zsidó Ügynökség néven volt ismeretes.
- ⁴¹ Fisher: *The Middle East. A History*. i. m. 429–430.
- ⁴² Zachary Lockman (1996): *Comrades and Enemies. Arab and Jewish Workers in Palestine, 1906–1948*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles. 16.
- ⁴³ Makai: *Izrael Állam és a cionizmus*. i. m. 147–148.
- ⁴⁴ A palesztinai nemzeti mozgalom brit mandátum alatti fejlődéséről lásd Yehoshua Porath (1974): *The Emergence of the Palestinian-Arab National Movement 1918–1929*. Franck Cass, London; Uő: *The Palestinian-Arab National Movement 1929–1939*. Franck Cass, London, 1977.

Kádár József

Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola

Abdalláh király¹ és Izrael

Transzjordániai–izraeli kapcsolatok az első arab–izraeli háború idején (1947–1951)

A második világháború után, amikor a gyarmati rendszer és így a közel-keleti mandátumrendszer gyors szétesése zajlott, és az 1947-es ENSZ-határozat alapján küszöbönállt Palesztina területének felosztása, Abdalláh és a cionisták titkos tárgyalásokba kezdtek a térség jövőjét illetően. Mindkét fél érdekelt volt a felosztásban, a cionisták számára Izrael állam megalapítása volt a legfontosabb, Abdalláh pedig Transzjordániához akarta csatolni Palesztina arab lakta területeit, ezzel azonban szembekerült a többi arab állammal. A nagy kérdés: milyen szerepben tetszeleg Transzjordánia az első arab–izraeli háborúban? Izraellel való kapcsolatain keresztül vizsgáljuk, hogy az arab állam szövetségese vagy ellensége volt-e a zsidó államnak. Milyen politikai-katonai céljai voltak a két félnek, és milyen politikai-katonai összecsapások zajlottak közöttük. Külön hangsúlyt kap Jeruzsálem kérdése, aminek birtoklásáért véres harcot vívtak a felek. Időben túllépve a háború eseményein, a fegyverszünet megkötése (1949) után egészen Abdalláh király haláláig (1951) vizsgáljuk a két ország közötti kapcsolatokat.

Bevezetés

A második világháború után, 1946-ban a britektől teljes függetlenséget elnyerő Transzjordánia uralkodója, a Hásimita-családból származó Abdalláh, aki immár királyként irányította országát, saját hatalmi ambíciói megvalósításába kezdett. Abdalláh külpolitikájának elsődleges célja Nagy-Szíria megvalósítása, vagyis egy egyesült közel-keleti arab állam létrehozása volt, amelynek természetesen ő maga lett volna az uralkodója.²

Bár a mandátumidőszak alatt nagyon szűk mozgástérrel rendelkezett, sokat tervezgetett és még többet tárgyalt a szomszédos arab országokkal és a palesztinai cionistákkal. A cionistákkal való kapcsolata rendkívül jelentős fejezete a Közel-Kelet 20. századi történetének, különösen az első arab–izraeli háború vonatkozásában, hiszen a két fél között zajló tárgyalásoknak máig ható következményei lettek. Abdalláh és a zsidók kapcsolatfelvételére már 1922-ben sor került; a velük ápolt kapcsolatának két oldala volt: politikai és gazdasági.

Hájim Veicmannal, a Cionista Világszövetség elnökével folytatott londoni egyeztetésén Abdalláh a Balfour-nyilatkozat támogatásáért cserébe azt kérte, hogy ismerjék el őt Palesztina uralkodójának. Az arab vezető olyan országot szeretett volna létrehozni

Palesztina és Transzjordánia egyesítésével, amelyben arabok és zsidók egyenlők. Veicman udvariasan elutasította ezt, hiszen a cionisták a bázeli program (1897) értelmében zsidó állam alapításában gondolkodtak.³

Abdalláhnak azonban nemcsak politikai ambíciói megvalósítása érdekében kellett a cionistákkal jó kapcsolatot ápolni. Az általa irányított új állam területének túlnyomó része sivatag volt, a gazdasági fellendülés érdekében szüksége volt a zsidó tőke bevonására. Több zsidó üzletemberrel is szerződést kötött az 1920-as években, sőt egy alkalommal titokban bérbe akarta adni nekik Szalt város környékét, de a britek végül ezt meghiúsították.⁴

A második világháború után a gyarmati rendszer lassú összeomlása, valamint a cionisták zsidó állam megalapításáért folytatott politikai küzdelme következtében a nemzetközi politikában is az egyik legfontosabb kérdéssé vált Palesztina jövője, és ugyancsak ezen kérdés körül folytak a tárgyalások Abdalláh és a cionisták között is.

A háború előtt

Az első arab–izraeli háborút megelőző egy évben rendkívül intenzív kapcsolatban állt Abdalláh a cionistákkal. Ez leginkább a palesztinai felosztás közös igényének köszönhető. A zsidók számára a küszöbönálló ENSZ közgyűlési döntés a vágyott zsidó állam megteremtéséhez vitte közelebb őket. Azonban azt is tudták, hogy Izrael megalapítása háborúhoz fog vezetni az arab államokkal. Abdalláh, akinek hatalmi ambíciói között szerepelt Palesztina (legalábbis az arabok lakta területek) és Transzjordánia egyesítése, szintén érdekelt volt a felosztásban. Ezt a két fél 1946 augusztusában a Sunehben tartott titkos tárgyalásokon már tisztázta egymással, és egyetértettek abban is, hogy ha létre is jönne a palesztin állam, annak semmiképpen nem lehet a jeruzsálemi főmufti, Háddzs Ámin al-Husszeini a vezetője.⁵

1947. november 17-én újabb titkos találkozóra került sor a király és Golda Meir,⁶ a Zsidó Ügynökség politikai osztályának vezetője között. Utóbbi Élijáhu Szacson és Ezra Danin, az ügynökség közel-keleti osztályának szakértői kíséretében érkezett Naharajimba. Itt a főmuftit közös ellenségüknek nevezték, Abdalláh pedig ígéretet tett, hogy nem fog egyetlen, zsidókra támadó arab erőhöz sem csatlakozni.⁷ Ezen azonban azt értette, hogy ha a zsidó állam megalapítása után megkezdődik a háború, és Abdalláh kénytelen Izrael ellen becsatlakozni a háborúba, akkor hadműveleteit kizárólag az arabok lakta területeken fogja végrehajtani.⁸

Ez a találkozó tehát csak kezdeti egyeztetés volt háború esetére, s nem született döntés arról, hogy Palesztinát a cionisták és Abdalláh felosztanak egymás között,⁹ attól függetlenül, hogy a felosztás közös érdekük volt. Viszont ez a kapcsolat mindkét félnek kedvezett, hiszen elméletben kizárta annak a lehetőségét, hogy seregeik egymásnak feszüljenek. A cionisták ugyanis leginkább Transzjordánia hadseregétől, az Arab Légiónól¹⁰ félték, mivel kétségkívül ez volt a legütőképesebb arab haderő.¹¹

1947. november 29-én megszületett végül az ENSZ Közgyűlésének határozata, amely Palesztinát egy zsidó és egy arab államra osztotta, Jeruzsálemet pedig nemzetközi területté nyilvánította. Az Arab Liga, amelynek tagja volt Transzjordánia is, természetesen elutasította a felosztást. Rövidesen Nagy-Britannia is bejelentette, hogy 1948. május 15-én véget ér a mandátum, csapatait pedig kivonja a térségből, egyben szabad utat ad az Arab Légiónak, hogy az arab államnak kijelölt területeket elfoglalja. A britek és Transzjordánia között erre a megegyezésre 1948. február 7-én került sor.¹²

Időközben pedig a cionisták kijelölték az államalapítás időpontját, 1948. május 14-ét. Még ez előtt néhány nappal Golda Meir ismét találkozott Abdalláhhall, ezúttal Ammánban. A beszélgetés során a király próbálta lebeszélni Meirt az állam kikiáltásáról, javas-

lata szerint ő maga kebelezné be egész Palesztinát, a zsidók pedig jól élnének, s képvisel-tethetnék magukat a parlamentben. Abdalláh úgy hitte, ezzel még a háborút is el lehetne kerülni.¹³ Ekkor azonban a cionisták részéről már minden el volt döntve. Abdalláh pedig kénytelen volt Izrael ellen bekapcsolódni a háborúba, holott a térségben tulajdonképpen a cionisták voltak az egyetlen szövetségesei. A királynak azonban még így is sikerült a saját érdekében cselekedni, hiszen elérte, hogy az Arab Liga őt nevezze ki az arab seregek közös főparancsnokságának élére,¹⁴ amely tisztség ugyanakkor szimbolikusan tekinthető, hiszen az arab országok nem hangolták össze hadműveleteiket.

Kapcsolatok a háború alatt

Amikor 1948. május 15-én megkezdődött a háború, rövid időre megszakadtak a politikai kapcsolatok, a katonai eseményeken volt a sor. Transzjordánia az arabok oldalán bekapcsolódott a küzdelmekbe, hogy a Nyugati Part arabok lakta területeit birtokba vegye. A Nyugati Part északi részét viszont nem az Arab Légiónak, hanem az iraki hadsereg tartotta ellenőrzése alatt. A légió május 28-án elfoglalta Jeruzsálem óvárosát is, amivel rendkívül véres presztízscsata kezdődött a szent városért. Abdalláh a város elfoglalásával két legyet ütött egy csapásra. Egyrészt elérte, hogy az iszlám vallás szent helyei ne a zsidók, hanem az ő birtokába kerüljenek, másrészt az arab világon belüli hegemon törekvéseihez is nagyon jól jött volna Jeruzsálem elfoglalása. Az izraeli és a transzjordániai seregek azonban nem bírtak egymással.¹⁵

Abdalláh, aki továbbra is a Nyugati Part saját államához csatolását tekintette legfőbb célnak, augusztusban ült ismét tárgyalóasztalhoz, ezúttal már Izrael Állam képviselővel, ugyanis e cél érdekében szüksége volt az ő támogatásukra is. Abdul-Medzsid Haidar, Transzjordánia brit ügyekkel foglalkozó minisztere Párizsban tárgyalt Élijáhu Szaszonnal, az izraeli külügyminisztérium közel-keleti osztályának vezetőjével. Izrael ekkor még nem foglalt állást ebben a kérdésben, sőt ekkor még egy gyenge palesztin államot is szívesebben látott volna saját szomszédságában, mint egy Abdalláh irányította erős országot. Úgy gondolták ugyanis, hogy egy gyenge állam nem jelentene akkora fenyegetést Izraelre.¹⁶

Az ENSZ felszólítására a két szemben álló hadsereg tisztikara már június óta folyamatosan tárgyalt. Ennek eredménye lett végül 1948. november 30-án az a tűzszüneti egyezmény, amelyet Móse Dáján¹⁷ alezredes és Abdalláh at-Táll¹⁸ alezredes kötött meg Jeruzsálemben. Ez azonban nem csupán a harcok beszüntetéséről szólt, hanem megállapodás született Jeruzsálemmel kapcsolatban is. Az Arab Légiónak ellenőrzése alatt álló óváros az ott elhelyezkedő zsidó enklávékkal együtt komoly feszültségforrást jelentett, így a két fél megállapodott abban, hogy az izraeliektől addig elzárt Szkópusz-hegyhez szabad hozzáférést biztosítanak a zsidó állam számára.¹⁹ Ez a tűzszünet fontos lépést tett afelé, hogy a két fél elismerje egymás területi igényeit és katonai hódításait Jeruzsálemre vonatkozóan. Az ekkor rögzített tűzszüneti vonalak ráadásul kisebb-nagyobb módosításokkal később a háborút lezáró fegyverszüneti egyezményben is megjelentek.²⁰

Abdalláh nem bízta a véletlenre, hogy a Nyugati Partot megszerezze. 1948. december 1-én Jerikóban konferenciát hívott össze, ahol az arab képviselők Palesztina királyává kiáltották ki. Ezzel az arab világban való presztízse is nőtt, és remélte, Izrael így könnyebben beleegyezik abba, hogy a Nyugati Part az ő uralma alá kerüljön.²¹

December 25-én Izrael és Transzjordánia katonai-politikai fórumon tárgyalt a lehetőségekről. A Reuven Siloáh,²² Móse Dáján, valamint Saukat asz-Szeti²³ és Abdalláh at-Táll részvételével zajló tanácskozáson komolyan egymásnak feszültek a felek, aminek alapja az ENSZ Közgyűlésének 1947-es felosztási javaslata volt. Abdalláh ugyanis igényt tartott az ENSZ által az arab államnak adott Ramla és Lydda városára, amelyeket

azonban az izraeliek tartottak ellenőrzésük alatt. Izrael számára stratégiai fontossággal bírt a két település, hiszen Tel-Aviv védelme érdekében szükségük volt rájuk.²⁴ Abdalláh meg akarta szerezni a Gázai övezetet is, a tisztán arab lakosságú Jaffát pedig korridorral kívánta összekapcsolni a Nyugati Parttal. Izrael viszont ugyanúgy az ENSZ felosztási határozatára hivatkozva követelte a Negev-sivatag²⁵ Arab Légió általi kiürítését. A felek elutasították a másik követelését.²⁶

Decemberben fontos izraeli offenzíva indult meg, amely összefüggött a Negev elfoglalásáért folytatott katonai-politikai küzdelemmel. Izrael kiűzte az egyiptomiakat a sivatagból (a Gázai övezet kivételével), még a Sínai-félszigetre is behatolt. Egyiptom 1949 letelején jelentette be a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésére való szándékát. Ez az eseménysorozat Abdalláh számára is kedvező volt, hiszen egyik célját már elérte: Egyiptom kiszorult a térségből, így már csak Izraellel kellett valahogy megegyeznie a Nyugati Parttal kapcsolatban. Erre még az előtt sort akart keríteni, hogy az egyiptomi–izraeli fegyverszüneti tárgyalások lezárulnának (1949. február 23.) és a transzjordániai–izraeli tanácskozások megkezdődnének.²⁷ Január 16-án Abdalláh téli rezidenciáján, Sunehben titkos tárgyalásra került sor Dáján és Szaszon részvételével. Izrael továbbra is a Negev-sivatagot követelte, az arabok azonban csupán szabad mozgás biztosításában gondolkodtak. Szaszon azt is elmondta, hogy Gázát valószínűleg az egyiptomiak fogják megkapni, amire Abdalláh is igényt tartott azért, hogy Transzjordániának földközi-tengeri kijárata is legyen.²⁸

A tárgyalások megkezdtek, Izrael számára világossá vált, hogy az Arab Légiót erőszakkal kell kiűzni a Negeből, ezért hadműveletet dolgozott ki. Emiatt a zsidó állam érdekévé vált a Transzjordániával való fegyverszüneti tárgyalások halogatása. Próbálták rávenni az ENSZ által a tárgyalások levezetésével megbízott Ralph Bunche-ot,²⁹ hogy először az izraeli–szíriai és az izraeli–libanoni fegyverszünet megkötésével foglalkozzon, aki viszont erre nem volt hajlandó. Abdalláh is látta ebben a csapdát, s kijelentette, hogy amint megérkezik a transzjordániai delegáció Rodoszra, a hivatalos fegyverszüneti tárgyalások helyszínére, követelni fogja, hogy Izrael ne indíthasson több hadművelet Palesztina területén. 1949. március 4-én meg is kezdődtek a tárgyalások.³⁰

*A tárgyalások megkezdtek,
Izrael számára világossá vált,
hogy az Arab Légiót erőszakkal
kell kiűzni a Negeből, ezért
hadműveletet dolgozott ki. Emiatt a zsidó állam érdekévé vált a Transzjordániával való fegyverszüneti tárgyalások halogatása.
Próbálták rávenni az ENSZ
által a tárgyalások levezetésével
megbízott Ralph Bunche-ot,
hogy először az izraeli–szíriai
és az izraeli–libanoni fegyverszünet megkötésével foglalkozzon,
aki viszont erre nem volt hajlandó. Abdalláh is látta
ebben a csapdát, s kijelentette,
hogy amint megérkezik a
transzjordániai delegáció
Rodoszra, a hivatalos fegyverszüneti tárgyalások helyszínére,
követelni fogja, hogy Izrael ne
indíthasson több hadművelet
Palesztina területén.
1949. március 4-én meg is kezdődtek a tárgyalások.*

Fegyverszüneti tárgyalások

Izraelnek Transzjordániával volt a leghosszabb közös határszakasza, amely ráadásul az ENSZ 1947-es felosztási határozata óta a legtöbbet változott a háború kirobbanása következtében. A két ország közötti katonai-politikai feszültség három területen jelent meg. A Negev-sivatag déli részét Izrael akarta megszerezni, amihez már kész katonai tervvel rendelkezett. A Nyugati Part északi részét az iraki sereg tartotta ellenőrzése alatt, ami még bonyolultabbá tette a helyzetet, hiszen előbb tisztázni kellett, hogy Transzjordánia tárgyalhat-e Irak nevében ebben a kérdésben. Az Ara vádi, amely a Nyugati Part északnyugati részén húzódott, jó rálátást biztosított az izraeli területekre, a zsidó állam számára így stratégiai jelentőséggel bírt. A harmadik kérdéskör maga Jeruzsálem volt, amellyel kapcsolatban a felek már kötöttek egy megállapodást az 1948. november 30-i tűzszüneti egyezmény képében, ami nagyon jó alapnak bizonyult a fegyverszüneti tárgyalások megkezdéséhez. Itt azért volt fontos a felek számára a közös megegyezés, hogy az ENSZ ne tudja érvényesíteni a szent város nemzetközi státuszára vonatkozó tervét, így itt hajlottak a felosztásra.

Ebben a helyzetben kezdődtek meg Rodoszon a fegyverszüneti tárgyalások Izrael és Transzjordánia között 1949. március 4-én. Az izraeli küldöttséget Reuven Siloáh vezette, tagja volt Móse Dáján is. A kormánytól kapott instrukciók szerint el kellett érniük az iraki front keletre tolását, amivel az Ara vádi Izraelhez kerül, rá kellett venni az Arab Légiónak, hogy hagyja el Latrunt, és el kellett fogadtatni Transzjordániával az Araba vádit a két ország közötti határvonalként. Ez utóbbi azt jelentette, hogy a Légiónak ki kell vonulnia a Negeből. Jeruzsálemben a zsidó állam tisztázni akarta a Szkópusz-heggyel és a Siratófallal való szabad összeköttetés szabályait, emellett igényt tartott a Jeruzsálemet Tel-Avivval összekötő vasútvonalra is, tehát a november 30-i tűzszüneti vonalak kiigazítását követelte.³¹

Izrael már a rodoszi tárgyalások kezdetén közölte Bunche-csal, hogy folytattak és folytatnak titkos tárgyalásokat Transzjordániával, de ezek eredményeibe nem avatta be őt. A transzjordániai delegáció vezetésére a király végül Ahmed Szudki al-Dzsundit nevezte ki. Azonban sem ő, sem a küldöttség többi tagja nem volt kompetens a tárgyalás lefolytatására. Abdalláh ugyanis saját kormánya képében komoly ellenállásba ütközött, hiszen ők aggódtak a tárgyalások gyors menete miatt, ami azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy Izrael így könnyen érvényesítheti akarátát Transzjordániával szemben. Ezért a király nem at-Tállt, mint Bunche remélte, hanem al-Dzsundit küldte Rodoszra, vagyis egy alacsonyabb rangú katonatisztet, aki nem mert és nem tudott önálló döntéseket hozni a tárgyaláson felmerülő kérdésekben, és mindenben a főváros tanácsát kérte ki. Így a tárgyalások menete rendkívül lassú volt, miközben Abdalláh tovább folytathatta titkos tárgyalásait Izraellel.³²

Fontos leszögezni, hogy a rodoszi tárgyalásokon elsősorban Jeruzsálemről volt szó, sem a Negev, sem az iraki front nem került szóba. Előbbi a korábban előkészített katonai hadművelet révén került Izrael kezére. At-Táll Jeruzsálemben próbált újabb tűzszünetet kötni, amely rögzítette volna status quót, vagyis szentesítette volna az Arab Légiónak Negevben való tartózkodását, de Izrael erre nem volt hajlandó, sőt kijelentette, hogy ha a légiónak nem vonul vissza az Araba vádi mögé, akkor a katonai konfrontáció elkerülhetetlen.³³ Az izraeli hadművelet március 9-én indult meg, célja a Negev és a Vörös-tenger partján fekvő Eilát kikötő elfoglalása volt. Az Arab Légiónak parancsnoka, John Glubb³⁴ március 10-re virradó éjszaka adott utasítást a visszavonulásra, mivel nem akart csatát vállalni az izraeli erővel, amelyek így 11-én elérték Eilátot, s harc nélkül el is foglalták.³⁵ A hadművelet közben al-Dzsundit panaszt tett Bunche-nál, aki kérdőre is vonta Siloáht.³⁵ Izrael válaszában rámutatott arra, hogy valójában nem is lépte át az állam határait.³⁶ Abdalláh, bár fel volt háborodva, nem tehetett semmit, mivel nem akart harcolni Izrael-

lel, az ugyanis a tárgyalások megszakításával, s nagy valószínűséggel teljes katonai vereséggel járt volna. Bunche felszólította a feleket az azonnal tűzszünet megkötésére, amit Izrael addig halasztgatott, míg el nem foglalta Eilátot, így végül az csak március 11-én született meg.

A március 9–11. közötti időszak jól mutatja, hogy valójában Izraelé volt a politikai-katonai vezető szerep, így e három nap eseményei előrevetítették azt is, hogy csak akkor lesz fegyverszünet, ha a zsidó állam már minden célját elérte Transzjordániával szemben.³⁷ Más szavakkal: Izraelnek nem állt érdekében megszakítani a tárgyalásokat, csupán a számára legkedvezőbb katonai-diplomáciai pozícióba akart kerülni. Abdalláhnak pedig, aki nem örült az eddigi kudarcoknak, a többi kérdéskörben még voltak céljai, amit nem akart feladni a Negevért.

Ott volt például az iraki front, vagyis a Nyugati Part északi része. Az itteni szituációt az tette igazán bonyolulttá, hogy Irak nem vett részt a tárgyalásokon. Igaz, sokat gondolkodott rajta, hogy részt vegyen a transzjordániai delegáció részeként, nehogy a szomszédja a kárára egyezkedjen. 1949. február 1-én a két Hásimita ország megegyezett: Transzjordánia Irak nevében fog tárgyalni. A tárgyalások kezdete után, éppen a negevi akció közepette, március 10-én Irak beleegyezett, hogy hazahívja csapatait a Nyugati Partról.³⁸ Izrael eközben újabb hadműveletet készített elő az Ara vádi elfoglalásáért, ami elbizonytalanította Abdalláhot. Március 14-én sürgős üzenetet küldött Móse Sárett izraeli külügyminiszternek. A levélváltás egyértelművé tette: amennyiben az iraki sereg távozik, és az Arab Légiónak elfoglalja a helyét, azt Izrael a tűzszünet megszegéseként fogja értelmezni.³⁹ Abdalláh tárgyalás útján kívánta rendezni a konfliktust, és meghívta Dájánt Sunehbe.

Ezzel az izraeli–transzjordániai fegyverszüneti tárgyalások legfontosabb szakasza kezdődött el, amely azonban nem Rodoszon, hanem a király rezidenciáján, Sunehben zajlott. Az itt zajló titkos tárgyalások, amelyekről al-Dzsundi rodoszi delegációja nem is tudott, a későbbi fegyverszünet megkötésében kiemelt szerepet játszottak.

Rodoszon nem is került szóba az iraki front, ott szinte kizárólag Jeruzsálemről és környékéről volt szó. Mivel itt adódtak gondok a felek között, Bunche saját maga készített megoldási javaslatot Dáján kezdeményezésére. Ebben Bunche a város teljes demilitarizálását és a Jeruzsálem–Tel-Aviv vasútvonal Izraelhez csatolását javasolta.⁴⁰ A demilitarizáció azonban nem szolgálta a két fél érdekét, azt meg végképp nem akarták, hogy a fegyvermentes zóna védelmében az ENSZ is részt vegyen.⁴¹

Közben megkezdődtek az előkészületek a sunehi titkos tárgyalásokra is. Izrael március 18-án átadta követeléseit at-Tállnak, amelyek szerint szemet hunynak a felett, hogy az Arab Légiónak átveszi az irakiak helyét a Nyugati Parton, amennyiben megkapják az Ara vádi területét. Másnap már tárgyaltak is Sunehben, ahol Abdalláh érezte, kész helyzet elé állították. Ha elutasítja Izrael követelését, az megkezdődik a hadművelet, ami akár az egész Nyugati Part elvesztését is eredményezheti. Abdalláh ezért bármi áron, de meg akart egyezni. Az ár pedig egy 60 kilométer hosszú, keskeny terület átadása volt, ahol 15 arab település helyezkedett el 12 000 arab lakossal. A március 22-én este kezdődő összejövetelen próbáltak amellet érvelni, hogy kötelességük a palesztinai arab lakosság jogait megvédeni, de nem jártak sikerrel. Izrael ultimátuma után kénytelenek voltak egyezményt kötni.

Az 1949. március 23-án megkötött egyezményben Izrael beleegyezett abba, hogy az Arab Légiónak átvegye az iraki sereg helyét, de erre „az Általános Fegyverszüneti Egyezmény aláírásáig nem kerülhet sor”. Emellett részletesen meghatározásra került a Nyugati Part és Izrael közötti demarkációs vonal is.⁴² Az egyezményben foglaltak szerint azt mindkét kormánynak ratifikálni kellett március 30-ig, különben érvényét veszti. Ez Abdalláh számára előnyös volt, hiszen miniszterelnöke ekkor (nem véletlenül) éppen Libanonban tartózkodott. Egy hete volt hát, hogy a nagyhatalmaktól kérjen segítséget.

Truman amerikai elnökhöz írt levelében arra próbálta rávenni az Egyesült Államokat, hogy politikai nyomással kényszerítse Izraelt a területi követeléseiről való lemondásra, de az amerikaiak csupán a katonai konfrontáció elkerülésére szólították fel a zsidó államot.⁴³

Rodoszon Siloáh tájékoztatta Bunche-ot az Izrael és Transzjordánia között megkötött titkos egyezményről. Bunche ezt megtudva egy héten belül fegyverszünetet akart köttetni, ahogy Izrael is, amely nem sokkal később újabb katonai akciót helyezett kilátásba, és azzal fenyegetett, hogy nem tárgyal az iraki frontról.⁴⁴ Ha a fegyverszüneti egyezménybe nem kerültek volna bele az iraki frontra vonatkozó pontok, akkor Transzjordánia helyzete bizonytalanra válik a Nyugati Parton.

Március 27-én at-Táll ismét tárgyalta az izraeliekkel Jeruzsálemben, amikor is három módosító javaslatot kezdeményezett a 23-i egyezményen. Először is nyilvánosságra kívánta hozni a megállapodást, a területek átadásáról pedig menetrend készítését javasolta. Harmadszor módosítani akarta a demarkációs vonalat. A zsidó állam csupán ez utóbbi javaslatot utasította el, a másik két kezdeményezést elfogadta,⁴⁵ március 30-án pedig sor is került a szerződés módosítására.

Ezután Abdalláh is beleegyezett a fegyverszünet megkötésébe, hiszen mozgásteret már annyira beszűkült, hogy nem akarta kockáztatni további területek elvesztését. Bunche meg is kezdte az előkészületeket. Az izraeli–transzjordániai Általános Fegyverszüneti Egyezmény szövege az 1948. november 30-i tűzszüneti egyezményen és a márciusi sunehi egyezményeken alapul. Utóbbiak szövege a megfelelő jogi nyelvezet hozzáadásával (amelyet Bunche és apparátusa végzett) kerültek be a végső fegyverszüneti egyezménybe, amelyet 1949. április 3-án irtak alá Rodoszon. Ugyanakkor a szerződés nem gondoskodott teljes mértékben a Jeruzsálemre és a Holt-tenger környékére vonatkozó problémákról, ezekkel a 8. cikkely értelmében felállított különbizottság foglalkozik, amelyben csak a felek delegáltjai kapnak helyet.⁴⁶

Az egyezményt mindkét fél sikernek könyvelhette el. Abdalláh elérte, hogy Izrael formálisan elismerje a Nyugati Part Transzjordánia általi bekebelezését, bár sok engedményre kényszerült, és a megannyi követeléssel szemben sem tudott érdemben tenni. Izrael viszont az egyik legfényesebb diplomáciai győzelmét aratta. A szerződés emellett szentesítette Jeruzsálem felosztását, valamint gondoskodott arról is, hogy a Palesztina elnevezés hosszú időre eltűnjön a térképekről. Helyette a Nyugati Part és a Nyugat-Jordánia nevet használták.⁴⁷

A háború után

1949 nyarán és őszén mindkét országot gazdasági válság sújtotta a háború természetes velejárójaként. Különösen igaz volt ez Transzjordániára, amelynek megnövekedett területe és még jobban megnövekedett népessége (a Nyugati Part lakossága körülbelül kétszerese volt ekkor a Keleti Parténak) komoly gondokat okozott. Ráadásul a kereskedelemben a szállítási költségek is nagyon megugrottak, hiszen az eddig Haifán keresztül bonyolított árucserét most Bejrúton keresztül kellett megoldani, az Akabán keresztül jövő árumozgást pedig a Szezi-csatorna használata miatt plusz költségek terhelték. Abdalláhnak nagy szüksége lett volna az izraeli határ kereskedelem számára való megnyitására, ami ugyanígy vonatkozott Izraelre is, amelynek pedig piacra volt szüksége termékei értékesítése érdekében.⁴⁸

1949 végén a gazdasági fejlődés tehát prioritást élvezett Izrael és Transzjordánia kapcsolatában, de ugyanilyen fontos volt a politika is. Abdalláh úgy vélte, hogy egy Izraellel való szövetség növelné mozgásterét az arab országokkal szemben, ami elősegíthetné Nagy-Szíria megvalósítását. Ezért Abdalláhban felmerült a zsidó állammal való békekötés lehetősége is.⁴⁹

A király ezt az ötletét először az 1949. november 27-én kezdődő sunehi tanácskozásokon ismertette az izraeliekkel. A tárgyalássorozat egészen 1950 márciusáig tartott, tizenkét alkalommal találkoztak. Az üléseken jelen volt Taufik Abu al-Huda miniszterelnök,⁵⁰ Fávzi al-Mulki védelmi miniszter⁵¹ és Sámir ar-Rifái miniszter,⁵² valamint Reuven Siloáh és Élijáhu Szacson a zsidó állam képviselőjében. A tárgyalások négy fő témában folytak: Jeruzsálem, a határok, a közös gazdasági vállalkozások és a menekültek kérdésében.⁵³ A zsidó állam követelései között szerepelt az óváros belsejében szigetként elkülönülő zsidó negyed (Szkópusz-hegy, Siratófal) közvetlen összekapcsolása az izraeli részekkel, a latruni nyúlvány és a Holt-tenger északnyugati részének Izraelhez való csatolása. Az arab államnak is volt követelése Jeruzsálemben: az Izrael által elfoglalt arab negyedek Transzjordániához való csatolása.⁵⁴ Abdalláh viszont egy régi-új követeléssel állt elő, a Gázai övezetet korridorral kívánta összekötni országával. Ez komoly ellenállásba ütközött az izraeliek részéről, hiszen ők csak szabad hozzáférés biztosításában gondolkodtak, nem korridorban. Már csak azért sem, mert Abdalláh a korridort egy több kilométeres sávnak képzelte el, Izrael viszont egy kb. 100 méter széles folyosónak, ami nagyjából egy útvonalat és közvetlen környezetét foglalta volna magában.⁵⁵

Összességében elmondható, hogy a tárgyalások az 1949-ben aláírt fegyverszüneti egyezmény kiigazítására tettek kísérletet, de a felek nem jutottak semmire. Már úgy tűnt, a tárgyalássorozat kudarcba fullad, amikor Abdalláh, aki régóta várt arra, hogy a zsidó és az arab nép békében éljen egymás mellett, a következő javaslatot áll elő. Ideiglenesen, ha már a békekötés jelenleg elérhetetlen célnak bizonyul, öt évre kössenek meg nemtámadási szerződést, amely rendelkezne arról, hogy a szerződés időtartama alatt a fegyverszünetben meghatározott demarkációs vonalak sérthetetlenek, emellett a felek biztosítják a szent helyek védelmét, Haifa kikötőjét pedig Transzjordánia is szabadon használhatja.⁵⁶

Nem sokkal később Izrael készen is állt ennek megtárgyalására, február végén azonban, miután Abdalláh ismertette tervét kormányával, már szó sem volt meg nemtámadási szerződésről, csak az eredeti, 1949-es fegyverszüneti egyezményhez történő melléklet hozzáadásáról.⁵⁷ A minisztertanács részéről tehát komoly ellenállásba ütközött Abdalláh terve, amiben al-Huda miniszterelnöknek komoly szerepe volt. Izrael ugyanis „barátsági és meg nemtámadási szerződést” akart aláírni, amely felülírja a fegyverszüneti egyezményt, s nem foglalja magában, hogy csak öt évre szól.⁵⁸ Ráadásul az Arab Liga sem nézte jó szemmel az eseményeket, ami két későbbi, áprilisi határozatban is kitűnik. Eszerint minden tagállamot a Ligából való kizárással fognak sújtani, amely különbékét köt Izraellel. Bár Abdalláh saját népe érdekében még ezt is hajlandó lett volna megkockáztatni, saját miniszterelnöke és kormánya ellenállása azonban mégis óvatosságra intette.⁵⁹ Március 7-én visszakozott.

Az arab államban komoly kormányválság alakult ki, ami sürgős megoldást kívánt. A kormány és a király közötti feszültséget végül is az 1950. április 11-re, a Jordán mindkét partjára kiírt parlamenti választás oldotta fel. Az április 24-én összeült új parlament első döntéseként hivatalosan is annektálta a Nyugati Partot, amely így az arab állam szerves része lett, nevét pedig Jordániai Hásimita Királyságra változtatták. Ugyanakkor a jordániai–izraeli kapcsolatok az év végéig stagnáltak.

Ez csak Sámir ar-Rifái 1950. december 4-én történt miniszterelnöki kinevezése után változott meg. Rifái a parlamentben bejelentette, hogy folytatni fogja az eddigi Izrael-politikát, de békét csak a többi arab állam beleegyezésével kötne.⁶⁰ Izrael örült Rifái kinevezésének, hiszen a meg nemtámadási szerződés kapcsán korábban jó benyomást tett rá, de egyben csalódás is volt számára, hogy a békekötés lehetőségét Jordánia egyelőre kizártnak tartja. Azonban a kapcsolatot folyamatosan ápolták, a fegyverszüneti egyezmény felmerülő hibáiról és felülbírálásának lehetőségéről gyakran tárgyaltak. A kérdéskörök továbbra sem változtak: legfőképpen Jeruzsálemről volt szó.⁶¹ Bár sokkal

közelebb nem kerültek a megegyezéshez, annyi bizonyosan elmondható, hogy Jordánia és Izrael között a kapcsolatok állandók és viszonylag barátiak voltak, legalábbis ahhoz a viselkedéshez képest, amelyet a többi arab állam tanúsított Izraellel szemben.

Összegzés

Abdalláh 1951. július 20-án bekövetkezett halála nagy korszakot zárt le, s nemcsak a jordániai–izraeli kapcsolatok, hanem az egész Közel-Kelet történetében is. A leírt események bátran tekinthetők a király elleni merénylet előzményeinek. Az arab–izraeli háború következtében saját állam nélkül maradó palesztinai arabok úgy érezték, Abdalláh a felelős a „katasztrófáért”,⁶² ami miatt sokuknak menekülttáborokba kell szorítaniuk.

Abdalláh és a zsidók közötti kapcsolat tehát csupán egy fejezete az uralkodásának, és még kisebb fejezete a Közel-Kelet bonyolult történetének. Bár ez a történet csak négy esztendő eseményeit öleli fel, Palesztinában ez a négy rövid év szinte felfoghatatlan, máig ható változásokat hozott. Kezdetben volt Palesztina mandátum, amelyből létrejött Izrael Állam, a maradék területeket pedig a szomszédos arab államok kapták meg.⁶³ Mindeközben pedig lezajlott egy háború.

Az izraeli–jordániai kapcsolatok komoly szerepet játszottak ezen eseményekben, sőt bizonyos esetekben a két állam megállapodásán állt vagy bukott minden. A háború előtt Abdalláh szövetségesre talált az államra vágó cionistákban, hogy Palesztina arabok lakta területeit megszerezze. Szóban meg is egyezett velük, hogy csak az ENSZ által arab államnak kijelölt területen fog hadműveletet végrehajtani. Így tehát Izrael és Transzjordánia katonai értelemben ellenségek, diplomáciai értelemben szövetségesek voltak. Ennek fordítottja volt igaz Transzjordánia és a többi arab állam kapcsolatára: diplomáciailag ellenség, katonailag szövetséges. Jeruzsálem más ügy volt, a nemzetközi területnek szánt városért a két állam presztízscsatát vívott, ami végül a város kettészakításához vezetett.

Azonban az is jól látszott, hogy katonailag és így diplomáciailag is Izraelé a vezető szerep. Ezért tudta a zsidó állam elérni mindazt, amit Transzjordániával szemben el akart érni, vagyis a stratégiai szempontból fontos Ara vádi és a Negev-sivatag megszerzését. Épp ezért az 1949-ben megkötött fegyverszünet az izraeli diplomácia egyik legfényesebb győzelmeiként értékelhető.

A háború után már nem volt szó katonai fölényről. Két egyenrangú állam tárgyalt a fegyverszünet vagy éppen a megneemtadási szerződés lehetőségeiről. Izrael szerette volna megkötni ezt a paktumot, de végül Abdalláh bel- és külpolitikai okokra hivatkozva meghátrált. A két országnak tehát a háború alatt gyümölcsözőt igazán a kapcsolata, de Abdalláh király uralkodása alatt sosem voltak igazán ellenségesek egymással.

Irodalomjegyzék

Források

Kádár József (szerk. 2016): *Az 1949-es izraeli–transzjordániai fegyverszüneti tárgyalások dokumentumai*. Documenta Historica 97. JATEPress, Szeged.

Meir, Golda (2000): *Életem*. Filum, Budapest.

Priestland, Jane (szerk. 1996): *Records of Jordan 1919–1965*. Vol. 6. Cambridge Archive Editions.

Rosenthal, Yemina (szerk. 1983): *Documents on the Foreign Policy of Israel*. Vol. 3. Armistice Negotiations with the Arab States. Israel State Archives, Jerusalem.

Monográfiák

Abidi, Aqil Hyder Hasan (1965): *Jordan – A Political Study 1948–1957*. Asia Publishing House, New York.

Faddah, Mohammad Ibrahim (1974): *The Middle East in Transition. A Study of Jordan's Foreign Policy*. Asia Publishing House, London.

Gelber, Yoav (2004): *Israeli-Jordanian Dialogue 1948–1953. Cooperation, Conspiracy or Collusion?* Sussex Academy Press, Brighton.

Gilbert, Martin (2000): *Izrael története*. Pannonica, Budapest.

J. Nagy László (2009): *Az ummától a nemzetállamig. Az arab országok története a 19–20. században*. SZTE JGYF, Szeged.

Maan, Abu Nowar (2002): *The Jordanian-Israeli War 1948–1951. A History of the Hashemite Kingdom of Jordan*. Ithaca Press, Reading.

Robins, Philip (2004): *A History of Jordan*. Cambridge University Press, Cambridge.

Rostoványi Zsolt (2006): *Együttélésre ítélve – Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért*. Corvina, Budapest.

Salibi, Kamal (2010): *The Modern History of Jordan*. I. B. Tauris, London.

Shlaim, Avi (1999): *The Politics of Partition: King Abdullah, the Zionists and Palestine 1921–1951*. Oxford University Press, New York.

Tanulmányok

Ben-Dror, Elad (2012): The Armistice Talks between Israel and Jordan, 1949: The View from Rhodes. *Middle Eastern Studies*, **48**. 6. sz. (nov.) 879–902. DOI: [10.1080/00263206.2012.723625](https://doi.org/10.1080/00263206.2012.723625)

Gazit, Mordechai (1988): The Israel-Jordan Peace Negotiations (1949–51): King Abdallah's Lonely Effort. *Journal of Contemporary History*, **23**. 3. sz. (júl.) 409–424. DOI: [10.1177/002200948802300305](https://doi.org/10.1177/002200948802300305)

Haddad, William W. és Hardy, Mary M. (2003): Jordan's Alliance with Israel and its Effects on Jordanian-Arab Relations. *Israel Affairs*, **9**. 3. sz. (tavasz) 31–48. DOI: [10.1080/714003508](https://doi.org/10.1080/714003508)

Henriksen Waage, Hilde (2011): The Winner Takes All – The 1949 Island of Rhodes Armistice Negotiations Revisited. *The Middle East Journal*, **65**. 2. sz. (tavasz) 279–304. DOI: [10.3751/65.2.15](https://doi.org/10.3751/65.2.15)

Jensehaugen, Jørgen és Henriksen Waage, Hilde (2012): Coercive Diplomacy. Israel, Transjordan and the UN – a Triangular Drama Revisited. *British Journal of Middle Eastern Studies*, **39**. 1. sz. (ápr.) 79–100. DOI: [10.1080/13530194.2012.659445](https://doi.org/10.1080/13530194.2012.659445)

Karsh, Efraim (1999): The Collusion That Never Was: King Abdallah, the Jewish Agency and the Partition of Palestine. *Journal of Contemporary History*, **34**. 4. sz. (okt.) 569–585.

Sela, Avraham (1992): Transjordan, Israel and the 1948 War: Myth, Historiography and Reality. *Middle Eastern Studies*, **28**. 4. sz. (okt.) 623–688. DOI: [10.1080/00263209208700924](https://doi.org/10.1080/00263209208700924)

Jegyzetek

¹ Abdalláh ibn Husszein (1882–1951): Az 1921-ben a britek által létrehozott Transzjordánia mandátum uralkodója (1921–1946 között emír, 1946–1951 között király). A Hásimita-család tagja. A Hásimiták egészen Mohamed prófétaig vezetik vissza vérvonalukat, névadójuk a próféta dédapja, Hásim. A tekintélyes család az Oszmán Birodalom idején hagyományosan a mekkai szent helyek őrzője volt, míg az első világháború ki nem tört, és Abdalláh apja, Husszein emír felkelést nem indított az oszmánok ellen. A felkelést az angolok is támogatták, és hamis ígéretekkel, valamint fegyverekkel tartották fenn az arab felkelést. Végül az ígéretet, hogy egységes arab királyságot hozhatnak létre, nem tartották be, Palesztina területe brit mandátum lett, amelyet a Jordán folyó mentén kettéválasztották, és a keleti, Jordánon túli sivatagos részt Transzjordániának nevezték el. Ennek lett Abdalláh az első uralkodója, aki a britektől kapott havi bérért cserébe igazgatta a mandátumot.

² Nagy-Szíria Abdalláh általi eredeti terve egyet jelentett a mai Palesztina, Izrael, Jordánia, Szíria és Libanon egységes királysággá alakulásával. Bár az évek során sokat változott a terv, hiszen a libanoni keresz-

tények ellenállása miatt Libanon területe az 1930-as években már nem volt Nagy-Szíria része, Irak viszont igen. Abdalláh az egységes királyság megvalósítása felé tett első lépése mindenképpen Palesztina és Transzjordánia újraegyesítése lett volna, amelyre csak a mandátum megszűnése után volt lehetősége.

³ Avi Shlaim (2004): *The Politics of Partition. King Abdullah, the Zionists and Palestine, 1921–1951*. Oxford University Press, Oxford. 42.

⁴ Uo. 44–45.; Rostoványi Zsolt (2006): *Együttélésre ítélve – Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért*. Corvina, Budapest. 103.

⁵ Philip Robins (2004): *A History of Jordan*. Cambridge University Press, Cambridge. 61–62.

⁶ Golda Meir (1898–1978) cionista politikus, Izrael alapítóinak egyike. A Zsidó Ügynökség politikai osztályának vezetője, majd az államalapítás után mezőgazdasági miniszter (1949–1956), külügyminiszter (1956–1965), miniszterelnök (1969–1974).

⁷ Golda Meir (2000): *Életem*. Filum, Budapest. 222–223.

⁸ Rostoványi: *Együttélésre ítélve...* i. m. 104.

⁹ Efraim Karsh (1999): The Collusion that Never Was: King Abdallah, the Jewish Agency and the Partition of Palestine. *Journal of Contemporary History*, 34. 4. sz. (október) 571–572.

¹⁰ Az Arab Légio egységeit angol tisztek képezték ki, és ők is irányították, a háború idején John Bagot Glubb volt a főparancsnoka.

¹¹ William W. Haddad és Mary M. Hardy (2003): Jordan's Alliance with Israel and its Effects on Jordanian-Arab Relations. *Israel Affairs*, 9. 3. sz. (tavasz) 33. DOI: [10.1080/714003508](https://doi.org/10.1080/714003508)

¹² J. Nagy László (2009): *Az ummától a nemzetállamig. Az arab országok története a 19–20. században.* SZTE JGYF, Szeged. 101.

¹³ Meir: *Életem.* i. m. 225–226.

¹⁴ Rostoványi: *Együttélésre ítélve...* i. m. 106–107.

¹⁵ Yitzhak Ronen (2008): A Small Consolation for a Big Loss: King Abdallah and Jerusalem during the 1948 War. *Israel Affairs*, 14. 3. sz. (június) 408–409., 415. DOI: [10.1080/13537120802127689](https://doi.org/10.1080/13537120802127689)

¹⁶ Avraham Sela (1992): Transjordan, Israel and the 1948 War: Myth, Historiography and Reality. *Middle Eastern Studies*, 28. 4. sz. (október) 669. DOI: [10.1080/00263209208700924](https://doi.org/10.1080/00263209208700924)

¹⁷ Móse Dáján (1915–1981): izraeli katonatiszt, 14 évesen csatlakozott a Hágánához. Nagy érdemeket szerzett az 1948-as arab–izraeli háborúban, és az 1949-es fegyverszüneti tárgyalásokon is részt vett. Később az izraeli hadsereg vezérkari főnöke (1953-tól), majd politikusként mezőgazdasági miniszter (1959–1964), védelmi miniszter (1967–1974) és külügyminiszter (1977–1979).

¹⁸ Abdalláh at-Táll (1918–1973), az Arab Légio alezredese, a 1948. májusi jeruzsálemi csata hőseként tartják számon, amely után Jeruzsálem katonai kormányzója lett. 1951-ben, Abdalláh király halála után távollétében halálra ítélték a király meggyilkolásában való részvétele miatt, amit ő mindvégig tagadott.

¹⁹ Martin Gilbert (2000): *Izrael története.* Pannonica, Budapest. 226.

²⁰ Sela: Transjordan, Israel and the 1948 War... i. m. 672.

²¹ Robins: *A History of Jordan.* i. m. 71.; Sela: Transjordan, Israel and the 1948 War... i. m. 672.

²² Reuven Siloáh (1909–1959): cionista politikus, diplomata. Izrael megalapítása után megszervezte az ország katonai és politikai hírszerzését, amelyet ő maga irányított. 1949-ben ő vezette az izraeli delegációt a fegyverszüneti tárgyalásokon.

²³ Saukat asz-Szeti Abdalláh király személyi orvosa és politikai tanácsadója volt.

²⁴ Shlaim: *The Politics of Partition...* i. m. 278.

²⁵ A Negev délnyugati részén egyiptomi, keleti részén transzjordániai seregek állomásoztak.

²⁶ Shlaim: *The Politics of Partition...* i. m. 268.; Elad Ben-Dror (2012): The Armistice Talks between Israel and Jordan, 1949: The View from Rhodes. *Middle Eastern Studies*, 48. 6. sz. (november) 881. DOI: [10.1080/00263206.2012.723625](https://doi.org/10.1080/00263206.2012.723625)

²⁷ Yoav Gelber (2004): *Israeli-Jordanian Dialogue 1948–1953. Cooperation, Conspiracy of Collusion?* Sussex Academy Press, Brighton. 73.

²⁸ Shlaim: *The Politics of Partition...* i. m. 279.

²⁹ Ralph Bunche (1904–1971): a politikatudományok doktora, diplomata. Folke Bernadotte gróf halála után nevezte ki az ENSZ palesztinai megbízottnak. Feladata Izrael és az arab államok közötti fegyverszüneti tárgyalások levezetése és megkötése volt. 1950-ben tevékenységéért Nobel-békedíjat kapott.

³⁰ Ben-Dror: The Armistice Talks... i. m. 883–884.

³¹ Shlaim: *The Politics of Partition...* i. m. 284.

³² Ben-Dror: The Armistice Talks... i. m. 884–885.; Shlaim: *The Politics of Partition...* i. m. 284–285.; Jorgen Jensehaugen és Hilde Henriksen Waage (2012): Coercive Diplomacy. Israel, Transjordan and the UN – a Triangular Drama Revisited. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39. 1. sz. (április) 90. DOI: [10.1080/13530194.2012.659445](https://doi.org/10.1080/13530194.2012.659445)

³³ Gelber: *Israeli-Jordanian Dialogue...* i. m. 80.

³⁴ John Bagot Glubb (Glubb pasa) (1897–1986): brit katonatiszt, aki a transzjordániai brit mandátum ideje alatt érkezett a térségbe. Nagyon megkedvelte az arabokat, innen ered a tiszteletbeli pasa megszólítás is. 1930-tól az Arab Légio részeként felállított Sivatagi Erők parancsnoka, 1939–1956 között az Arab Légio főparancsnoka.

³⁵ Bunche levele Siloáhnak, 1949. március 10. Kádár József (szerk. 2016): *Az 1949-es izraeli–transzjordániai fegyverszüneti tárgyalások dokumentumai.* Documenta Historica 97. JATEPress, Szeged. 23–24.

³⁶ Ben-Dror: The Armistice Talks... i. m. 886.

³⁷ Shlaim: *The Politics of Partition...* i. m. 288.; Jensehaugen – Henriksen Waage: *Coercive Diplomacy...* i. m. 91.

³⁸ Ben-Dror: The Armistice Talks... i. m. 888–891.; Jensehaugen – Henriksen Waage: *Coercive Diplomacy...* i. m. 92–93.

³⁹ Shlaim: *The Politics of Partition...* i. m. 292.

⁴⁰ Bunche javaslata a jeruzsálemi fegyverszüneti vonalak problémájára, 1949. március 15. Kádár: *Az 1949-es izraeli–transzjordániai fegyverszüneti tárgyalások dokumentumai.* i. m. 33–37.

⁴¹ Shlaim: *The Politics of Partition...* i. m. 290.

⁴² Egyezmény a Jordániai Hásimita Királyság és Izrael állam között. 1949. március 23. Kádár: *Az 1949-es*

izraeli–transzjordániai fegyverszüneti tárgyalások dokumentumai. i. m. 54–56.

⁴³ Shlaim: *The Politics of Partition...* i. m. 303; Jensehaugen és Henriksen Waage: *Coercive Diplomacy...* i. m. 94; Gelber: *Israeli-Jordanian Dialogue...* i. m. 84–85.

⁴⁴ Ben-Dror: *The Armistice Talks...* i. m. 894.

⁴⁵ Gelber: *Israeli-Jordanian Dialogue...* i. m. 87–88.

⁴⁶ Izraeli–transzjordániai Általános Fegyverszüneti Egyezmény, 1949. április 3. Kádár: *Az 1949-es izraeli–transzjordániai fegyverszüneti tárgyalások dokumentumai.* i. m. 74–82.

⁴⁷ Shlaim: *The Politics of Partition...* i. m. 312–314.

⁴⁸ Uo. 355–356.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Taufik Abu al-Huda (1894–1956): palesztinai születésű transzjordániai politikus, többször is ült a miniszterelnöki székben.

⁵¹ Fávzi al-Mulki (1910–1962): palesztinai születésű transzjordániai politikus, 1948–1953 között védelmi miniszter, 1953–1954-ben miniszterelnök.

⁵² Sámir ar-Rifái (1901–1965): palesztinai születésű transzjordániai politikus, többször is ült a miniszterelnöki székben, fia, Záid és unokája, Sámir is miniszterelnök lett.

⁵³ Gelber: *Israeli-Jordanian Dialogue...* i. m. 130.

⁵⁴ Shlaim: *The Politics of Partition...* i. m. 361–362.; Mordechai Gazit (1988): *The Israel-Jordan Peace*

Negotiations (1949–51): King Abdallah's Lonely Effort. *Journal of Contemporary History*, 23. 3. sz. (július) 416. DOI: [10.1177/002200948802300305](https://doi.org/10.1177/002200948802300305)

⁵⁵ Tel-Aviv a Foreign Office-nak, 1949. december 31. Jane Priestland (szerk. 1996): *Records of Jordan 1919–1965.* Vol. 6. Cambridge Archive Editions. 673–674.

⁵⁶ Gazit: *Israel-Jordan Peace Negotiations...* i. m. 416–417.

⁵⁷ A transzjordániai minisztertanács döntése, 1950. február 26. Priestland (szerk.): *Records of Jordan.* i. m. 695–696; Gelber: *The Israeli-Jordanian Dialogue...* i. m. 145.

⁵⁸ Shlaim: *The Politics of Partition...* i. m. 384.

⁵⁹ Gazit: *Israel-Jordan Peace Negotiations...* i. m. 409.

⁶⁰ Ammán a Foreign Office-nak, 1950. december 11. Priestland (szerk.): *Records of Jordan.* i. m. 743–744.

⁶¹ Shlaim: *The Politics of Partition...* i. m. 408–415.

⁶² A palesztinai arabok a mai napig *nakbaként*, vagyis katasztrófaként emlegetik az első arab–izraeli háború eseményeit.

⁶³ Az egykori Palesztina mandátum területének nagy részét az 1949-es fegyverszüneti egyezmények megkötése után Izrael foglalta el, a Golán-fennsík Szíria, a Nyugati Part Transzjordánia, a Gázai övezet pedig Egyiptom uralma alá került.

J. Nagy László

Szegedi Tudományegyetem, Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék

A villámháború és Magyarország

Az 1967. június 5-én kirobbant s hat napig tartó „villámháborúban” az arab országok katasztrofális vereséget szenvedtek. A vereség súlyos csapás volt a Szovjetunióra és a szocialista országokra is. A cikk bemutatja, hogyan reagált a hivatalos Magyarország, a párt és állami vezetés, de azt is, ahogyan a közvélemény, „az utca embere” véleményt formált. A hivatalos állásfoglalás nyilvános volt, míg a közvélemény álláspontját levéltári források és a hivatalos lapok ún. bujtatott cikkei alapján tudjuk rekonstruálni.

A hatnapos háborúnak is nevezett fegyveres konfliktus (a harmadik arab–izraeli háború) eseménytörténete ismert. A háború kirobbanásának okairól megoszlanak a vélemények. Történészek körében elterjedt az az álláspont, hogy a háború „véletlenül”, számos félreértés együttes hatásának az eredménye. Közrejátszott az „arab hidegháború” egyre feszültebb légköre, a nagyhatalmak hezitálása, Szíria és a Palesztin Felszabadítási Szervezet (PFSZ) vezetőjének szélsősége, a helyzet reális, higgadt elemzésének hiánya s az izraeli kormánykörökben teret nyert expanzív politika. Sőt olyan vélemény is létezik, amely szerint a szovjet vezetés ösztönözte volna a háború kirobbantására Egyiptomot. A szovjet pártlap, a *Pravda* közel-keleti tudósítója, a Nasszerrel is jó kapcsolatban lévő Primakov szerint legfeljebb az történhetett, hogy a Kairóban járt Grecsko marsall szerencsétlen kijelentését értelmezték rosszul az egyiptomi vezetők. A Varsói Szerződés csapatainak főparancsnoka megsemmisítve egyiptomi hadsereget kijelentette, hogy „az sikerrel oldhat meg különböző problémákat a hadszíntéren”.¹

Az 1960-as évek második felében a nemzetközi élet fő feszültségforrása az amerikai vietnami háborúja volt, amely ugyanakkor radikalizálta a világban az Amerika-ellenes erőket, s azokat is, akik a társadalmi problémák gyors – akár erőszak alkalmazása árán is – megoldásának a hívei voltak. Ezt a nézetet a „nagy proletár kulturális forradalom” lázában égő maoista Kína a szovjet „revizionizmus” támadásán keresztül még propagálta is, főként a harmadik világban. Az amerikai szupermodern haditechnikával szemben sikeresen ellenálló Vietnam példája azt az illúziót keltette, hogy a lakosság egészét mozgósító „népi háborúval” – Che Guevara szerint – több Vietnamt létrehozva (vagy inkább kiprovokálva) vereséget lehet mérni a tőkés világ vezető hatalmára.

Az arab világnak is megvolt a maga Vietnamja: Észak-Jemen, ahol Egyiptom 50 ezer katonája segítette a köztársaságiakat a szaúdi támogatást élvező monarchistákkal szemben. Mondhatni, hogy nem nagy eredménnyel. A Mediterráneum keleti medencéjének feszültségét tovább növelte a ciprusi görög–török konfliktus, amely 1967 áprilisában némi CIA- segédlettel az „ezredesek” hatalomátvételéhez vezetett Görögországban.

Az arab világ is bonyolult, zavaros képet mutatott, soha nem látott megosztottság jellemezte. Követve a nemzetközi hidegháborús trendet „haladókra” és „reakcióskra” bomlott. Az előbbieket a nasszeri Egyiptom köré igyekeztek tömöríteni, az utóbbiak pedig Szaúd-Arábiát tekintették vezetőjüknek. Ez a megosztottság nem kedvezett azoknak, akik az erőteljes hangsúlyt kapott palesztin problémára megoldást reméltek. S ebben

a politikájukban támaszkodni kívántak a térségben már jelentős mértékben, és minden területen elkötelezett szocialista országokra.

A magyar kormány érzékelte a feszültséget a térségben, s aggódott a szíriai kormány szélsőséges és provokatív magatartása miatt, ám ekkor még nem fordított különösebb figyelmet a palesztin problémára, de jelentőségével tisztában volt, hiszen azt egy 1966-ban készült külügyminisztériumi dokumentum „az arab–izraeli viszony kulcskérdésének” minősítette.²

Az amúgy is feszültséggel terhelt térségben egyre nagyobb aggodalomra adott okot az 1966 februárjában hatalomra került damaszkuszi vezetés. Ez a neobaaszista katonatiszti csoport nagyon türelmetlen volt, mind bel-, mind külpolitikai kérdésekben. Az algériai nemzeti felszabadító háború (1954–1962) és a harcoló Vietnam példájára hivatkozva „népi háború” hirdett nemcsak Izrael, hanem az általuk reakciónak nevezett Jordánia és Szaúd-Arábia ellen is. Palesztina felszabadításában az első lépésnek tekintették az említett országok társadalmi rendszerének a megdöntését. Juszej Zuajen miniszterelnök az egyiptomi vezetőkkel folytatott tanácskozáson, 1966 novemberében azt javasolta Nasszernek, hogy minden fronton tegyék ingataggá az Izraellel kötött fegyverszünetet, vagyis provokálják Tel- Avivot. S ha háború robbanna ki, és az izraeli hadsereg Damaszkuszba vagy Kairóba ér, akkor ott majd a felfegyverzett néppel találja szembe magát. Nasszer megdöbbenve hallgatta a szíriai vezetőt: „Amit maga javasol, az a legbiztosabb út a vereséghez. Értse meg, hogy ebben az esetben nem Jordániával vagy Szaúd-Arábiával találjuk szembe magunkat, hanem Amerikával, amelyet két dolog érdekel az arab világban: elsősorban Izrael, aztán pedig a kőolaj.”³ Nasszer védelmi paktumot javasolt, amit később meg is kötöttek. Figyelmeztetése, mérsékletre intése azonban hiábavalónak bizonyult, a szíriai vezetés kereste a konfliktust Izraellel.

Az események az év májusában gyorsultak fel, amikor a feszültség már olyan fokot ért el, hogy a nemzetközi közösség is aggódni kezdett. Moszkva május 13-án olyan információt juttatott el Kairóba, hogy az izraeliek több hadosztályt szándékoznak összehívni a szíriai határ közelében. A háborús készülődést látszott erősíteni az is, hogy a nemzeti ünnepen, május 15-én Izrael Jeruzsálemben tartott katonai parádét. Tel-Avivot viszont az nyugtalanította, hogy Egyiptom kérte a fegyverszüneti vonalon elhelyezkedő ENSZ-erők visszahívását, mert így Szíriát érő esetleges támadás esetén közvetlen harci érintkezésbe kerülhetne az izraeli erőkkel. Az viszont valószínűs riadalmat keltett kormánykörökben, hogy május 17-én két egyiptomi gép átrepült az atomkutató (és bombagyártó) központ, Dimona felett, s az izraeliek nem tudták elfogni őket. Nasszernek azonban nem állt szándékában háborút indítani, csak deffenzív, nyomásgyakorló lépések megtételére volt hajlandó, s kategorikusan elvetette helyettese, Amer marsall offenzív, támadó háborút akaró tervét.

Nasszer említett lépéseit Izraelben a háború kirobbantására tett előkészületekként értelmezték, és propagandájukban erősen felnagyították, eltúlozták, bár tisztában voltak vele, hogy az egyiptomi vezető nem akar háborút. Ezt később az izraeli politikusok is elismerték. Az akkor vezérkari főnök Jicak Rabin a francia *Le Monde* tudósítójának, Eric Rouleau-nak adott interjújában, amely otthon és külföldön egyaránt nagy figyelmet keltett, kijelentette: „Nem hiszem, hogy Nasszer háborút akart. Május 14-én a Sinaira küldött két hadosztály nem lett volna elegendő egy offenzív háború kirobbantásához. Ezt ő is és mi is tudtuk.” Sőt a szélsőjobboldali Menahem Begin, a preventív háború legbuzgóbb híve, 1982-ben minden köntörfalazás nélkül kijelentette: „Az egyiptomi csapat-összevonások nem bizonyították, hogy Egyiptom háborút akar... legyünk tisztességesek magunkkal szemben, mi voltunk azok, akik az ellenségeskedést kezdtük.”⁴

Ugyanakkor az izraeliek is – híven régóta óta jól bevált „kész tények” taktikájához – lényegében szintén provokálták a szomszédos országokat, elsősorban Szíriát. E taktika lényege az volt, hogy mindig az adott helyzetből kell kiindulni, s sohasem kell vizsgálni,

hogy az miként alakult ki. Dajan tábornok erről bizalmasan 1976-ban így nyilatkozott: „Tudom, hogy legalább 80%-a ezeknek az incidenseknek miként keletkezett... A következőképpen: a demilitarizált övezetbe küldtünk dolgozni egy traktort, olyan helyre, ahol még fű se nő, és előre tudtuk, hogy a szíriaiak löni fognak. Ha nem löttek, akkor a traktor tovább ment addig, amíg a szíriaiak dühbe nem gurultak, és végül löttek. Ekkor pedig bevetettük a tüzéséget, később pedig a légierőt.”⁵

Az arab hírközlő eszközök (főként az Arabok Hangja rádióállomás) s egyes szíriai és palesztin politikusok (elsősorban Sukeiri, a PFSZ vezetője) felelőtlen, félremagyarázható és eltorzítható, Izrael szétzúzására felszólító kijelentései, megnyilatkozásai

Ugyanakkor az izraeliek is – híven régóta óta jól bevált „kész tények” taktikájához – lényegében szintén provokálták a szomszédos országokat, elsősorban

Szíriát. E taktika lényege az volt, hogy mindig az adott helyzetből kell kiindulni, s sohasem kell vizsgálni, hogy az miként alakult ki. Dajan tábornok erről bizalmasan 1976-ban így nyilatkozott: „Tudom, hogy legalább 80%-a ezeknek az incidenseknek miként keletkezett... A következőképpen: a demilitarizált övezetbe küldtünk dolgozni egy traktort, olyan helyre, ahol még fű se nő, és előre tudtuk, hogy a szíriaiak löni fognak. Ha nem löttek, akkor a traktor tovább ment addig, amíg a szíriaiak dühbe nem gurultak, és végül löttek. Ekkor pedig bevetettük a tüzéséget, később pedig a légierőt.”

egy újabb holokauszt rémképét idézték fel az izraeliekben. S ezt Tel-Aviv ügyesen kihasználta, el tudta fogadtatni a világközvélemény jelentős részével (elsősorban a nyugat-európaival), hogy a zsidók államának a léte forog kockán. Nasszernek semmiképpen nem ez volt a célja, ő az 1956 előtti helyzetből akart kiindulni, propagandája viszont, anélkül hogy ezt szándékosan akarta volna, 1948 előtti volt. Ez a rendkívül negatív propaganda komolyan erősítette a háborúpártiakat Izraelben. A politikusok viszont (Ben Gurion is) csak az Egyesült Államok támogatásának a birtokában voltak hajlandók vállalni a fegyveres konfliktust. Ezt Washingtonból nem kapták meg egyértelműen. Johnson elnök elismerte, hogy az Akabai-öböl lezárását (május 22.) – a szabad hajózás elvének megsértését – fel lehet fogni casus belliként, ugyanakkor megpróbálta lebeszélni Izraelt a háborúról. Ennek a kétértelmű álláspontnak csak az első részét hallották meg az izraeliek, akik – éppúgy, mint az amerikaiak vagy De Gaulle – tudatában voltak katonai fölényüknek.

Nasszer viszont a johnsoni álláspont második felére figyelte. Ezt hangsúlyozta Washington is a hivatalos nyilatkozataiban. A britekről sem mondható el, hogy egyértelműen kiálltak volna a kardcsörtető Izrael mellett. De Gaulle pedig egyenesen felszólította, hogy ne háborúzzon. A francia elnök fegyverszállítások felfüggesztését rendelte el a térségbe, és kijelentette: aki először támad, azt tekinti agresszornak. Moszkva egyértelműen támogatta Egyiptomot és Szíriát.

Mindezek elegendő biztosítékul szolgáltak az egyiptomi vezető számára. Abban viszont tévedett – mivel az 1956-os helyzetet vélte megisméltódni –, hogy „Izrael báb az Egyesült Államok kezében”.⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy Moszkva is hasonlóképpen vélekedett: „Izrael lépései mögött az imperialista körök állnak” – olvashatjuk a szovjet kormány május 24-i nyilatkozatában.⁷ Az 1967-es Izrael azonban már nem a 11 évvel korábbi. Tom Segev izraeli történész szerint a hatnapos háború a szabrák (az Izraelben

születettek) győzelmét is jelentette az „öreg zsidók”, a holokauszt túlélői fölött, s egyben a szociáldemokrata cionizmus végét és egy új nemzeti-vallásos korszak eljövételét.⁸

1967. június 5-én a reggeli órákban – 7 és 8 között – végrehajtott izraeli légitámadás pusztító erejű volt, a 419 egyiptomi repülőből 304 megsemmisült. Délig összesen 450, ebből 380 még fel sem szállt. Weizman tábornok, helyettes vezérkari főnök tíz órakor felhívta a feleségét, és csak ennyit mondott: „Megnyertük a háborút.”⁹ A rövid idő alatt elszenvedett katasztrofális vereség mindenkit meglepett – beleértve a résztvevőket is. Aziz Mohamed, az iraki kommunisták első titkára jegyezte meg Pullai Árpáddal, az MSZMP KB titkárával folytatott megbeszélésen, nem sokkal a háború befejezése után: „A közel-keleti helyzet meglepte őket. Azt tudták, hogy az arab országoknak komoly gyengeségei vannak, de nem gondoltak arra, hogy ezek ilyen gyors és nagyarányú vereséghez vezetnek.”¹⁰

Magyarországon az újságok május közepétől a vezető helyen foglalkoztak a közel-keleti eseményekkel, a szír–egyiptomi közös védelmi intézkedésekkel, az ENSZ-katonák elvonulásával, a Vörös-tenger kikötőjének lezárásával az izraeli hajók előtt, stb. Idézték Ataszí szíriai elnök harcias kijelentését: „Izrael első megmozdulására megindítjuk a felszabadító harcot.”¹¹

Május végén Losonczy Pál államfő Nasszernak küldött üzenetében teljes támogatásáról biztosította Egyiptomot. A háború kirobbanásának másnapján pedig a kormány hivatalos nyilatkozatot tett közzé, amelyben megbélyegezte az „izraeli politikát irányító szélsőséges köröket” és természetesen a mögöttük álló imperialista hatalmakat, elsősorban az Egyesült Államokat, amelyek „minden alkalmat megragadnak a nemzeti függetlenségük megszilárdításáért és a társadalmi haladásért küzdő arab államok hátba támadására”. Felszólítja az ENSZ-t, tegyen lépéseket, hogy a harci cselekmények megszűnjenek, és a csapatok vonuljanak vissza a harcokat megelőző pozíciójukba.¹²

A szovjet kormány nyilatkozatában agresszornak nevezi az „esztelenség és a politikai kalandorság útjára lépett izraeli kormányt”.¹³ Nagyon pozitívan értékeli Nasszer június 9-i beszédét, s azt, hogy visszavonta lemondását. Bölcs réalpolitikusként nevezték.

Június 9-én Moszkvában gyűlnek össze a szocialista országok vezetői, Románia kivételével, viszont Jugoszlávia részvételével. Szolidaritásukat fejezik ki az arab országokkal, és döntenek a támogatásukról. „Adtunk valami 8 ezer rubel gyorssegélyt, élelmiszerben, gyógyszerben. Felajánlottunk 8 millió, Szíriának 4 millió rubel értékű segélyt katonai felszerelésben, ezenkívül Egyiptomnak felajánlottunk mintegy 15 millió font értékű ipari, mezőgazdasági felszerelés szállítását hitelben. Mi ezt tudtuk csinálni az adott helyzetben” – olvashatjuk a Leonyid Brezsnyev és Kádár János 1967. szeptember 8-i megbeszéléséről készült jegyzőkönyvben.¹⁴ Június 12-én Magyarország megszákította diplomáciai kapcsolatait Izraellel. Így tett a többi szocialista ország is, Románia kivételével, amelynek vezetője, Ceausescu az arab országokat is felelőssé tette a háború kirobbantásáért, s nem ítélte el Izraelt.

A közel-keleti kérdés fontosságára utal, hogy az MSZMP Központi Bizottsága ülést hívott össze a megtárgyalására. A nemzetközi helyzetet mindig megvitatták, vagy beszámolót hallgattak meg róla, a Központi Bizottságban, de hogy külön napirendként szerepeljen egy konkrét kérdés, az csak vietnami háborúval kapcsolatban fordult elő. A június 23-i ülésen elfogadott határozatban leszögezték: „A Központi Bizottság elítéli Izrael agresszióját, a környező arab államok területének bekebelezésére irányuló törekvéseit, az izraeli katonai hatóságok kegyetlenkedéseit, a védtelen arab lakosság kiűzését a megszállt területekről... A Központi Bizottság kifejezve népünk baráti érzelmeit és akaratát, teljes szolidaritásáról biztosítja az agresszió által sújtott arab népeket.”¹⁵ A magyar párt és kormány összehangolt imperialista támadásnak minősítette a háborút, amelynek célja „visszavetni a nemzeti felszabadító mozgalmakat, elrabolni a haladás útjára lépett önálló népek nemzeti függetlenségét, megakadályozni, hogy azok maguk dönthessenek

sorsuk felett, és megkísérelni gyarmati függőségük fenntartását vagy visszaállítását új formában” – olvashatjuk még a határozatban. A szolidaritás kifejezése Egyiptom nemzeti függetlenségének és a társadalmi progresszió útján elért eredményeknek, sikereknek a védelmét jelentette. Az ennek érdekében folytatott küzdelmet az ENSZ keretein belül, politikai síkon, és nem katonai eszközökkel kívánták megvívni. Bár azzal is tisztában voltak, hogy az Egyesült Államok ellenállása miatt az igazságos rendezésre nem túl sok esély van. Ez tükröződik is az ENSZ Biztonsági Tanács november 22-i, 242. sz. határozatában, amely felszólítja az izraeli fegyveres erőket az elfoglalt területekről történő kivonulásra, elismeri a térség valamennyi államának – beleértve Izraelt is – jogát a szuverenitáshoz és a területi integritásához. A palesztinok problémáját, amely igazán ekkor vált ismertté a világközvélemény számára, viszont *nem nemzeti, hanem csupán menekültkérdésként* kezelte, és hangsúlyozta az igazságos rendezés szükségességét.

A magyar vezetők a vereség okainak vizsgálatokor és véleményük kialakításakor támaszkodtak a térség nagykövetségeinek jelentéseire, főként a különösen alapos, nagyon jó információs bázisra épülő damaszkusziéra. Illetve a Külügyminisztérium elemzéseire. Az arab országok vereségének számos oka volt. Elsősorban társadalmi-politikai, s az ebből fakadó szervezési és morális problémák, s nem a szemben álló hadseregek személyi állományának számában és a fegyverek minőségi színvonalában megnyilvánuló különbség.

Mindenekelőtt, nem volt egység az arab országok között abban, hogy akarják-e valóban a háborút? Ugyanakkor egyes politikusaik, elsősorban a szíriai Baász Pártból – már említett – valóságtól teljesen elrugaskodott, a tömegek érzelmeit felszító jelszavai a világközvélemény elutasítását váltották ki, s ez megsokszorozta az izraeliek erejét. A szíriai kommunisták, akiknek minisztériumi szinten voltak képviselői az állami vezetésben, hiába figyelmeztették a kormányt az Izraelt állami létében fenyegető politika negatív vonásaira „baaszisták – mondta Haled Bagdas, a kommunista párt vezetője a magyar nagykövetségen tartott értékelésében július 3-án – kiadták Izrael megsemmisítésének jelszavát, és a valóságban még saját magukat sem tudták megvédeni”.¹⁶

Egy korábbi, június 21-i keltezésű, a damaszkuszi nagykövetségről származó elemzés is a Baász Párt vezetőinek káros, romboló szerepére hívja fel a figyelmet: „a valóságos helyzettől elrugaskodó, nagyon gyakran demagóg, túlzott baloldali megnyilatkozású vezető képviselői a közép-keleti helyzetet élező és háborúhoz vezető politikát folytattak.”¹⁷ Példaként említi Hafez al-Asszad hadügyminiszter (később államfő) május 20-i nyilatkozatát, amelyben a „sordöntő csatát” sietette.

Az arab országok nem voltak felkészülve a háborúra, az egység hangoztatása ellenére a széthúzás jellemezte őket (pl. rendkívül éles volt a szembenállás Szíria és Jordánia között). Katonai szempontból pedig elmaradtak az izraeli hadseregtől. A szovjet katonai attasé szerint hiába nagyobb potenciálisan az arab országok katonai ereje, mint Izraelé „hiányzik a szervezethez, a szekértől irányítás és a megfelelő kiképzés”.¹⁸

A kétségbeesés rémisztően meggondolatlan lépések megtételét is felvetette az intenzív, balos – a kínai ultraforradalmi frázisok hatásától sem mentes – vezetőknel. A már idézett június 21-i elemzésben a következőket olvashatjuk: „Az arab országok meggondolatlanul azt is elvárták volna a Szovjetuniótól és a többi szocialista országtól, hogy a háborúba konkrétan beavatkozva hozzájáruljanak a harmadik világháború kibontásához.”¹⁹ Moszkva természetesen elutasította a katonai beavatkozást, bár készséget rendelt el a Varsói Szerződés bizonyos egységeinél. Június 12-én, a Nasszerrel történt megbeszélés után, Bumedién algériai államfő Moszkvába utazott, és „látogatása során tulajdonképpen nyílt szovjet katonai beavatkozást követelt, és figyelmen kívül hagyta azt, hogy ez világháborút válthat ki”.²⁰

A magyar közvélemény nem alaptalanul érezte azt, hogy a harcoló vietnami vállalt szolidaritás mellett megjelenik az arab országok támogatása is, s ez újabb anyagi ter-

mészterű terheket ró az emberekre. S ráadásul teljesen feleslegesen, mert míg a vietnamiak hősiiesen harcolnak, az arabok csak vesztenek. Emiatt – állapította meg az 1967. augusztusi követi konferencián felszólaló egyik diplomata – terjed az a vélemény, hogy „kidobott pénz az arabok támogatása”.²¹

S valóban, a magyar közvélemény, beleértve az MSZMP tagságát is, megosztott volt, nem azonosult egyértelműen – vagy egyáltalán nem – a kormány politikájával. Erről már a Központi Bizottság 13-i ülésén Kádár János is beszélt, s szankciókat helyezett kilátásba azokkal szemben, akik szembehelyezkedtek a párt hivatalos álláspontjával. Arról is beszélt, hogy „az Izraellel szembeni arab kijelentések nem voltak helyesek s világosan meg kell mondanunk propagandánkban is: a szocialista országok soha nem támogatták azt az arab propagandakampányt, hogy Izraelt meg kell semmisíteni”. Ugyanakkor azt is köntörfalazás nélkül megállapította, hogy „az előállt helyzet kudarc és vereség az arabok számára, az antiimperialista és haladó arab rendszerek számára – és közvetlenül a mi számunkra is”.²² Az arab–izraeli konfliktussal kapcsolatos közhangulatot bemutató titkos jelentésben a következőket olvashatjuk: „a magyar zsidó kommunisták úgy ítélik meg, hogy az igazság Izrael oldalán áll az arabokkal szemben... az arabok antiszemita és antikommunisták. Nasszer olyan mint Hitler. A Szovjetunió tekintélyén nagy csorba esett.”²³

Kádár János a helyzet ismeretében úgy döntött, hogy a valóságos helyzetről tájékoztatni kell a párt tagságát. Ez az ún. szabad pártnapok keretében történt, amikor egy-egy intézmény, gyár, település stb. pártszervezete kibővített taggyűlést tartott (vagyis párttonkíviúliek is részt vehettek), ahol olyan információk (a fent említettek közül több) is elhangzottak, amelyek nyilvánosan, a sajtóban, nem jelentek meg.²⁴

Nem lehetett azonban elkerülni, hogy valamilyen módon a sajtóban is megjelenjenek a lakosság körében meglévő ellentétes, a hivatalos irányvonallal nem egyező vélemények. S ezek valóban kifejezést is nyertek, természetesen a rendszer jellegének megfelelő sajtós formában: tudni kellett „olvasni a sorok között”.

Az MSZMP hivatalos orgánumban, a *Népszabadságban* július 26-án cikk jelent meg *Az ENSZ-közgyűlés, a Közel-Kelet és mi* címen. A cikknek nem volt aláírója, ún. belső vezércikk volt, vagyis hivatalos álláspontot tükrözött. Érdekes hosszabban idézni belőle. Először a cikk megállapítja, hogy „az események bonyolult sorozatára nálunk is többféleképpen reagált a közvélemény különböző rétege”. Őket nem konkrétan, hanem általánosságban jelöli meg. „Volt, aki arra gondolt: talán a fasiszmust túlélte zsidóság egy csoportjára következnek az újabb nehéz idők, s ezt történelmileg igazságtalannak, érzelmileg fájónak minősítette.” A megfogalmazásból elég világosan kitűnik, hogy ezt a réteget elsősorban a zsidók alkotják, illetve még a velük szimpatizálók. De mit csinált, hogyan viselkedett Izrael? Határsértést követett el, háborút robbantott ki, agressziót követett el. Majd „az agresszió sikere után vezetői hetykén úgy nyilatkoztak, hogy a rablott földet nem adják vissza – nos, ezt az Izrael kellett volna talán támogatnunk? A fasiszmus minden nemzetiségű, fajú, bőrszínű üldözöttjével ma is vallott szolidaritásunk miatt sem tehetjük ezt.” Mint kitűnik, az arabokkal szembeni fasiszta vádak a cikk nem nyíltan, hanem burkoltan az agresszió elkövető Izrael ellen fordítja, amikor az antifasiszta szolidaritásra hivatkozva ítéli el. De, hogy a durva asszociációt elhárítsa nyomban ki is jelenti, elismerjük Izraelt, nem teszünk egyenlőségjelet az izraeli nép és kormánya közé.

A cikke, anélkül hogy egyet is idézne, elítéli a mindkét fél részéről elhangzott szélsőséges kijelentéseket, de mint „a sovinizmusba könnyen átcsapó nacionalizmus” megnyilvánulását.

És természetesen nem maradhatnak el a Dávid és Góliát harcának mítoszát cáfoló sorok sem. Ez a probléma is az ismert kifejezéssel kerül bemutatásra: „Vannak, akik Dávid és Góliát harcáról beszélnek. Ám ez már csak azért sem állja meg a helyét, mert Izrael mögött ott az Egyesült Államok, ami arrogánssá tette s nem úgy viselkedett, mint

az arab tengerben fuldokló kicsiny ország, hanem úgy mint a hatalmaskodó nagyúr bizalmas csatlósa, aki biztos benne, hogy bármit tett gazdája mögötte áll.”

S végül, mi a megoldás útja? A két szélsőség – a minden áron háborút, illetve békét akarók – elítélése után erre is elhangzik a válasz: az agresszió következményeinek a felszámolását végső soron a békés egymás mellett élés politikájának az érvényre juttatása biztosítja.

A cikk megjelenése után néhány nappal, július 29-én, Kádár János a Ganz-MÁVAG gyárba látogatott, és szokás szerint beszédet is tartott. Ebben visszatért a problémára, azt igyekezett bizonyítani, hogy „nem hiábavaló a segítség, kötelességünk segíteni”.²⁵

Magyarország, éppúgy, mint a többi szocialista ország, a konfliktus békés megoldására törekedett, s ebben Nasszer partnere volt.

Jegyzetek

¹ Evgueni Primakov (2001): *Au coeur du pouvoir. Mémoires politiques*. Éditions du Syrtex, Paris. 231. Primakov (1929–2015) az 1990-es években külügy-miniszter, majd miniszterelnök volt.

² A Magyar Népköztársaság és az arab országok kapcsolatainak alakulása. MNL OL XIX-J-1-j, Arab országok 1966. 116. d.

³ Hejkal 1967 *al-infjâr* című könyve (Kairó, 1990, 364–367. old.) alapján idézi: Laurens, Henry (1999): *Paix et guerre au Moyen-Orient. L'Orient et le monde de 1945 à nos jours*. Armand Colin, Paris. 230–236.

⁴ Mindkettőt idézi: Eric Rouleau (2012): *Dans les coulisses du Proche-Orient. Mémoires d'un journaliste diplomat (1952–2012)*. Fayard, Paris. 158–159.

⁵ Idézi: Laurens, Henry (2007): *La question de Palestine*. 3. k. 1947–1967. *L'accomplissement des prophéties*. Fayard, Paris. 679.

⁶ Feljegyzés Nasszer és Pozsidajev szovjet nagykövét megbeszéléséről, 1967. május 22. Közli (2003): A közel-keleti konfliktus dokumentumai 1957–1967. Az Orosz Föderáció Külpolitikai Archivumának dokumentumaiból. (Főszerk.: V. V. Namjkin.) Moszkva. 562. (oroszul).

⁷ *Népszabadság*, 1967. május 25.

⁸ Tom Segev (2007): *Nous sommes toujours en 1967. Courrier international*, június, 865. sz.

⁹ Idézi: Benny Morris (2003): *Victimes. Histoire révisitée du conflit arabo-sioniste*. Ed. Complexe, IHTP Paris. 319.

¹⁰ MNL OL M-KS 288. f. 32/1975. 44. ö. e.

¹¹ *Népszabadság*, 1967. május 23.

¹² Uo., 1967. június 7.

¹³ Uo.

¹⁴ (2015): *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai. 1956–1988*. 2. k. *Válogatott dokumentumok*. Szerk.: Földes György. Napvilág Kiadó, Budapest. 264. Kádár János még megjegyezte, hogy a kérésekből úgy tűnik, az arabok nem tudják pontosan mit is akarnak konkrétan kérni. A fegyverek pótlását a Szovjetunió végezte, illetve még Csehszlovákia.

¹⁵ *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1967–1970*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 89–90.

¹⁶ MNL OL M-KS 288. f. 32/1967. 4. ö. e.

¹⁷ Uo. 9. ö. e.

¹⁸ Uo. Katonai információk, 1967. szeptember 5.

¹⁹ MNL OL M-KS 288 9. ö. e. f. 32/1967.

²⁰ MNL OL XIX-J-1-j, Arab országok 1968. 6. d. 001253/1.

²¹ MNL OL M-KS 288. f. 32/1967. 22. ö. e.

²² Idézi: Kocsis András (2003): Magyar zsidó politika a háború végétől a kommunista rendszer bukásáig. *Múlt és Jövő*, 3. sz. 36.

²³ Uo. 37.

²⁴ E sorok írója is részt vett ilyen „szabad pártnapon”.

²⁵ *Népszabadság*, 1967. július 30.

Balogh Bettina

Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar

Izrael innovációs potenciáljának alappillérei

Izrael napjainkban a high-tech termékek gyártásával a világ élvonalába tartozik. Ez köszönhető annak, hogy a közel-keleti ország kormánya időben felismerte a tudományos szektorban rejlő növekedési lehetőséget, ezért a start-up vállalatok létrehozását kormányzati alapokkal támogatta. A tanulmány az izraeli innovációhoz szükséges alappilléreket veszi számba, mely a pénzügyi támogatás mellett magában foglalja az oktatást, a katonai szolgálatot, a bevándorlást és a kreativitást is.

Bevezetés

Izrael, innovációs potenciáljának köszönhetően, a 21. századra már egy jól megalapozott globális hírnévvel rendelkezik. Az elismertség eléréséhez ugyanakkor hosszú út vezetett. Az állam megalapítását követően a kormány számára hamar világossá vált, hogy az arab országokkal határolt újonnan született Izraelnek a védelmi rendszerek kiépítésére kell hangsúlyt fektetnie. A high-tech védelmi iparág kialakulása és növekedése nyomán egyre nagyobb szerepet kapott a kutatás-fejlesztési szektor. A közel-keleti ország vezetői időben felismerték az említett ágazatban rejlő lehetőséget, ezért különféle módon kezdték el támogatni. Az oktatás és a pénzügyi alapok mellett a kötelező katonai szolgálat, illetve a folyamatos bevándorlás is hozzájárult Izrael sikeréhez. A high-tech termékek a védelmi iparágból fokozatosan átszivárogtak a civil szektorba, mely mára rendkívüli gazdasági növekedést biztosít a kis országoknak.

Az innováció szükségének felismerése

Napjainkban az innováció¹ központi szerepet képvisel a gazdaságfejlesztésben. A globális piacra való bekerülés, a versenyképesség elérése és fenntartása érdekében mindig új ötletekre van szükség. Az oktatás és a kreativitás éppen ezért kulcsfontosságú tényezők, mivel ezáltal megalapozható egy ország számára szükséges humán tőke. A tudást finanszírozva (állami, esetleg külföldi tőkével) ezután az ötletek sikeres vállalkozásokká, illetve cégekké válhatnak, melyek a gazdaságot pozitív mutatókkal gazdagítják.

Manapság számos OECD-országban a termelékenység növelése érdekében a tudományra, a technológiára és a kutatás-fejlesztésre (K + F) fektetik a legnagyobb hangsúlyt. Izrael is ezen államok közé tartozik. A helyi vezetés időben felismerte az innováció szükségességét, és az okos politikának köszönhetően újtúra indulhatott a fejlődés. Az izraeli kormány a K + F anyagi támogatásával indította be a tudomány alapú ágazatot (Moss, 2011).

Izrael létezésének első két évtizedében az ipari K + F szinte ismeretlen fogalom volt. Mindazonáltal néhány tényező, amely az információs technológia felemelkedéséhez

nélkülözhetetlen, már a helyén volt. A három legfontosabb: a művelt munkaerő és az egyetemi kutatási ágazat folyamatos növekedése, egy kicsi, de bővülő védelmi kutatás-fejlesztési szektor és a nemzeti ideológia. Emellett az izraeli bürokrácia rugalmas szerkezete sem elhanyagolható (*Breznitz, 2007, 44. o.*).

A függetlenség kinyilvánítását követően az ország közel húsz évig intervenciós iparpolitikával párosult protekcionista gazdaságpolitikát követett. Ennek három fő célja, a biztonság és a regionális politika, az ipari fejlődés, valamint a magántulajdon-alapú gazdaság megteremtése. A folyamatos bevándorlás hatására új városok létesültek, amelyek magántulajdonban lévő, államilag támogatott, nagyméretű gyárak közelében kaptak helyet. A textilipar mellett fontos szerepet kapott a védelmi ipar, amely az 1960-as években, külföldi cégek és az izraeli állami szervezetek partnerségén alapuló fegyverrendszerek előállítását jelentette (*Breznitz, 2007, 45–47. o.*). Izrael, kis ország lévén, egyszerűbb megoldásnak látta, ha más államokból szerzi be a szükséges fegyvereket, ezzel egyidejűleg azonban kiszolgáltatottá is vált, mely leginkább 1967-ben mutatkozott meg. Ekkor, legfontosabb fegyverellátója, Franciaország a hatnapos háború előtt néhány nappal fegyverembargót hirdetett. A közel-keleti ország ennek hatására elhatározta, hogy saját fegyverrendszert hoz létre. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy Izraelben már az ország megalakulásakor is működött illegális fegyverüzem. Az egyik ilyen gyárat egy kibuc mosodája, vagyis a föld alá létesítették. Emellett még afféle fegyvervadászat is jellemző volt, amelynek keretében külföldről gyűjtöttek és csempészték lőfegyvereket az országba. Mindezen tevékenységekre azért volt szükség, mert bár a fiatal állam több országból is importált hasonló eszközöket, azok folytonossága bizonytalan volt. 1950-ben például az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország korlátozást léptetett életbe a Közel-Keletre történő fegyvereladásokat illetően (*Senor és Singer, 2012, 247–248. o.*).

Franciaország embargóját követően tehát Izrael nem alapozhatott arra, hogy az európai ország helyére majd az Egyesült Államok lép, aki ekkoriban már újra védelmi eszközöket folyósított a közel-keleti országnak. 1967-ben az izraeli állam úgy határozott, hogy nagy mennyiségű erőforrást és K + F-et fordít arra, hogy a high-tech védelmi ipar gyors növekedését biztosítsa. Döntés született arról, hogy Izrael ismételten soha ne függjön teljesen idegen hatalomtól. Az említett évtől kezdve olyan kifinomult fegyverrendszerek előállítása indult útjára, mint a lokátor irányítású rakéták, tankok, harci repülőgépek és hajók (*Breznitz, 2007, 47. o.*).

A kifinomult rendszerek használata magában foglalja az információs technológiai ágazatot is. Az első izraeli védelmi egység, amely már az 1950-es években számítógépeket fejlesztett és használt, nagy valószínűséggel a RAFAEL volt. A RAFAEL emellett, hogy információforrásként szolgált a tudomány és technológia, illetve a K + F menedzsment számára valamint melléktermékeket fejlesztett ki, két fontos szerepet játszott. Elsőként, néhány tudós, aki az egységet alapította, ugyancsak megalkotta az 1960-as évek végén Izrael tudományos alapú iparpolitikáját. Másodszor, a RAFAEL-t az állam valamiféle inkubációs központként használta, amely „megfertőzte” a többi védelmi és civil céget, illetve szervezetet az informatikai kutatás-fejlesztés lehetőségével. Így jött létre, többek között, például az izraeli hadsereg számítógépes egysége, a MAMRAM (*Breznitz, 2007, 47–48. o.*).

A katonai komplexum fejlesztése mellett, az izraeli kormány a polgári ipari, tudományos és technológiai szektorra is kellő figyelmet fordított. Az 1960-as évek vége felé a fejlesztési politika a hagyományos iparágak felől az exportorientált, tőkeigényes és a high-tech ágazat irányába tolódott el. A magánvállalatok számára már ekkor elérhető volt a tőkejuttatás, mint fő támogatási forma. Emellett az állam egyes cégeknek külön K + F támogatást is biztosított, s az egyetemeken működő tudományos parkokat is finanszírozták (*Roper, 6–7. o.*).

A tudományos alapú szektor beindítása

Oktatás

A humán tőke fontos szerepet játszott abban, hogy a kezdetben védelmi rendszerek fejlesztésére összpontosító Izrael, napjainkra a high-tech termékek gyártásáról, biotechnológiai szabadalmairól és start-up vállalkozásairól legyen nevezetes. Ehhez járultak hozzá az olyan első osztályú egyetemek is, mint például a Héber Egyetem, a Tel-avivi Egyetem vagy a Weizmann Intézet, amelyek köré innovatív cégek hálózata telepedett.

A közel-keleti országban már az állam megalapítása előtt működtek felsőoktatási intézmények, melyekhez az idő előrehaladtával újabbak csatlakoztak. Az elsők között tartják számon az 1925-ben felavatott Jeruzsálemi Héber Egyetemet és az 1912-ben alapított, ám csak 1924-ben megnyitó Techniont, Haifában. 1934-ben újabb létesítmény látott napvilágot, melyet Izrael első államelnökéről és egyben világhírű kémikusáról Weizmann Intézetnek² neveztek el. Napjainkra a legnagyobb a Tel-avivi Egyetem vált, amely 1956 óta a tudományos élet egyik központja. Korai megalapításuknak köszönhetően, az 1950-es években, amikor az ország lakossága mindössze körülbelül kétfélmillió volt, már négy egyetemen folyt az oktatás. A tudományos képzés mellett, néhány intézet a kutatási eredmények piacra vitelében is jelentős sikereket ért el. Ezek egyike a Weizmann Intézet által létrehozott Jeda Intézet, amely mind a mai napig az orvostechológiai termékek és cégek születéséhez járul hozzá. Hasonló a Jedához a Jisszum, amely a Héber Egyetem technológiatranszfer cége. Utóbbi meghatározó szerepét bizonyítja, hogy kutatási eredményeit olyan nagy multinacionális cégek vásárolják fel, mint például az IBM vagy az Intel (*Senor és Singer, 2012, 284–286. o.*).

A felsőoktatási intézmények korai kialakítása jelentősen hozzájárult Izrael tudományos szektorának a fejlődéséhez. Az oktatás nevezhető az egyik alappilléreknek, mely nemcsak a kutatás-fejlesztéshez biztosított bázist, hanem a folyamatosan érkező bevándorlók tömegeinek is előrelépési lehetőséget. Mindazonáltal az új ágazat beindításához finanszírozásra is szükség volt, mely életre hívta a második pillér, a Tudományügy Megbízott Hivatalának létrejöttét.

A Tudományügy Megbízott Hivatala

A tudományos szektor pénzügyi támogatása 1965-ben került előtérbe, amikor Tolkowsky és Galil³ aktiválta azt a folyamatot, amely végül Izrael első tudományos és technológiai iparpolitikai és fejlesztési ügynökségéhez vezetett. Mivel állami támogatás nélkül az iparág jövője elképzelhetetlen volt, kitalálták, hogy egy kisebb ipari K + F támogatási programot kellene létrehozni. Az ötletet a Kereskedelmi és Ipari Minisztériumnak prezentálták, s azzal érveltek, hogy a tudomány alapú iparág rendkívül fontos az ország gazdasági jövője szempontjából. A minisztérium illetékese, Dovrat elfogadta a kezdeményezést, és megalkotott egy rész munkaidős pozíciót, nevezetesen a vezető tudóst, aki kiértékeli az új termékek támogatási indítványait. Így jöhetett létre a Tudományügy Megbízott Hivatalának (TMH) elődje (*Breznitz, 2007, 49–50. o.*).

A TMH történetének következő állomása 1966-ra tehető, amikor Lévi Eskól miniszterelnök összehívott egy bizottságot. Eskól úgy vélte, hogy az éppen gazdasági recesszióban lévő országnak változtatnia kell ipari politikáján, és a növekedés egyik forrásaként a tudományt jelölte meg. A Katchalski Bizottság több feladatot is kapott. Egyrészt, felül kellett vizsgálnia a tizennégy nyilvános civil kutatóintézetet és szerkezetátalakításukat, illetve vezetésüket illetően ajánlásokat kellett tennie. Másrészt, a K + F hatóság munkáját is elemeznie kellett. A bizottság végül két évvel később, 1968-ban nyújtotta be jelentését és ajánlásait Eskól miniszterelnöknek. A testület kutatásának két területen lett hosszú

távú eredménye. Elsőként a bizottság javasolta a vezető tudós számára egy hivatalos pozíció létrehozását az összes fő minisztériumban. Másodszor a nemzet, gazdasági sikereinek feltételét a tudomány gyakorlati technológiává alakításában látta. Emiatt az izraeli államot a K + F tevékenység ösztönzésére szorgalmazta. Ugyanakkor a Tudományügy Megbízott Hivatalának kialakítása még tovább várattott magára. 1968 és 1974 között a TMH a már fennálló rész munkaidős formában folytatta tevékenységét. A szervezet gyakorlatilag inaktív volt, mivel az ipari K + F-re szánt költségvetése nagy részét az állami kutatóintézetek emésztették fel, s a bürokrácia miatt az új javaslatokkal előálló vállalatoknak akár két évnél is többet kellett várniuk a válaszra. A változás végül 1974-ben következett be, amikor a kereskedelmi és ipari miniszter Jitzhak Yaakovot kinevezte az első főállású vezető tudósnak, mellyel egyidejűleg létrejött a már sokat említett Tudományügy Megbízott Hivatala. Yaakov elképzeléseinek megvalósításához szabad kezet, megfelelő anyagi forrást és politikai támogatást is kapott. Yaakov, új pozícióját elfogalva, négy irányban haladt előre (*Breznitz, 2007, 51–54. o.*). Egyrészt megfogalmazta a TMH célkitűzéseit, mely nem más, mint Izrael gazdasági növekedésének elősegítése, azáltal hogy pénzügyi támogatást biztosítva serkenti a technológiai innovációt és a vállalkozásokat, kihasználva ezzel az ország tudományos kapacitását (*Friedfeld és Metoudi, 2015*). Napjainkban a TMH ugyanezen irányvonal mentén halad.

Yaakov elképzelése szerint a magáncégek optimális ügynökök, nemcsak a K + F-re nézve, hanem abból a szempontból is, amikor dönteni kell, milyen projekteket vállaltanak, és milyen technológiákat fejlesszenek. Éppen ezért az állam szerepét az egyéni vállalkozók motiválására szűkítette. A TMH egy központi kutatás-fejlesztési alpból visszafizetendő hitelként 50 százalékos hozzájárulást nyújtott a hozzá benyújtott és általa jóváhagyott projektjavaslatok K + F költségeihez. Ezzel párhuzamosan a bürokrácia is leegyszerűsödött, így egy cég két év helyett akár már tíz nap alatt szerződést köthetett a TMH-val. A célkitűzések megismerése után, másodjára a hivatal erőteljesen csökkentette az állami kutatói intézmények finanszírozását, ugyanakkor a magánvállalkozásokkal történő közös munka esetén garantálta a támogatást. Harmadszor, 1974-ben a közel-keleti ország már elérte azt a felső határt, amelyet a Világbank még fejlődő államnak nevez. Yaakov ekkor lehívta az utolsó világbanki hitelt, amelyet olyan programra fordított, mely lehetővé tette a TMH-nak legfeljebb 8 projekt 80 százalékos támogatását. Ezenfelül, ebben az időben jött létre az Egyesült Államok és Izrael között az a megállapodás, amely megalkotta a két ország cégeinek az úgynevezett BIRD alapot. Végül, Yaakov a Tudományügy Megbízott Hivatalát egy aktív, ipárral foglalkozó ügynökséggé alakította, amely 1974-re már 70 millió lírát érő javaslatok összességét fogadta el (*Breznitz, 2007, 54–55. o.*).

Az 1970-es évekre ugyancsak jellemző, hogy Izrael nyitottabbá vált a kereskedelem és a külföldi beruházás iránt. 1975-ben szabadkereskedelmi megállapodást kötött az Európai Közösséggel valamint kétoldalú szerződést írt alá az Egyesült Államokkal – BIRD alap – és Németországgal – GIF – ezáltal közös K + F forrásokat létrehozva. Ugyanakkor, a külföldi befektetések bevonása, különösen az ország perifériás területeire, ekkor még többnyire sikertelennek bizonyultak. Ennek ellenére gyors strukturális változás zajlott a belföldi tulajdonú szektorban: a hadsereg kiépítése és fejlesztése folytatódott, és így az azzal kapcsolatos polgári elektronikai, illetve légi ipar is bővült. Ezt alátámasztja, hogy 1968 és 1983 között a high-tech ipar a korábbi 6 százalékról 24 százalékra növelte részesedését a termelésben, és 5 százalékról 28 százalékra az exportot illetően (*Roper, 7. o.*).

Mindazonáltal fontos megjegyezni, hogy a TMH tevékenysége a kockázati tőke megjelenéséig nem bizonyult túlzottan sikeresnek. Az ösztöndíjak, melyeket a hivatal folyósított, nem voltak elegendők a sokszor értékes terméket gyártó start-upok számára. Tőkeutánpótlás hiányában a cégek nagy része nem tudta piacra vinni árucikkeit, melynek következtében csődöt mondtak (*Senor és Singer, 2012, 228. o.*). Mindez részben Yaa-

kov távozásával is magyarázható, mivel ezután a TMH veszített korábbi helyzetéből. A törvény által meg nem határozott hivatalnak költségvetési harcokat kellett vívnia. Ez az 1980-as évek közepéig ment így, amikor döntés született a védelmi K + F-re fordított támogatások csökkentéséről.⁴ A fokozódó gazdasági válság is hozzájárult ahhoz, hogy a Tudományügy Megbízott Hivatala átalakuljon, és új programokat irányozzon elő, amely ebben az időszakban két erős kereskedelmi és ipari miniszter segítségét is élvezte, nevezetesen Ariel Sharonét és Moshe Nissimét. Az 1984-ben jóváhagyott K + F törvény és az 1985-ben önálló iparágként elismert szoftver szektor mérföldkövet jelentett a tudományos és technológiai iparpolitikában, valamint a csúcstechnológiai iparág élvonalba kerülésében. Az új jogszabály a TMH-t Izrael hivatalos tudományos és technológiai ipari ügynökségévé tette, s így a hivatal és a BIRD is kiterjeszthette tevékenységét. A K + F törvény az 1990-es évek közepéig engedélyezte, hogy a TMH az összes „átvilágításon” átment projektet finanszírozza. Ez lehetőséget adott a hivatalnak, hogy létrehozza és fenntartsa az iparág K + F iránti igényét, mely által az egyéni IT vállalkozók is egyre gyakoribbak, aktívabbak és sikeresebbek lettek (Breznitz, 2007, 63–64. o.).

BIRD, a Kétnemzeti Ipari Kutatási és Fejlesztési Alap

Az izraeli kockázati tőke megjelenése előtt a Tudományügy Megbízott Hivatala mellett a BIRD⁵ szerepe is kiemelkedő volt. Az 1990-es években kezdődő nagy high-tech forradalom előtt az említett két szervezet biztosított tőkét a start-upoknak. Éppen ezért úgy vélem, a tudományos alapú szektor beindítását tárgyalva fontos szót ejteni a BIRD születésének körülményeiről is.

Ahogy azt korábban említettem, a Kétnemzeti Ipari Kutatási és Fejlesztési Alap az Egyesült Államok és Izrael között kötött kétoldalú megállapodás. Az 1976-ban aláírt szerződést követően két év telt el, mire az alap megkezdte működését. A BIRD célja, a két ország vállalkozásai közötti együttműködés ösztönzése volt, vagyis hogy közösen dolgozzanak ki és adjanak el új termékeket (Breznitz, 2007, 57–58. o.). 1978-ban Ed Mlavsky vette át a 110 millió dolláros tőkével létrehozott alap vezérigazgatói székét, mely ekkortól vált aktív szervezeté. A BIRD ötszázezer és egymillió dollár közötti összeggel támogatta az amerikai–izraeli vegyesvállalatokat. Mindehhez Mlavsky és dolgozói munkája is hozzájárult azzal, hogy a technológiai tőkével rendelkező izraeli vállalatoknak megfelelő párt keresett az amerikai piacon. Az amerikai cégek szerepe a reklámozásban és a termék forgalmazásában rejlett. Elmondható, hogy a Kétnemzeti Ipari Kutatási és Fejlesztési Alap jó kapcsolódási lehetőséget biztosított a tengerentúli piachoz, melyet mi sem bizonyít jobban, hogy 1992-re a New York-i tőzsdén bejegyzett izraeli cégek majdnem 60 százaléka BIRD támogatásban részesült (Senor és Singer, 2012, 228–230. o.).

Mindemellett a Kétnemzeti Alap még egy szempontból jelentősnek bizonyult. Az 1980-as évektől kezdve Izraelbe vonzotta a multinacionális cégeket, amelyek K + F központokat nyitottak az országban. Mindez lehetséges volt, mivel a közel-keleti állam alacsony kockázatú, barátságos környezetet biztosított a kutatás-fejlesztést illetően, valamint a szervezet képes volt aktívan meggyőzni a nagy cégeket, hogy Izraelbe telepedjenek. Az aktív meggyőzés háttérben a pénzügyi finanszírozás rejlik, amelyet nem csupán a BIRD, hanem a TMH is képviselt. A Tudományügy Megbízott Hivatala elismerte az Izraelben a K + F céljából nyilvántartott multinacionális cégek leányvállalatait, így ezáltal ők is élvezhették a Kétnemzeti Alap és a TMH támogatását. Így a külföldi cégek kedvező költségekkel kezdhettek K + F tevékenységet a Közel-Keleten. A TMH-hoz hasonlóan, a BIRD is visszatérítendő ösztöndíjakat osztott szét, amelyet a termék értékesítésekor 5 százalékos jogdíj ellenében szerez vissza, ám ez az összeg az eredeti támogatás legfeljebb 150 százaléka lehet (Breznitz, 2007, 59. o.).

A kormány okos politikája lévén létrejött két programnak köszönhetően, a hagyományos iparágakkal és a mezőgazdasággal szemben, az IT ipar az elveszett évtized évei alatt is növekedést produkált. Így 1988-ra Izrael ipari exportjának 59 százaléka a csúcstechnológiai termékekből származott. A sikerek ellenére azonban az említett szektor sem úszta meg sértetlenül a gazdasági válságot. Az 1970-es években a high-tech ipar gyarapodása lassú volt, mivel a TMH nehezen tudta a teljes évi költségvetését kiutalni, így nem sok új cég alakulhatott (Breznitz, 2007, 62. o.). Az újabb pozitív fordulatot majd csak az 1990-es évek eleje hozza el, amikor a nagyszámú új bevándorlónak köszönhetően új programokra lesz szükség, melyek egy része a TMH égisze alatt valósul meg.

A katonaság hatása a tudományos szektorra

A tudományos szektor harmadik alappilléreként a katonaság nevezhető meg. A hadsereg szerepe nem csupán az új eszközök, fegyverrendszerek kifejlesztése miatt, hanem a katonák képességeinek formálását illetően is mind a mai napig jelentős. Ennek köszönhetően, Izraelben a szolgálati idő letelte után sokan válnak vállalkozóvá, és indítanak saját start-up céget.

A közel-keleti ország high-tech történetének gyökerét az 1948-ban létrehozott, fejlett katonai felszereléseket gyártó Izraeli Védelmi Erők tudományos alakulata adja. Következésképp a katonai-ipari komplexum már régóta szolgál afféle gépezetként, amely a tudományos ismereteket a hadseregből a civil szektorba exportálja. Ennek alapja a minden izraeli zsidónak – férfiak és nők egyaránt – kötelező katonai szolgálat (Sharaby, 2002). A hagyományos egységek mellett a sereg csúcstechnológiai alakulatokat is felállított, ahol számítógéphez értő sorkatonákat folyamatosan arra kérnek, hogy innovatív ötleteket dolgozzanak ki olyan területeken, mint például a számítógép-biztonság, a kriptográfia, a kommunikáció és az elektronikus hadviselés. Így tehát a katonaság lehetővé teszi a fiataloknak, hogy technológiai ismereteket szerezzenek, és nagy technológiai projekteken legyenek részt (Moskvitch, 2011).

Az egyik különleges alakulat a 8200-as egység, melynek létezésére csupán körülbelül egy évtizede derült fény, s története is csak részlegesen ismert.⁶ Mivel Izrael egy idő után nem akarta a másoktól való függést tovább kockáztatni, a 8200 lett az ország egyik belső K + F központja. Bár a Moszad kémügynökség ismertebb, a hírszerzés 90 százaléka a 8200-as egységtől érkezik. Az alakulat egy jól felépített rendszer alapján működik, amely azt veszi fel tagnak, akit csak akar. Ugyanakkor a lehetséges jelöltek azonosítása után szigorú interjúkat, tesztek és órákat kell teljesíteni, amelyek akár hat hónapnál tovább is eltarthatnak. Figyelemfelkeltő, hogy a felvételi interjúkat nem magas rangú tisztek, hanem az egység fiatal katonái vezetik, akik a saját munkájukra alkalmas embereket keresnek. A matematika, a számítógépes és az idegen nyelvi ismeretek pluszt jelentenek, ugyanakkor a különleges alakulat olyan képességekkel rendelkező katonákat választ meg tagjainak, akik gyorsan tanulnak, alkalmazkodnak a változáshoz, sikeresen dolgoznak csapatban, és képesek a lehetetlennek tűnő helyzeteket kezelni. A minden évben újonnan beáramló intelligens és motivált fiatalok mindig újabb szempontból vizsgálják az egyes problémákat, és a start-up mentalitás áthatja az egész egységet. A hajtóerő alapja a találmányság, ugyanis senki nem mondja meg a katonáknak, hogy pontosan mit kell csinálni, hanem egy problémával szembesülve szoros határidőn belül nekik kell kitalálni egy megoldást. Ezen feladat építi a feltaláló és vállalkozói képességet. Akárcsak a hadsereg hagyományos egységeinél, a 8200 öregdiákjainak is tartalékosként kell szolgálniuk, mely negyvenéves korukig évente legfeljebb három hetet jelent. Ennek előnye, hogy a veteránok évtizedek múltán is betekintést nyernek a legújabb technológiai fejlesztésekbe (Behar, 2016).

Egy másik, hasonlóan egyedülálló, megszürt egység a Talpiot. A katonák kiválasztása ehhez az alakulathoz is már a középiskolákban kezdődik, és csupán a legtehetségesebb diákok nyernek felvételt a Talpiot-programba. Az Izraeli Védelmi Erők (IDF) legnagyobb ágainak, a technológiai és katonai igények megismerése mellett azonban nagyobb hangsúlyt kap a küldetésstudattal rendelkező és problémamegoldásra képes vezetők képzése. A feladatok ezért sokrétűek, melyek a konferenciaszervezéstől a telekommunikációs hálózat feltöréséig is terjedhetnek. A program a Mafat, vagyis az IDF belső kutatási és fejlesztési ága alatt fut, s a kihívást sikeresen teljesítő „Talpiotok” nemcsak a hadseregben, hanem a civil életben is nagy tekintélyre tesznek szert. Ezt alátámasztja, hogy a program elvégzése után többen akadémikusok vagy globális vállalatok alapítói lettek (Senor és Singer, 2012, 112–115. o.).

A két különleges egység példáján keresztül megállapítható, hogy Izraelben nagy szerepe van a hadseregnek. Az ország védelme mellett a katonák szolgálati idejük alatt sok olyan képességet elsajátítanak, amire a későbbiekben szükségük lehet. Ami az állam innovációs potenciáljához hozzájárul, az az, hogy a fiatalok a seregben megtanulnak fegyelmezettek lenni, önállóan döntéseket hozni, és ha a szükség úgy kívánja, saját találmányukat is kifejleszthetik. Mindemellett van még egy fontos tényező, amelyről nem szabad elfeledkezni: a kapcsolati háló.

Izraelben, kis ország lévén, egy jól működő kapcsolati rendszer jött létre. Ehhez a kötelező és tartalékos katonai szolgálat is hozzájárult. A hadseregben kialakult személyes kapcsolatok a leszereléssel egy időben nem szűnnek meg, mivel a tartalékos rendszer biztosítja az évenkénti találkozót. A katonaság így kiváló helyszín a különböző üzleti szférából érkező vállalkozóknak, hogy megismerjék egymást. A hadgyakorlatok alatt új üzleti kapcsolatok alakulnak ki, amelyek végső soron az ország innovációjának mozgatórugói lehetnek (Senor és Singer, 2012, 119. o.).

Következésképpen megállapítható, hogy a katonaság több szempontból is kiemelkedő szerepet képvisel Izraelben. Az ország nemzetközileg is versenyképes hadiiparának felemelkedése döntő motorjává vált az exportorientált növekedésnek. Az arab szomszédok elleni folyamatos hadviselés miatt létrehozott védelmi ipar a világ egyik legnagyobb fegyverexportőrévé tette a kormány által támogatott katonai-ipari komplexumot. A védelmi szektor tovagyrúzó hatása elérte a kereskedelmi ágazatokat, és elősegítette az 1990-es évek csúcstechnológiai forradalmát (Sharaby, 2002).

A két különleges egység példáján keresztül megállapítható, hogy Izraelben nagy szerepe van a hadseregnek. Az ország védelme mellett a katonák szolgálati idejük alatt sok olyan képességet elsajátítanak, amire a későbbiekben szükségük lehet. Ami az állam innovációs potenciáljához hozzájárul, az az, hogy a fiatalok a seregben megtanulnak fegyelmezettek lenni, önállóan döntéseket hozni, és ha a szükség úgy kívánja, saját találmányukat is kifejleszthetik. Mindemellett van még egy fontos tényező, amelyről nem szabad elfeledkezni: a kapcsolati háló.

A humán tőke folyamatos utánpótlása: zsidó bevándorlás

Izrael innovációs potenciáljának létezik még egy fontos eleme, amely az alappillérek közé sorolható. A zsidó bevándorlás, mely mind a mai napig végigkíséri a 68 éves ország történetét, nagy hatással bírt az állam megalapítására és a képzett munkaerő folyamatos utánpótlására. Különösen meghatározó volt az 1990-es években beáramló magasan iskolázott embertömeg, amely a gazdaság s egyben a start-upok motorjává vált.

1948-ban Izrael állam megalapításakor a népességszám 806 000 fő volt. Ez a szám már a megalakulást követő két évben megduplázódott, majd a következő hét évben 30 százalékkal növekedett. Gyakorlatilag három izraeli közül kettő új bevándorló volt (*Senor és Singer, 2012, 41. és 182. o.*). Már 1948 második felében nagyjából százezren érkeztek, így az év végére a körülbelül 900 000 lakosból 750 000 volt zsidó. 1949-ben további 240 000, 1950-ben 170 000, 1951-ben pedig 175 000 fő vándorolt be az országba. A folyamat, még ha néha lassuló tendenciát is mutatott, folytonos volt. 1972 végén a népességszám elérte a 3,2 milliót, melynek csaknem 85 százaléka volt zsidó származású. A közel-keleti állam létrejöttékor a lakosság iskolai végzettsége is kiemelkedő volt. Ez elsősorban a magas szintű oktatásban részesült bevándorlóknak köszönhető, akik főleg az 1930-as években jöttek Németországból. Ugyanakkor mindez már nem volt igaz az 1948 után érkezettekre. Ennek egyik magyarázata, hogy eleinte azon keleti-európai zsidók költöztek az új országba, akiknek sikerült túlélni a holokausztot. A főleg koncentrációs táborokból szabadultaknak fogságuk idején nem volt lehetőségük hozzáférni az oktatáshoz. A másik tényező, az 1949-től Ázsiából és Afrikából kezdődő tömeges bevándorlás volt. Az elsődlegesen Irakból, Jemenből és Marokkóból újtárra indult polgárok képzettségi szintje lényegesen alacsonyabb volt, mint az európai társaiké. A helyzet javítása érdekében – miként azt a korábbi fejezetben már részletesen elemeztem – az oktatási rendszer kiemelkedő fontosságúvá vált Izraelben. Fontos megjegyezni, hogy az első néhány évben érkező bevándorlóknak a hivatásukkal összefüggő szakértelmük sem volt megfelelő az izraeli kereslet számára. Legtöbbjük kereskedő, hivatalnok, kézműves vagy iparos volt, ugyanakkor a közel-keleti ország a mezőgazdaság, az ipar, illetve az építőipar területére keresett munkaerőt. Néhány esetben a nyelvtudás is akadályt jelentett. Például akik korábban közigazgatásban dolgoztak, a nyelv ismeretének hiányában új lakóhelyükön nem tudtak ugyanezen pozícióban elhelyezkedni. Mindezek következtében a legtöbben megváltoztatták foglalkozásukat, s ezáltal egy szakképzetlen munkásréteget hoztak létre (*Michaely, 1975*).

Bár a bevándorlás szempontjából egy olyan állam, amely szinte állandóan háborúban áll szomszédjaival, ahol férfiaknak és nőknek egyaránt kötelező a katonai szolgálat, és állandó a terrorfenyegetettség, általában nem célország, ez Izrael esetében megkérdőjelezendő. A folyamat ugyanis a *jisuv* óta permanens.

A napjainkban nagyjából 8 milliós népességgel rendelkező államban a kezdetek óta több mint 3 millió új lakos telepedett le. Ez a szám magában foglalja a korábbi Szovjetunióban élő több mint 1 millió főt, a körülbelül 150 000 észak-amerikait, a 80 000 franciát, a 70 000 argentinait, a 35 000 Egyesült Királyságból és a 20 000 Dél-Afrikából újtárra indult polgárt (*Friedfeld és Metoudi, 2015*).

A spontán bevándorlás mellett az izraeli kormány is segítette a „külföldön ragadt” zsidók „hazatérését”. Kiváló példa erre az etióp zsidók esete. Az 1984-ben véghezvitt Mózes-hadművelet több mint nyolcezer etióp zsidót menekített át Izraelbe, akik már másnap megkapták az állampolgárságot. Közéjük tartozott Slomo Molla, aki barátaival gyalog indult Etiópiából a Szentföldre. Miután Szudánban őrizetbe vették, csak az említett repülőgépes akciónak köszönhetette, hogy elérte célját. Habár az agrárközösségből érkező etiópok nagy része analfabéta volt, Molla később politikus lett, s parlamenti képviselőként bejutott a Knesszetbe. A siker elkönyvelése után a kormány hét év elteltével

újabb bevetést indított. A Salamon hadművelet keretében 36 óra leforgása alatt mintegy 14 500 etiópot szállítottak a közel-keleti országba. Mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy az etióp bevándorlás – az orosz bevándorlással ellentétben – nem tett jót az izraeli gazdaságnak. Integrációjuk lassú volt, s legtöbbjük állami segítyekből élt (*Senor és Singer, 2012, 177–179. o.*).

Az 1990-es évek, a bevándorlás és a gazdaság szempontjából is mérföldkönek bizonyult. Mindez a korábbi Szovjetunióból beáramló embertömegnek köszönhető. Az első három évben körülbelül 450 000-en telepedtek le, akiknek a 40 százaléka diplomával rendelkezett. Nagyobb távlatban tekintve, az 1989 és 1995 között érkező 750 000 polgárból közel 11 000 volt tudós és kutató mérnök, amely akkor a lakosság 1,5 százalékát tette ki. Ezáltal, Izrael tudományos és mérnöki közössége hat év alatt 15 000-ről 26 000-re bővült. Bár képzettek voltak, mindannyian nem tudtak képesítésüknek megfelelő munkát találni. Ennek ellenére nagy hatást gyakoroltak az izraeli tudományos világra és az iparra (*Roper, 8–9. o.*). A jó időben érkezett orosz zsidók összevetve a védelmi iparból elbocsájtott mérnökökkel együtt újabb kihívást jelentettek a kormánynak. Az új lakók letelepítésének érdekében a közel-keleti államot az Egyesült Államok 10 milliárd dollárt érő kötvényekkel segítette (*Breznitz, 2007, 77. o.*). Az oroszok Haifában alakították ki a legnagyobb közösséget, ahol 21 000 bevándorlóból ők 15 000-et tesznek ki. Ezután következik Bet Yam és Ashdod, s Tel-Aviv csupán a negyedik helyet foglalja el 8800-as orosz zsidó lélekszámával⁷ (*Pohoryles, 2016*). Mindemellert az új tudósok és technikusok beáramlása számos fejlesztést vont maga után, mind a tudományos, mind pedig a kereskedelmi szektorban. Az egyik legjelentősebb az 1991-ben bevezetett technológiai inkubátor-program volt.

Szükségyszerűség és az izraeli hücepe

A tudományos szektor sikeréhez és Izrael innovációs „nagyhatalommá” válásához a felsorolt alappillérek mellett fontos még néhány kevésbé fajsúlyosnak tűnő tényezőt is figyelembe venni. Ezek közé tartozik például a találatkonyság és az izraeli magatartás. Feltehető ugyanis a következő kérdés: Hogyan képes a kis területtel rendelkező Izrael ellenséges környezetben folyamatos növekedést produkálni? A válasz nagy része a kultúrában rejlik, bár kétségtelen, hogy az okos politika is hozzájárult a „győzelemhez”.

Az első tényező tehát a hücepe,⁸ vagyis az izraeliek sajátos magatartása. Ebben a közvetlen stílusban benne van minden, ami az innovációhoz szükséges. A hücepe jelenti azt, hogy a munkavállalók megkérdőjelezik a munkaadókat és azt is, hogy a közalkalmazottak kijavítják a „felsőbbrendű” minisztereket. Ez az izraeliek számára elfogadott, ám kívülállóként szokatlannak tűnő norma abban is megmutatkozik, hogy a közel-keleti országban bármilyen pozícióban levő személyt a becenevükön szólítanak. Ez a fajta magatartás és közvetlenség valószínűleg a kulturális toleranciából ered. A helyi befektetők nagy része ugyanis úgy gondolja, hogy a valódi innováció elérése érdekében a kudarcokat is el kell viselni. Az úgynevezett értéksemleges látásmód kialakítása már a hadseregben elkezdődik, ahol egy kiváló teljesítményt nem ünnepelnek meg, ugyanakkor a rossz miatt sem küldenek haza senkit (*Senor és Singer, 2012, 60–61. o.*).

A második tényező a szükségyszerűség. Az izraeli innovatív technológiák fejlődésének közös pontja, hogy mindegyik céget a szükségyszerűség hajtja. A zsidó kultúra, mely kreativitásáról jól ismert, felismerte, hogy globálisan kell gondolkodnia. Mivel a kis országot szomszédjai már születésekor megtámadták, Izrael nem tudott az őt körülvevő piacokra termelni. Éppen e miatt a kényszerhelyzet miatt vált találatkonnyá. Amellett, hogy olyan technológiai újításokat fejlesztett ki, melyekre saját magának is szüksége volt, elkezdett globálisan gondolkodni, hogy hol és milyen termékekre lehet igény. Így kerültek be a latin-amerikai, az ázsiai és az afrikai piacra is.

Érdemes megemlíteni például a Zsidó Szív Afrikáért elnevezésű NGO-t, amelynek célja, hogy az izraeli technológia segítségével fenntartható fejlődést biztosításon a vidéki afrikai falvak iskolái, árvaházai és klinikái számára. A szervezetnek napelemes technológia telepítésével sikerült is távoli afrikai falvakba villamosenergia-infrastruktúrát kiépítenie. Ezenkívül, a napelemek hozzájárulnak a tiszta víz eléréséhez is, ugyanis az általuk hajtott szivattyúk képesek naponta több liter vizet rendelkezésre bocsájtani (*Udasin*, 2012).

Az izraeliek tehát vállalkozóknak születnek, mert nincs más választásuk, mint kockázatos és különböző vállalkozásokat indítani. Emellett van még egy kulcsfontosságú tényező, amely gondoskodik az innovációs sikerről. A legtöbb eredményes izraeli cégtalajdonos nagyobb sikereket és globális elismerést akkor érhet el, ha egyesül vagy beolvad egy nagyobb – legtöbbször külföldi – vállalatba, illetve ha a tőzsdét választja. Ezért nem ritka, hogy egy-egy vállalkozó élete során több start-upot is létrehoz, mire pozitív eredményeket könyvelhet el (*Friedfeld és Metoudi*, 2015). Mivel ezen intézmények alapítása nem korhoz kötött, az izraeliek bátorságát a következő példa is alátámasztja. Itay Pincas mindössze 14 éves, ugyanakkor már két start-upot tudhat magáénak. Az elsőt, nevezetesen a Joy2dayt, amely mobil alkalmazásokat fejleszt, 13 évesen hozta létre. A másik, a Teencrew pedig egy marketingtanácsadó, azon vállalkozásokat és hirdetőket célozza meg, akik termékeikkel a tizenévesek felé orientálódnak. Pincasnak, aki mindig érdeklődött a technológia iránt, egy, az izraeli vállalkozókra jellemző jövőterve van. Először a 8200-as elit egységénél szeretne szolgálni a hadseregben, aztán egy időre a Szilícium-völgybe költözni, majd miután néhány cégnél tapasztalatot szerzett, saját vállalkozást alapítana, vagy egy olyan nagy high-tech intézménynél dolgozna, mint az Apple, a Google vagy a Facebook (*Maltz*, 2016).

Összegzés

Napjaink izraeli gazdaságát tekintve – ahol start-upok sokasága működik – megállapítható, hogy az ország időben felismerte a tudományos szektorban rejlő potenciált. Az okos politikának köszönhetően létrejttek az ágazat növekedéséhez szükséges alappillérek. Ezen alapfeltételek megteremtését követően az izraeli kreativitás zöld utat kapott, és az ország mára az innováció közel-keleti központjává emelkedett. A kutatás-fejlesztésre fordított tőke tehát előnyösnek bizonyult, mivel Izrael a védelmi rendszerek kialakításától eljutott a mindennapi életet megkönnyítő csúcstechnológiai eszközök fejlesztéséig.

Irodalomjegyzék

- Behar, Richard (2016): Inside Israel's secret Startup machine.
<http://www.forbes.com/sites/richardbehar/2016/05/11/inside-israels-secret-startup-machine/#649e277d157d>
- Breznitz, Dan (2007): *Innovation and the State*. Yale University Press, New Haven.
- Dan Senor és Saul Singer (2012): *Startra kész nemzet*. Patmos records, Budapest.
- Friedfeld, Lionel és Metoudi, Philippe (2015): *Israel and China: From Silk Road to Innovation Highway*.
<https://books.google.hu/books?id=JalrCgAAQBAJ&pg=PT87&lpg=PT87&dq=israel%20innovation%20key&source=bl&ots=PYMEwhA2ue&sig=K56jaY5IAdVap-6MESw75NXGGMM&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKewjq-uCR8uvMAhUQkRQKHYCTBwsQ6AEIXDA#v=onepage&q=israel%20innovation%20key&f=false>
- Maltz, Judy (2016): Startup Nation, Jr.: This 14-year-old Israeli has already started two businesses.
<http://www.haaretz.com/israel-news/business/.premium-1.713112>
- Michaely, Michael (1975): Foreign Trade Regimes and Economic Development: Israel.
<http://www.nber.org/chapters/c4556.pdf>

Moskvitch, Katia (2011): How Israel turned itself into a high-tech hub.

<http://www.bbc.com/news/business-15797257>

Moss, Iain (2011): Start-up nation: An innovation story.

http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/3546/Start-up_nation:_An_innovation_story.html

Pohoryles, Yaniv (2016): Immigration to Israel – but whither in Israel?

<http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4798543,00.html>

Roper, Stephen (2000): Innovation policy in Israel, Ireland and the UK – An evolutionary perspective. Working Paper Series NO. 47.

Sharaby, Linda (2002): Israel's economic growth: Success without security.

<http://www.rubincenter.org/2002/09/sharaby-2002-09-03/>

Udasin, Sharon (2012): Jewish Heart for Africa finishes 58th solar project.

<http://www.jpost.com/Jewish-World/Jewish-Features/Jewish-Heart-for-Africa-finishes-58th-solar-project>

Jegyzetek

¹ Eredete az in-novare latin kifejezésre vezethető vissza, melynek jelentése: újulásban. Erre utal a napjainkban használatos innováció szó, amely egy újítás létrehozására, egy új ötlet megvalósulására utal.

² A Chaim Weizmann professzorról elnevezett Intézet ma is Izrael első számú és a világ egyik vezető kutatóintézete.

³ Tolkowsky, korábbi légierő parancsnok, az 1960-as évek elején csatlakozott a Discount Investmenthez, az egyetlen olyan befektetési és pénzügyi társasághoz, amely szívesen fektetett be az IT iparba. Tolkowsky 1961-ben találkozott Galillal, az Elron csoport alapítójával, amely az első és több éven át a legfontosabb központja volt az új technológián alapuló informatikai cégeknek. Az 1960-as és 1970-es években a két cég lett a fő forrás az új technológián alapuló cégek számára.

⁴ Fontos megjegyezni, hogy bár a védelmi ipar szektorának támogatása csökkent, a hadsereg nem mérsékelt a kutatás-fejlesztéssel kapcsolatos tevékenységét.

⁵ Binational Industrial Research and Development, magyarul: Kétnemzeti Ipari Kutatási és Fejlesztési Alap.

⁶ Az egység eredete valószínűleg a brit mandátumi időkre nyúlik vissza, ám az idő előrehaladtával többször is nevet változtatva végezte tevékenységét.

⁷ A Szovjetunióból származó zsidók többezres létszámban több városban szóródtak szét, itt csak a listavezetőket említem.

⁸ Jelentése nehezen megfogalmazható, Leo Roston definiálásában: „épés, pimasz magabiztosság, arcátlan, vakmerő mersz, arroganciával párosult elbizakodottság”.

Kalmár Zoltán

Pannon Egyetem MFTK, Filozófia, Történettudomány és Antropológia Intézet

Hogyan vált Izrael tengeri hatalommá?

Korunkban a tengeri hatalom domináns eszközei a tengeralattjárók. A nukleáris töltetek célba juttatására is alkalmas cirkálórakétákkal felszerelt tengeralattjárók bármikor képesek végső csapást mérni ellenséges területre. Az izraeli haditengerészet tengeralattjáró-flottája az egyik legnagyobb és legjelentősebb a Közel-Keleten. A tanulmány Izrael tengeralattjáró-flottájának fejlődését elemzi az 1950-es évek végétől napjainkig, és arra a kérdésre is választ keres, hogy milyen szerepet tölt be a tengeralattjáró-flotta az izraeli biztonsági stratégiákban.

A kezdetek

Az 1948-ban háborús viszonyok közepette létrejött Izrael fennállása első évtizedének végétől, 1957-től kezdte el önálló tengeralattjáró-flottájának kiépítését, s ezzel a zsidó állam belépett a tengeralattjáró haditengerészetek közösségébe (Mommson, 2011, 84. o.). Erre a biztonsági fejlesztésre elsősorban az készítette, hogy legfőbb közel-keleti ellenfele, Egyiptom¹ haditengerészetének számszerű adatai és technikai paraméterei többszörös fölényt mutattak az izraelihez képest. Az izraeli politikai vezetés 1957-ben két tengeralattjáró beszerzésével és hadrendbe állításával bízta meg Joszále Drórt, akit az izraeliek az 1950-es években Franciaországban a tengeralattjáró-elleni hadviselés szakértőjének képeztettek ki. Drór megfelelő tengeralattjáró-szállító partnert látott Franciaországban, Nagy-Britanniában, Svédországban, Norvégiában, Dániában, Hollandiában és Németországban, végül a marginális tengerek sekély vizeiben praktikus, kisebb brit tengeralattjárókat tartotta Izrael számára a legalkalmasabbnak (Mommson, 2011, 84–85. o.). Az izraeli haditengerészet tengeralattjáró fegyverneme két, Nagy-Britanniától vásárolt, S osztályú, dízel-elektromos meghajtású tengeralattjáróból alakult meg. A britek által felújított, szonárral és radarral felszerelt tengeralattjárók a *Tannin* és *Ráháb* nevet kapták. Mivel a két tengeralattjáró 1945-ben készült,² második világháború előtti tervek alapján, ezért az izraeli kormány már 1959-es hadrendbe állásuk után fél évtizeddel korszerűbbé átépített tengeralattjárók megrendeléséről döntött. Nagy-Britannia 1964-ben vállalta, hogy a következő három tengeralattjárót – a *Leviánt*at, a *Dakart* és a *Dolphint* – egy évtized alatt felújítja, és átadja az Izraeli Védelmi Erőknek. A három tengeralattjáró felújítása egymás után történt, s amikor egy elkészült, azt az izraeliek rendelkezésére bocsátották (Illés, 2005a, 73. o.; Illés, 2005b, 66. o.).

Az 1967. június eleji hatnapos arab–izraeli háború idején az izraeli haditengerészet két tengeralattjárójából a *Ráháb* működésképtelen állapotban volt, ezért csak – szonárral és vízbombavető-készülékkel rendelkező – járőrhajóként tudott szolgálni. A másik tengeralattjáró, a *Tannin* hajtotta végre az első izraeli offenzív haditengerészeti műveletet a víz alatt, felemás eredménnyel: „Az egyetlen, lemerülni képes tengeralattjáró, a *Tannin*, a *Sajetet* 13 hat kommandósát bocsátotta útjára, azzal a céllal, hogy az alexandriai kikötő

hajóit robbanótölteteikkel pusztítsák el. [...] Az izraeliek szerint komandósaiknak – bár később nem erősítették meg – két *Osa* rakétanaszádot és két tengeralattjárót sikerült megrongálni vagy elpusztítani, ezzel szemben az egyiptomiak csak egy kotróhajó, egy ellátóhajó és egy úszódokk csekély rongálódásáról számoltak be. A tengeralattjáró még másnap reggel is a találkaponton járőrözött. Végül nem sokkal napkelte után a *Tannin* kísérletet tett az egyiptomi *Tarik* fregatt megtorpedózására, azonban négy torpedója nem talált, s az ezt követő vízbombázás során súlyosan megsérült. Emiatt képtelen volt fedélzetére venni a még mindig a kikötőben tartózkodó komandósokat. A küldetés megbukott, a reggeli órákban mind a hat komandóست elfogták a *Kajt Bej Erőd* közelében a keleti kikötőnél és egy csatornánál” (*Illés*, 2005a, 73–75. o.).

A délkelet-angliai Portsmouth hajógyárában elsőként felújított tengeralattjáró, a *Levi-átán* 1967 májusában indult Izraelbe, s a hatnapos háború befejeződése másnapján érkezett meg Haifába. A *Dakar* felújításával 1967 novemberében, a *Dolphin*éval 1968 januárjában végeztek a britek, s az izraeli parancsnoknak és legénységnek átadott tengeralattjárók próbaútjait és gyakorló merüléseiket még Nagy-Britannia közelében végezték.

A *Dakar* (Kardhal) tengeralattjáró 1968. január 9-én, 69 tengerésszel a fedélzetén indult Izraelbe. A Jaakov Raanan parancsnoksága alá tartozó tengeralattjáró hat nap múlva Gibraltárnál úszott be a Földközi-tengerre. A *Dakar* utoljára január 24-én reggel jelentette aktuális pozícióját, ekkor Kréta és Ciprus között tartózkodott. Utolsó általános bejelentkezését január 25-én 0 óra 2 perckor regisztrálták. Az izraeli kereső egységek brit, görög, török és amerikai segítséggel másfél héten át kutattak a *Dakar* után, de nem bukkantak az eltűnt tengeralattjáró nyomára.³

Az új tengeralattjárók kora

A *Dakar* katasztrófája jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az izraeli tengeralattjáró-flotta fejlesztése vonatkozásában szemléletváltás következett be. Az izraeli politikai és katonai vezetés szakított a használt és bizonyos mértékig már elavult tengeralattjárók megvásárlásának gyakorlatával, ehelyett az új, a legmodernebb haditechnikával felszerelt tengeralattjárók beszerzését preferálta. Az új fejlesztési stratégia szerinti első megrendelésre 1972 áprilisában került sor, amikor Izrael a brit Vickers cégnek adott megbízást a német mérnökök által tervezett és német mérnökök közreműködésével megépítendő 206A típusú tengeralattjáró gyártására (*Illés*, 2005b, 67–68. o.).

A német fejlesztésű tengeralattjárók előtérbe kerülése szintén paradigmaváltást jelentett. Izrael és a Német Szövetségi Köztársaság között már 1957 óta zajlottak fegyverszállítási tárgyalások. A német Bundeswehrnek, amely a második világháború után 1955-től fegyverkezhetett, korszerű kézfegyverekre volt szüksége, s ezekre a legalkalmasabbnak az Izrael által kínált, 1940-es évek végén tervezett és az Izraeli Védelmi Erők különleges egységeinél 1954-től rendszeresített Uzi géppisztolyok tűntek. Ezek mellett a németek izraeli aknavetőket is vásároltak. A német–izraeli fegyverüzlet azért is fontos volt, mert a németek ezzel – a második világháborúban a zsidókkal szemben elkövetett bűneik némi ellentételezéseként – anyagilag támogatni tudták a zsidó államot. A Német Szövetségi Köztársaság nemcsak vásárolt izraeli hadipari termékeket, hanem 1959-től egyre nagyobb összegű, ingyenes katonai szállítmányok Izraelbe küldésével járult hozzá az Izraeli Védelmi Erők korszerűsítéséhez (*Lavy*, 1996.).

Izraelben 1982-től ismét felmerült a tengeralattjáró-flotta korszerűsítésének, a Vickers Hajógyárban 1973 és 1977 között, német tervek alapján gyártott három tengeralattjáró cseréjének igénye. Az izraeli vezetés 1986-ban konkrétan is megfogalmazta, hogy öt új, közepes méretű tengeralattjárót szeretne beszerezni. Több évig elhúzódtak a finanszírozás körüli egyeztetések. Izrael az Egyesült Államoktól várta a projekt finanszí-

A német fejlesztésű tengeralattjárók előtérbe kerülése szintén paradigmaváltást jelentett. Izrael és a Német Szövetségi Köztársaság között már 1957 óta zajlottak fegyverszállítási tárgyalások. A német Bundeswehrnek, amely a második világháború után 1955-től fegyverkezhetett, korszerű kézfegyverekre volt szüksége, s ezekre a legalkalmasabbaknak az Izrael által kínált, 1940-es évek végén tervezett és az Izraeli Védelmi Erők különleges egységeinél 1954-től rendszerített Uzi géppisztolyok tűntek. Ezek mellett a németek izraeli aknavetőket is vásároltak. A német–izraeli fegyverüzlet azért is fontos volt, mert a németek ezzel – a második világháborúban a zsidókkal szemben elkövetett bűneik némi ellentételezéseként – anyagilag támogatni tudták a zsidó államot. A Német Szövetségi Köztársaság nemcsak vásárolt izraeli hadiipari termékeket, hanem 1959-től egyre nagyobb összegű, ingyenes katonai szállítmányok Izraelbe küldésével járult hozzá az Izraeli Védelmi Erők korszerűsítéséhez (Lavy, 1996.).

rozását, a tárgyalások során a zsidó állam ötből kettőre csökkentette az általa igényelt tengeralattjárók számát. Washington 1989-ben úgy döntött, hogy a két tengeralattjáró teljes költségének nagyobb részét finanszírozza, amennyiben Németország kifizeti a kisebb részt és az amerikai Litton Ingalls céget nevezik meg fővállalkozóként. Bár a két német állam egyesülése komoly anyagi terhet jelentett Németország számára, Helmut Kohl⁴ (CDU) szövetségi kancellár 1991. január 30-án vállalta, hogy a németek az 1,2 milliárd márkás Izraelnek történő katonai szállítások keretében 880 millió márkával hozzájárulnak a két tengeralattjáró megépítéséhez, tehát a kiváló minőségű fegyverrendszerek gyártásáról híressé vált Németországtól Izrael ismét jelentős pénzügyi támogatást kapott. Abban, hogy 1991 elején Németország az izraeli tengeralattjáró-kérések teljesítése mellett foglalt állást,⁵ az is közrejátszott, hogy az öbölháború idején⁶ Szaddám Huszein Irakjából olyan Scud-rakétákkal lötték Izraelt, amelyek korszerűsítéséhez német cégek szállítottak alkatrészeket (Nassauer, 2011). A kielői központú német hajóépítő cég, a *Howaldtswerke-Deutsche Werft* 1992 elején elkezdte a két, dízel meghajtású tengeralattjáró kivitelezését (Steinmetz, 2002). A német politikai vezetés szerint Németország ezekkel a tengeralattjárókkal kizárólag az izraeli partvizek őrzését kívánta erősíteni.

Az 1990-es évek első felében Izrael egy harmadik tengeralattjárót is meg akart rendelni Németországtól, az előző kettőhöz hasonló feltételekkel. Az éveken át húzódó német–izraeli–amerikai tárgyalások eredményeként 1995 februárjában megszületett a harmadik tengeralattjáróról is a megállapodás (Steinmetz, 2002). A három, egyenként 57 méter hosszú tengeralattjárót 1999 júliusa és 2000 októbere között adták át az izraeli haditengerészetnek.⁷ Németország végül mindhárom tengeralattjáró összkölt-

ségének több mint 80 százalékát finanszírozta (Nassauer, 2009), így ezek Németország adományainak is tekinthetők.

A legmodernebb fegyverrendszerekkel, nukleáris töltetek célba juttatására is alkalmas cirkálórakétákkal felszerelt új Dolphinek nem rendelkeztek ugyan nukleáris meghajtással, de a beépített üzemanyagcellás meghajtás révén nehezen bemérhető és megsemmisíthetők. Képesek a vízfelszín alatt kétszáz méter mélységben tartózkodni, és

egy tengeralattjárón elegendő egyszerre mindössze 30-40 tengerésznek szolgálatot teljesítenie. Jóllehet az izraeli hadseregben természetes az, hogy a nők számára is kötelező a katonai szolgálat, a tengeralattjárókon azonban kizárólag férfiak képezik a legénységet.

Nukleáris csapásmérő tengeralattjárók

A Németország által megépített három, radarok által szinte észlelhetetlen Dolphin osztályú tengeralattjárót torpedóvető csövekkel szerelték fel. Izrael ezeket tengeralattjárókat már stratégiai jelentőségűeknek tekintette. A hivatalosan nem atomhatalom, de ekkor *valószínűleg* legalább 100-200 nukleáris fegyverrel rendelkező⁸ zsidó állam az új tengeralattjárókra nukleáris robbanófejek hordozására képes robotrepülőgépeket telepített. Izrael 2000 nyarán sikeres tengeri robotrepülőgép kísérletet hajtott végre – a teszthez hagyományos töltetet használva – a Sri Lanka-i partoktól 1000-1500 kilométerre. A zsidó állam ezáltal az Egyesült Államok és Oroszország mellett a harmadik olyan tengeri hatalommá vált, amely tengeralattjáróról képes nukleáris robbanófejeket hordozó robotrepülőgépet indítani, és több mint 1500 kilométer távolságba célba juttatni (*Uzi-Matthew*, 2000; *Nassauer*, 2009).

Az ezredfordulón hadrendbe állított három Dolphin tengeralattjárót Izrael kevésnek találta védelme biztosítására, ezért a kétezres évek elején két újabb, legfejlettebb technológiájú tengeralattjárót kért a berlini kormánytól. A német politikai vezetés 2000 óta határozottan kiállt azon politikai alapelv mellett, miszerint a német állam konfliktusövezetbe nem szállít harci eszközöket, Izraellel kapcsolatban azonban 2005 novemberében kivételt tett: Gerhard Schröder⁹ (SPD) szövetségi kancellár szociáldemokrata-zöld kormánya újabb két Dolphin osztályú tengeralattjáró szállításáról tett ígéretet a zsidó államnak. A tengeralattjárók izraeli megvásárlásához a németek ekkor ismét jelentős anyagi támogatást helyeztek kilátásba, a vételár egyharmadának finanszírozásával.¹⁰ A zsidó állam negyedik és ötödik Dolphin osztályú, levegőfüggetlen meghajtású tengeralattjárója¹¹ 2014 szeptemberében és 2016 januárjában csatlakozott az izraeli haditengerészeti flottához. „A levegőfüggetlen meghajtású tengeralattjárók felbecsülhetetlen előnyt biztosítanak Izraelnek – összegezte az új egységek stratégiai jelentőségét Otfried Nassauer. Ez megnöveli a hatótávolságot és főleg a lehetséges merülési időt olyan mértékben, hogy krízis idején lehetővé válik legalább egy tengeralattjárót bevetni az iráni partoknál úgy, hogy ezalatt egy másik úton van Izrael és a bevetési hely között” (*Nassauer*, 2011).

2009 őszén az izraeli kormány tárgyalásokat kezdett egy újabb tengeralattjáró beszerzéséről, s 2011 nyarán sikerült megrendelnie Németországtól a hatodik Dolphin osztályú, a korábbi kettőhöz hasonlóan levegőfüggetlen meghajtású tengeralattjáróját.¹² Németország ezúttal is a teljes vételár egyharmadának finanszírozását vállalta, s a világ legmodernebb dízel-elektromos tengeralattjárói közé tartozó Dolphineek újabb egysége előreláthatólag 2017-ben állhat hadrendbe az izraeli haditengerészetnél.

Az izraeli haditengerészet a legmodernebb tengeralattjárókat mind háborús, mind békés időszakban sokféle célra fel tudja használni: „Elsődleges bevetési terület a Földközi-tenger, ahol Izrael jelenleg egyetlen tengeralattjáró-támaszpontja is van Haifában. Innen indulva a tengeralattjárók konfliktus vagy háború esetén többek között biztosítják a tengeri utánpótlásvonalakat, harcolnak az ellenséges tengeri erők ellen, zavarják az ellenség tengeri úton történő utánpótlását, támogatják a speciális erők szárazföldi akcióit (a tengeralattjáró rendelkezik zsilippel, hogy ilyen erőket partra tudjon tenni), részt vesznek tengeri területek és kikötők titkos aknásításában, valamint segítik tengeri vagy szárazföldi célok légitámadását” (*Nassauer*, 2011). Békeidőben a tengeralattjárók alapvető feladatai közé tartozik a terroristák tengeri szállítási tevékenységének megakadályozása. Emellett részt vesznek az elmúlt években Izrael partjainál felfedezett földgázmezők

védelmében (B Kule, 2012). A nemzetközi vizeken tartózkodó, rejtőzködésre kiválóan alkalmas izraeli tengeralattjárók a zsidó állam biztonsága szempontjából rendkívül fontos felderítést, kémtevékenységet is folytatnak, adatokat és információkat szereznek, haditengerészeti tevékenységet, hadihajómozgásokat figyelnek meg.

A tengeralattjáró-szállításokat övező politikai viták

Németországban 2012 júniusában politikai diskurzus keresztüzébe került az Izraelnek szállítandó Dolphin tengeralattjárók ügye. Az Angela Merkel¹³ (CDU) kancellár vezette szövetségi kormányon a harci fegyverek és egyéb katonai felszerelések exportjáról szóló 2000-es német alapelveket kérték számon, amelyek szerint harci fegyver nem szállítható olyan országokba, amelyek „külső fegyveres konfliktusban állnak, vagy amelyeknél fennáll a veszélye egy ilyen konfliktus kitörésének”. A német kormány szóvivő, Steffen Seibert megerősítette, hogy Németország tartja magát ahhoz, hogy a náci korszak rémtettei miatti történelmi felelősség Izrael vonatkozásban felülírhatja a politikai elveket, s Angela Merkel szövetségi kancellár 2007-ben az ENSZ-ben tartott beszédére hivatkozott: „Minden korábbi szövetségi kancellár előttem kötelezve érezte magát arra, hogy Izrael létezéséért Németország különleges történelmi felelősségét biztosítsa. Én is kifejezetten elismerem ezt a különleges történelmi felelősséget. Ez országom államérdekének része.” Merkel állásfoglalását, amely elvi szinten alátámasztotta a fegyverexport és a katonai együttműködés területén a Németország és Izrael közötti különös kapcsolatot, azzal egészítette ki Seibert, hogy „a tengeralattjárók szállítása is ennek a felelősségnek a kifejezése”. A német Védelmi Minisztérium egykori parlamenti államtitkára, Willy Wimmer (CDU) ugyancsak arra hívta fel a figyelmet, hogy a német szolidaritási kijelentések csak akkor hitelesek, ha mögöttük valóságos védelmi segítség mutatható ki. Ennek tényességét az is mutatja, hogy a „német katonai együttműködés Izraellel szorosabb, mint a legtöbb NATO-partnerrel” (Bleichschmidt–Brössler, 2012).

Az Izraelnek szállítandó tengeralattjárók és más fegyverek Németországban Angela Merkel kancellársága idején már 2012 előtt is viták tárgyát képezték. Az erről szóló német politikai diskurzus homlokterében legtöbbször nem az a kérdés állt, hogy Izrael miként fejleszti tovább a német fegyvereket, felszereli-e tengeralattjáróit nukleáris töltetekkel – bár ez a kérdés is előkerült –, még csak nem is a költségmegállapodásokról vitáztak. A német politikai erők egy része elsősorban azt kifogásolta, hogy a Németország által katonai felszerelésekkel is támogatott Izrael politikai vezetése a német szövetségi kormány kérése ellenére sem akar változtatni a palesztinokat is érintő telepítési politikáján, nem mutat készséget arra, hogy a palesztinokkal komoly tárgyalásokat folytasson, illetve feltételekhez köti a palesztinoknak járó bevételek kifizetését a Palesztin Hatóságának (Nassauer, 2011).

Összegzés

Izrael a hidegháború utáni évtizedekben leginkább Irántól érezte és érzi magát fenyegetve. A zsidó állam politikai vezetői kételkednek abban, hogy az iszlám köztársaság nukleáris ambícióit a nemzetközi közösség meg tudja fékezni, ezért a nukleáris elretentő erő Izrael számára létfontosságú. A komplex izraeli védelmi politika egyik pillérét jelenti az a törekvés, hogy a zsidó állam a szárazföldi és légi védelem mellett nukleáris robbanótöltetek hordozására alkalmas robotrepülőgépekkel rendelkező modern tengeralattjárókkal csökkentse Izrael sebezhetőségét és hatékonyan ellensúlyozza az iráni nukleáris fegyverfejlesztéseket. A zsidó állam tengeralattjárói azért is kiemelt fontosságú komponensei az

izraeli védelmi erőknek, mert Izrael ezekkel iráni atomtámadás esetén nemzetközi vizekről, a környező arab államok légterének megsértése nélkül képes nukleáris válaszcsoport mérni iráni célterületekre.

Irodalomjegyzék

- Blechs Schmidt, Peter és Brössler, Daniel (2012): *Historische Verantwortung sticht politische Grundsätze* (5. Juni) Elérés: <http://www.sueddeutsche.de/politik/deutsche-u-boote-fuer-israel-historische-verantwortung-sticht-politische-grundsätze-1.1374358>
- Illés András (2005a): Az Izraeli Haditengerészet fejlődése és története (1967–1973) 1. rész. *Belvedere*, 3–4. sz. 67–87.
- Illés András (2005b): Az Izraeli Haditengerészet fejlődése és története (1967–1973) 2. rész. *Belvedere*, 5–6. sz. 59–84.
- Israel Submarine Capabilities* (July 30, 2015). Elérés: <http://www.nti.org/analysis/articles/israel-submarine-capabilities/>
- Izraeli csapásmérő tengeralattjárók Irán partjainál?* (2008. április 20.) Elérés: <http://www.haborumuveszete.hu/minden-ami-uszik/2299-izraeli-csapasmero-tengeralattjarok-iran-partjainal>
- Lavy, George (1996): *Germany and Israel: Moral Debt and National Interest*. Frank Cass, London. DOI: 10.4324/9781315036335
- Mahnaimi, Uzi és Campbell, Matthew (2000): Israel Makes Nuclear Waves With Submarine Missile Test. *London Sunday Times*, June 18. Elérés: <http://fas.org/news/israel/e20000619israelmakes.htm>
- Mommsen, Klaus (2011): *60 Years Israel Navy*. Bernard and Graefe, Bonn.
- Nassauer, Otfried (2009): *The German-Israeli Armaments Cooperation*. (Mar 20.) Elérés: http://axisoflogic.com/artman/publish/Article_29923.shtml
- Nassauer, Otfried (2011): Sechs Dolphin-U-Boote für Israels Abschreckung. *BITS Research Note* 11.1, Dezember. Elérés: <http://www.bits.de/public/researchnote/rn11-1.htm>
- Rogoway, Tyler (2016): *Israel's Newest And Most Advanced Submarine Is Their Last Line Of Nuclear Deterrence* (Jan 13.) Elérés: <http://foxtrotalpha.jalopnik.com/israels-newest-and-most-advanced-submarine-is-their-las-1752459324>
- Steinmetz, Christopher (2002): German-Israeli Armaments Cooperation. *CAST: Eksport Vooruzheniy*, No. 6, Nov/Dec. Elérés: <http://www.bits.de/public/articles/cast06-02.htm>
- В Киле спущен на воду четвертый „Дельфин” израильских ВМФ* (21 февраля 2012 г.) Elérés: <http://newsru.co.il/world/21feb2012/dolphin307.html>

Jegyzetek

¹ Izrael Egyiptommal 1948-ban és 1956-ban is háborút viselt.

² A két tengeralattjáró nem vett részt második világháborús hadműveletekben.

³ A tragédia után egy évvel a gázai partoknál egy halász kifogta a Földközi-tenger keleti részén szerencsétlenül járt *Dakar* egyik mentőbójáját. Izrael három évtizeden át sikertelenül kerestette a tengeralattjáró maradványait. 1999 májusában a roncsok előkerültek, az azonban nem derült ki, hogy mi okozta a tengeralattjáró katasztrófáját.

⁴ Helmut Kohl német kereszténydemokrata (CDU) politikus, 1982. október 1-től 1998. október 26-ig volt a Német Szövetségi Köztársaság kancellárja.

⁵ A tengeralattjáró-vásárlási szerződést Németország és Izrael 1991 júliusában írta alá.

⁶ Az öbölháború 1990. augusztus 2-án, Kuvait Irak általi lerohanásával kezdődött, és 1991. február 28-ig, az Irak által megszállt Kuvait felszabadításáig tartott.

⁷ A három tengeralattjáró neve: *Dolphin*, *Leviatan*, *Tekuma*.

⁸ Izrael hivatalosan nem nyilatkozott atomfegyver-programjáról, nem cáfolta, de nem is erősítette meg, hogy atomfegyverrel rendelkezik.

⁹ Gerhard Schröder német szociáldemokrata (SPD) politikus, 1998. október 27-től 2005. november 21-ig volt Németország kancellárja.

¹⁰ A tengeralattjáró-vásárlási szerződés aláírására Angela Merkel kancellársága idején, 2006 júliusában került sor. A német támogatást Izrael katonai területen igyekezett viszonzni: technológiai innovációkat adott a német légierőnek, kiképzésben részesített tengeralattjárókon szolgáló német katonákat.

¹¹ A negyedik új tengeralattjáró a *Tannin*, az ötödik a *Ráháb* nevet kapta.

¹² A tengeralattjáró-vásárlási szerződést Németország és Izrael 2012 márciusában írta alá.

¹³ Angela Merkel német kereszténydemokrata (CDU) politikus, 2005. november 22-től Németország kancellárja.

„Nem árulok sem kemény, sem reménydrogot”

Egy jól használható, kortárs csali
(Heiner Müller: *Hamletgép*)

Ez a tanulmány a KRE BTK Magyar Irodalom Tanszéke, a Magyartanárok Egyesülete és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság által rendezett „Kötelezők szabadon” című konferenciára íródott.¹

*A szervezők olyan előadásokat kértek, „amelyek a kötelező olvasmányok és a kortárs irodalom párhuzamaira, műfaji, tematikus, intertextuális érintkezésére mutatnak rá, szem előtt tartva a korszerű irodalomkritika eredményeinek iskolai taníthatóságát”.² 2016 februárjáig meg voltam győződve arról, hogy Shakespeare tragédiája ebből a szempontból lerágott csontnak számít, hiszen tanulás-módszertani disszeminációja nemcsak megkérdőjelezhetetlenül gazdag, hanem előszeretettel épít a kortárs kultúra olyan elemeire, mint Columbo alakja és ballonkabátja, a Hair „What a peace of work is man” kezdetű dala, vagy Závada Péter, Győrfi Kata *Slamletjei*. Vagyis az ajánlott tanmenetek, óratervek nem csupán Jarry Übü király, Csehov Sirály, Stoppard Rosencrantz és Guildenstern halott című drámáit, illetve a filmtörténet és a rendezői színház *Hamlet-olvasatait*, hanem „a diákok előzetes tudásának forrásaként funkcionáló”,³ populáris irodalmat és médiaszövegeket is felhasználják arra, hogy ez a „tematikailag és nyelviileg a diákok világától távol lévő szöveg” megszólaljon az irodalomórán.⁴*

2016 februárjában azonban módom volt egy Shakespeare halálának 400. évfordulójához kapcsolódó projektet vezetni, amelynek tizenhat 9–10–11. osztályos résztvevője „Párok és párkapcsolatok – státuszok és státuszharok” fókusszal vélték megszólaltathatónak a *Tévedések vigjátékát*, *A makrancos hölgyet*, a *Romeo és Júliát*, a *Hamletet* és *A vihart*. Ekkor jutott eszembe Heiner Müller klasszikusa, pontosabban annak két „Ophéliával” (az európai kultúra szexista diskurzusának nőképeivel és az az elleni lázadással is) foglalkozó szövegrészei. Vagyis nem azért választottam témámul a *Hamletgépet*, mert azt gondolom, hogy újabb kilónyi kortárs klasszikussal kellene növelni a kötelezően elolvasandó / megtanítandó szövegtörzset. Még csak arról sem vagyok meggyőződve, hogy a dráma egésze „olyan MAGASirodalom, mely szíven találja, eltrafálja az adott korosztályt”.⁵ Viszont olyan tovább tördelhető töredékekből felépülő átirat, amely kreatív írásgyakorlatok, illetve drámás feladatok megoldásainak soraként olvasható/tanítható. Továbbá olyan látomás, amelynek sem filmes-videós-klippszerű képisége, sem reménytelen szemtelensége nem idegen azok világától, akik számára Shakespeare *Hamletje* általában 16 évesen kötelező olvasmány. Azzal tudja ugyanis őket elvarázsolni, hogy provokál, és a dán királyfi önértelmezését („Egy csigahéjban ellaknám s végtelen birodalom királyának vélném magamat, csak ne volnának rossz álmaim”) egy kletwitzi csillés horizontjából szólaltatja meg: „Mutassatok egy egérlyukat, és szarok az egész világra.”⁶

A „reimagináció” szempontjából Heiner Müller klasszikusa negyven évvel előzte meg korát. A Royal Shakespeare Company ugyanis idén ezért kérte fel *A vihar*, az *Othello*, *A velencei kalmár*, a *Macbeth*, *A makrancos hölgy* és a *Téli rege* újraírására Margaret Atwoodot, Tracy Chevaliert, Howard Jacobson, Jo Nesbót, Anne Tylert és Jeanette Winterstont.⁷ Az irodalmi kánon közvetítése során kihagyhatatlan kulcsmű pedig Gillian Flynnnek jutott, aki e szavakkal mondott ígért a megkeresésre: „*A Hamlet* mindig is lenyűgözőtt: gyilkosság, áruálás, bosszú, színlelés, örület – a kedvenceim. S ha mindehhez hozzáadunk még néhányat Shakespeare legfondorlatosabb, legfürcsább alakjaiból (a címszerepben töprengő hercegtől a szánni való Ophéliáig), könnyen belátható, hogy aligha van olyan (arcátlan) író, akit ne csábítana újraírásra ez a darab.”⁸ Természetesen még senki sem ismeri a *Sötét helyek* és a *Holtodiglan* írónőjének az év második felében megjelenő adaptációját. Ugyanakkor a *Twilight*, az *Éhezők viadala* és a *Semmi* olvasói számára kétségkívül vonzó lehet, ha a Shakespeare-dráma idejét a mába, terét egy világtól elzárt és önmagába zárkozó amerikai kisvárosba helyezik, műfaját thrillerként definiálják, a cselekmény tematikus középpontjába pedig a csonka család vagy a házassági pokol bemutatása áll. Persze ennek az írásműnek az atmoszférája inkább szólaltatná meg a *Spanyol tragédia* vagy az *Ős-Hamlet* hangulatát (és a bosszúdráma műfaját), mint a „művészeti bálványozást”.⁹ S egyértelműen szakítana a *Hamlet*-receptciónak azzal a 18. század utolsó harmadától napjainkig érvényes hagyományával, amely a dráma színházolvasatát jelentéktelenebbnek tartja a vélt vagy valós irodalmi élménynél.

Tézisem szerint a tanárok kezében a *Hamletgép* három feltétellel válhat jól használható, kortárs csalivá. (i) Ha el tudjuk fogadni, hogy a *Hamlet* része és alapanyaga „a kulturális kliséket gyártó, világirodalmi és egyben társadalmi-kulturális gépezetnek”.¹⁰ (ii) Ha erényt tudunk kovácsolni a tökéletlenség, a szabálytalanság, a befejezetlenség hatásmechanizmusából. (iii) Ha hajlandóak vagyunk Shakespeare tragédiáját „probléma-színműként” értelmezni, vagyis elfogadni azt a lassan harminc éve ismert posztmodern horizontot, amely – mivel a Hamlet megnyilvánulásaiban rejlő, azokból kikövetkeztethető, teljességelvű, általános érvényű és a dolgokat szükségképpen eltűző világkép már nem tekinthető az érvényes cselekvés mércéjének – a főhősben nem a rossz világ tragikus megjavítóját látja, hanem nevetséges voltát hangsúlyozza.¹¹ Ez a kilencoldalas mű ugyanis az e tekintetben kérlelhetetlen „pusztítás” gesztusából keletkezett.¹² Heiner Müller feldarabolta és kollázsra rendezte a négyszáz éves Hamlet-receptió kanonizált témáit, problémáit.¹³ A derridai törlés alá helyezte a katarziszgépezet (Hankiss) működési mechanizmusát. Egy „elhalt drámai struktúrában” szemünk láttára felbukkanó emlékekké formálta a középiskolában tanítandó tézisek legnagyobb részét.¹⁴

A romokkal viszont sok mindent lehet kezdeni, ha játszani és gondolkodtatni szeretnénk. Vagyis ha a mű tanítása során tényleg le tudunk mondani a teljesség igényéről, és – Eck Jüliát idézve – csak azokkal a kérdésekkel foglalkozunk, amelyek csoportunkat, illetve saját magunkat a leginkább érdeklik.¹⁵ Továbbá meg tudunk elégedni azzal, hogy a feldolgozásra legjobb esetben szánható hat-kilenc óra alatt „csak” egy vagy legfeljebb két *Hamlet*-problémát és néhány szövegrészt járunk körül. Ily módon a továbbiakban arra szeretnék példákat hozni, hogy Heiner Müller *Hamletgépe* hány szempontból és hogyan egészítheti ki, helyezheti kortárs szövegvilágba a tematikus óraterveket legtöbbször alkotó és az ismert témakörök mentén szerveződő feladatcsoportokat.¹⁶

„A szerző fényképének összetétele”

Heiner Müllert egy olyan írásmód fűzi az európai irodalmi hagyományhoz, amely konkrét színházi munkák során valósul meg, és újrafordítások (pl. *Horizontok – Szentivánéji álom*, 1967; *Ahogy tetszik*, 1968), radikális átdolgozások (pl. *Macbeth Shakespeare nyo-*

mán, 1972; *Hamlet, dán királyfi tragikus története*, 1976), kommentárok (*Eltűnt part Táj Argonautákkal. Médeia-kommentár*; 1982; *Anatómiai Titusz Eset Rómában Egy Shakespeare-kommentár*, 1984–1985) formájában artikulálódik. Ennek két eredménye van. Az egyik kézzelfogható: létrejönnek olyan színpadi szövegek („szintetikus fragmentumok”), amelyek dramaturgiája párbeszédbe lépteti az eredeti mű színházi kontextusát és Heiner Müller rendezői fantáziáját. Hiszen ne feledjük! Olyan darabíróval van dolgunk, aki a Robert Wilsonnal való együttműködés során adott időegységeket tudott szöveggel kitölteni: „Ide egy 1 perc 60 másodperces szöveg kell, ide egy 2 perc 5 másodperces, oda egy 20 perc 34 másodperces” – mondta a *CIVILwarS* rendezője, és kérése teljesült.¹⁷ A másik eredmény egy „vérátömlesztéshez” hasonlítható tapasztalat: e darabok alkotója és modellolvasója „vámírként” szívja magába Heine, Hölderlin, Szophoklész és mindegyik előtt Shakespeare műveinek vérét.¹⁸

Az 1977-es év szerencsés áldozata egy, az Arany János-i magyarításhoz hasonló státuszú embléma: a Schlegel-Tieck-féle klasszikus fordítás volt, melynek köszönhetően 1833 óta számtalan előadás vitte színre a *Hamlet* modernista olvasatát.¹⁹ A keletkezés kontextusa a színház intézménye: Müller a berlini Volksbühne felkérésére kezdte el fordítani a tragédiát. Az írói terv, hogy a munka során született kommentárok önálló szövegegyeségeként integrálódhassanak Benno Besson rendezésébe, nem valósult meg. Született viszont egy olyan „sajátos gépezet”,²⁰ amely az irodalom- és szellemtörténeti múzeum szétszaggatott elemeiből újabb és újabb Hamleteket (*Hamlet*-olvasatokat) gyárt.

Az eredeti és az átirat közötti távolságot a negatív afirmáció teszi egyértelművé: az 1. és 4. egység megszólalója (Hamlet) először múlt időben beszél a Shakespeare-dramában megírt önmagáról („Hamlet voltam. Ácsorogtam a parton, és beszélgettem a kicsapó hullámokkal BLABLA”), majd „leteszi maszkját és jelmezét”, hogy „Hamletszínészként” jelentse ki: „Nem vagyok Hamlet. Nem játszom több szerepet. (...) Drámám elmarad. (...) Már engem sem érdekel. Már nem játszom benne.”²¹ Ezek a szöveghelyek azért válhatnak hasznossá az órai elemzés során, mert a kanonizált *Hamlet*-értelmezések olyan téziseit fordítják visszájukra, mint hogy Hamlet a világ kizökkent kerekét helyére billentő, paradigmatisz gondolkodó és tragikus hős, aki a drámai alapszituációban az értelmiségi archetipusaként választ Claudius machiavellizmusával azonos határfokú eszközt: a színlelést. Ily módon a darab 1. és 2. része olyan tanulói portfóliónak is tekinthető, amely az alábbi feladatok megoldását tartalmazza: Írjon naplóbejegyzést Hamlet nevében atyja temetéséről! Fogalmazza meg a haldokló Hamlet utolsó gondolatait az anyjáról, az apjáról, a nagybátyjáról, Ophéliáról, Polóniusról és Horatióról! Írjon színi-kritikát Hamlet örült-alakításáról! Tabu – Írja meg Hamlet és Claudius bemutatkozó szövegét a tiltott szavak használata nélkül! „Kilépőkártyaként” pedig mindezt az alábbi Heiner Müller-idézettel összegzi: „nem vagyunk még magunknál, míg Shakespeare írja darabjainkat”²²

Nagyon jól felhasználható az a tény is, hogy a „Családi album” című első részbe került „minden, ami Shakespeare darabjából kimaradt”.²³ Ily módon átírva rajzolódik ki a *Hamlet* szerephálója, a szülő/gyermek, barát/besúgó, hűséges/hűtlen szerelmes, hatalmon lévő/hatalmától megfosztott viszonyok mentén szerveződő alakok rendszere. A kéziratban „Dream 1” alcímmel ellátott rész felfogható olyan állóképpnek, amely a Shakespeare-dráma kezdetét megelőző „állami” temetésről készült – igaz, a „két hónapos halott” alakját ez esetben az 1956-ban rehabilitált Rajk László ihleti.²⁴ Az álmodó tehát legalább annyira Hamlet, mint amennyire a meggyilkolt Essex gróf fia, a Stasi-ügynökséggel meggyanúsított Heiner Müller, Rajk fia vagy bárki, aki a Jan Kott-i Nagy Mechanizmus következtében veszítette el az apját. A mondatok montázsszerűen idézik fel bennünk a drámai alapszituációt megeremtő, hamleti döntéssel („Kizökkent az idő / Ó, kárhozat, hogy én születtem helyre tolni azt”) kapcsolatosan megtárgyalandó problémákat: „Lefeküdtem a földre, és hallgattam, miként rója a világ az enyészet egyenletes köreit”; „Itt

jön a kísértet, aki csinált engem”; „meg volnék magamtól kímélve”; Be kellene varni a nőket, anyamentes világ”; „VÁGJAM-E ÉS / MIFÉLE HÚSBA VÁGJAM KARDOMAT / HOGY RÉGI JÓ SZOKÁS SZERINT BELÉ / KAPASZKODJAM MERT PÖRÖG A VILÁG”; „Nyakam szeghetnéd édes istenem / mikor lezuhanok a söntéspult alá”; „Dánia börtön, növekszik köztünk a fal [Horatio]. Nézd csak, mi sarjad ki belőle.” S ez a tetszés szerint variálható, kortárs szövegkorpusz igényes segédanyag lehet mind a szöveg ismeretének ellenőrzéséhez (reciproktanítás, infópárbaj), mind az olyan feladatokhoz, mint az elkószált jelenetek, a képregényírás (buborékmondatok) vagy az álomjáték (demonstráció).

„Drámám ha nem maradna el...”

A *Hamletgép* szerkezete követi az Erzsébet-kori színházban szünet nélkül, négy órán át játszott Shakespeare-szöveg jelenettechnikáját csak 1623-tól megzabolázó öt felvonást. A szöveg öt egysége minden további nélkül azonosítható két-két olyan „Hamlethez”, illetve „Ophéliához” rendelhető (a férfi pólus esetében nagyon hosszú, a női pólus esetében nagyon rövid) megnyilatkozásként, amelyeket a mű 3. részében az egyetlen és e két fél között lezajló replika választ el egymástól. Mivel a *Hamletgép*ben sokszor nehéz eldönteni, hány szereplő és ki beszél „Hamlet”-ként vagy „Ophélia”-ként, semmiképp sem lehet klasszikus monológrol vagy párbeszédről beszélni. Ez viszont egy fakultáció esetében posztdramatikus példával bővítheti azt a csehovi filozofálásokból, brechti narrálásokból és abszurd öngyónbeszélésekből álló korpuszt, amely a hagyományos dramaturgiai fogalmak „válságára” példák.²⁵ A terjedelmi különbség jól illusztrálhatja Hamlet csevegő hajlamát, az önmagával foglalkozás kényszerét, szószátyárságát. De ennél talán sokkal fontosabb, hogy Heiner Müller darabja több rendkívül izgalmas szövegmorzsát kínál azok számára, akik Ophélia és Gertrud alakjára fókuszálva tárgyalják a művet. Mi több: segít áthidalni azt a távolságot, amely a ma tizenévesek életvalósága és Shakespeare intim terekből alig kilépő, rögtön nagy szerelembe eső és abba néhány felvonás után bele is haló, hamvas nőalakjai között feszül.

A viszonyok státuszszelmezése szempontjából az a legfontosabb, hogy Müller a tagolás alapelvevé teszi, ám radikálisan átírja a Shakespeare-alakok „tükörrendszerét” szervező nemi hierarchiát.²⁶ A *gender studies* által is közkedvelt műben ugyanis Hamlet és Ophélia egyenrangú fél: mindkettőjüket a Shakespeare-recepció révén rájuk köve-

A viszonyok státuszszelmezése szempontjából az a legfontosabb, hogy Müller a tagolás alapelvevé teszi, ám radikálisan átírja a Shakespeare-alakok „tükörrendszerét” szervező nemi hierarchiát. A gender studies által is közkedvelt műben ugyanis Hamlet és Ophélia egyenrangú fél: mindkettőjüket a Shakespeare-recepció révén rájuk kövesedett önmaguktól való megszabadulás vágya hajtja, ám az út, amit bejárnak, ellentétes. A magáról múlt időben beszélő, majd saját magát színészként játszó Hamlet először nő szeretne lenni, a darab végére pedig géppé válik.

sedett önmaguktól való megszabadulás vágya hajtja, ám az út, amit bejárnak, ellentétes. A magáról múlt időben beszélő, majd saját magát színészként játszó Hamlet először nő szeretne lenni, a darab végére pedig géppé válik. Ezzel szemben a 2. rész Ophéliája épp azért képes jelen időben és önazonosan létezni, mert megszabadul a herceg által visz-

szautasított, apja által manipulált, a király és királynő által eszközként használt s ezért szerelmét eláruló szereptől. A férfiak által elnyomott és megalázott nők megtestesítőjeként egyfelől kijelenti, hogy „Tegnap követtem el utolsó öngyilkosságomat”, másfelől fellázad. Összetöri rabsága kellékeit („a széket, az asztalt, az ágyat”), magára gyűjtja csatatérként azonosított és börtönné vált otthonát, összetépi az őt használó férfiak képét, kiszakítja testéből azt a szívet, amelyet Shakespeare hozzá verset írni képtelen Hamletje nevez a II/2-ben „gépezetnek”, és az utcára megy „vér[é]be öltözötn”.

Hamlettel ellentétben Ophélia alakja nemhogy nem hasad ketté szerepre és a szerepet játszó színésznőre, hanem az 5. részben a bosszúsomjas és a véres tettere éveket váró Elektrán keresztül találja meg saját hangját:²⁷ „Itt Elektra beszél. A sötétség szívéből. A kínzás napja alól. A világ nagyvárosaihoz. Az áldozatok nevében.” Az európai drámairodalom „néma allegóriája” (akinek csak partra vetett teste van) a *Hamletgép* végén egygé válik az antik görög mitológiának azzal az ikonikus alakjával, aki férfiasan erős hangjával buzdít és rábeszél. Ez a tolókkocsiban ülő és hófehér gézbe burkolt, vagyis cselekedni (ölni) képtelen „Ophélia” először visszavonja azt a világot, amelyet ő szült, és amelynek drámaisága egyfelől III. Richárd, Macbeth és Raszkolnyikov gyilkosságainak, másfelől annak a Hamletnek köszönhető, akinek a lelkét drámája végén hárommal több ember halála terheli, mint Claudiusét.²⁸ Majd meghirdeti az önmagában és önmagáért értéként tételeződő küzdelem morálját („Le a megalázkodás gyönyörével. Éljen a gyűlölet, a megvetés, a lázadás, a halál”), amelynek tere nem reális, ideje végtelen, célja pedig azért nincs, mert nem hajlandó követni a tragikus hős arisztotelészi definíciója diktálta cselekvésmintát. Utolsó, az anarchista Susan Atkins tanúvallomásából kölcsönzött mondata („Majd ha henteskéssel járkál hálószobátokban az igazság, megtudjátok, mi az”) azt a magatartásformát képviseli, amely nem hajlandó elfogadni, hogy szavait és tetteit olyan kizáró ellentétek mentén ítéljék meg, mint hűség/áruló, engedelmes/engedetlen, becsületes/becestelen, cselekvő/nem-cselekvő.

S ez az, ami Heiner Müller Hamletjének nem sikerül: ő képtelen egymásba omlasztani a kizökkent és a rendes kerékvágás ellentétét. Az 1. részben megtagadja a bosszú végrehajtását („Mit akarsz tőlem? Nem volt elég egy állami temetés? Vén potyaleső. Nem is véres a cipőd. Mi közöm a te hulládhoz”), a 4. részben pedig a szerepét játszó színész kijelenti: „Drámám elmarad”, ám a történelem színpadán részt vesz Laertes felkelésében. Olyan cselekvő lesz, akinek „Ha drámá[ja] nem maradna el, ott volna a hely[e] a front mindkét oldalán, a frontok között vagy fölött”. S mivel ez csak elvben/szóban/fikcióként lehetséges, az erre reflektáló „értelmisségi” hazamegy, és a tévénézéssel üti agyon az időt, „Heil COCA COLA” karlendítéssel köszönve meg a „Fal a szögesdrót a fogház” védettségét. Mivel „agy[a] sebe minden gondolat”, a „Lenni vagy nem lenni” kérdése már nem azt kutatja, hogy lehet szembenéznie azzal a kárhözattal, amely rátestálja a kizökkent világ helyretolásának feladatát, hanem azt, hogy le tud-e mondani a paradigmatikus, univerzalizisztikus, hiperbolikus gondolkodásmódról,²⁹ vissza tud-e húzódni ereibe, csontjai velejébe, koponyája labirintusába, zsigeribe, saját szarába, saját vérebe. Abba a testbe, ahonnan Ophélia nemcsak újjászületett, hanem amelynek köszönhetően szülni is tud. Ily módon az Ophélia-pólus nem csupán Brecht és Nietzsche Hamlet-képének lesz a kritikája (melyek szerint a herceg azért vonakodik cselekedni, mert idealista, illetve azért, mert a teljes(ebb) megértésre törekszik),³⁰ hanem újraértelmezi a *dran* szó jelentéstartalmát. A mi szempontunkból pedig a két neki tulajdonítható szövegegység olyan pozitív elrugaskodási pont lehet, amelynek az apropójából el lehet kezdeni feldolgozni a modernitás *Hamlet*-értelmezőinek központi problémáját: Hamlet késlekedését, illetve „beszédkényszerét”.³¹

„A feltámadás színháza”³²

A *Hamletgép* mindmáig egyetlen érvényesnek tartott rendezésében, amikor egy, két, három nő, illetve nőszérű színpadi alak „az asztalnál ül, megvakarja a fejét és mosolyog, nem jelenti azt, hogy Ophélia figurája ül az asztalnál, megvakarja fejét és mosolyog. Egyszerűen egy színésznőt mutat, aki az asztalnál ül, fejét vakarja és mosolyog.”³³ Müller ugyanis olyan színpadi szövegek létrehozásával kísérletezett, amelyek ellenállnak annak az általa „Jé, mint a Jenő-színháznak” nevezett képződménynek, amikor is „a lent ülő néző felfelé néz, és a színpadi alakkal azonosulva azt mondja: »Jé, pont, mint a Jenő«”.³⁴ Kíméletlenül harcolt azért, hogy az előadás „szabad tereket biztosít[son] a fantáziának, különben [megszállja és megöli a média imperializmusa a maga előre gyártott kliséivel és normáival”³⁵ a tapasztalatok gátlására felhasznált képekkel.³⁶ A krétakörös *Hamlet WS* végén ezért kéri, hogy a párbajnál csukjuk be a szemünket, s hangjátékban köves-sük a pengeváltást és a végkifejletet. A Zsótér Sándor rendezte *Hamlet* ezért is kerüli el az illúziószínház szinte valamennyi evidenciáját (néhányszor nő alakítja Hamletet, Claudius szerepében megmártózik a színészosztály java, nézőként ülünk és állunk az Ódry Színpad szinte valamennyi helyiségében), kivéve a legfőbbet: hogy koncentráljunk a szövegre. Hiszen csak így tudnak érdemben vitatkozni az „irodalom (...) balkanizációjának” Harold Bloom-i látomásával.³⁷ S talán ennek okán sem haszontalan, ha az ún. Z-generációt egy olyan szöveg egy-egy sora segítségével gondolkodtatjuk el a dán királyfi vélt vagy valós nagyságán, amely nem annyira az irodalom-, mint inkább a színháztörténeti kánon része.

Jegyzetek

¹ Heiner Müller (2011): 19 válasz. Ford. Hárs Endre. In: Jákfalvi Magdolna (szerk.): *A 20. századi magyar színháztörténeti kánon alakulása*. Balassi, Budapest. 219.

² <https://magyartanarok.wordpress.com/2016/03/20/konferencia-magyartanaroknak-kotelezok-szabadon/> (2016.07.10)

³ Knausz Imre (2002): Műveltség és autonómia. *Iskolakultúra*, 9. sz. 15.

⁴ „Szövegértési fókusz: Archaikus, tematikailag, nyelviileg a diákok nyelvi világától távol lévő szövegek értő megközelítése. → Annak felismerése, hogy a legrégebb, önálló életművet megteremtő magyar költő műveit mai fordításban, mai nyelven olvassuk. → Annak felismerése, hogy az egyszerű cselekmény-motiváció elhomályosítása hogyan hoz létre bonyolult és nyitott lélektani és bölcséleti értelmezési vagy jelentéshetőségeket a Shakespeare-drámában.” Vö. Arató László és Beöthy Zsófia (2007): *A reneszánsz és a reformáció irodalma. Tanári útmutató (Szövegértés, szövegalkotás, 11/3)*. Educatio, Budapest. <https://magyartanarok.files.wordpress.com/2015/06/11-tanc-3a1r-3-renesz3a1nusz-reformc3a1cic3b3.pdf> (2016. 03. 16.)

⁵ Kukorelly Endre (2007): Lil[i]a legyező. *Élet és Irodalom*, 40. sz. (október 5.) 36.

⁶ Heiner Müller: i. m. 219.

⁷ <http://www.cheltenhamfestivals.com/literature/news-2/2015/05/royal-shakespeare-company-and-vintage-hogarth-shakespeare-at-cheltnlitfest/> (2016. 03. 17.)

⁸ <http://www.reuters.com/article/us-books-britain-shakespeare-idUSKBN0EA11I20140530> (2016. 03. 17.)

⁹ P. Müller Péter (2008): *Hamlettől a Hamletgépig. Színházi írások*. Kijárát, Budapest. 37.

¹⁰ Heiner Müller (1989): Shakespeare, eine Differenz. Ford. Csapó Csaba. In *Shakespeare Factory, Band 2*. Rotbuch, Berlin. 227.

¹¹ Egy „posztmodern olvasat [...] nem értelmezheti a Hamletet tragédiaként, legfeljebb problémaszínműként (problem play). [...] Számunkra [...] a darab nem a rossz világ tragikus megjavíthatatlanságaként értelmezhető [ez lenne a modern olvasat], hiszen Hamlet majdnem nevetséges figuraként jelenik meg egyes jelenetek során. Az a »tény«, hogy nem tragikus lényként látjuk, annak az eredménye, hogy a megnyilvánulásaiiban implikált [az azokban benne rejlő, azokból kikövetkeztethető] totális [teljességelvű], univerzális [általános érvényű] és szükségképpen hiperbolikus [a dolgokat eltúlzó] világgépet ma már nem tekintjük az érvényes cselekvés mércéjének.” Kékesi Kun Árpád (1998): *Hamlet*-olvasat. In: uő: *Tükörképek lázadása. Színházi írások*. JAK-Kijárát, Budapest. 82.

¹² „Színműíraskor a céloom az, hogy a dolgokat destruáljam. Harminc éven át a *Hamlet* megszállottja voltam, ezért aztán írtam egy rövid szöveget azzal a céllal, hogy a *Hamletet* destruáljam. A német történelem egy másik megszállottságom volt, és megpróbáltam ezt a megszállottságot is, ezt az egész komplexust is destruálni. Azt hiszem, a legerősebb impulzus számomra az, ha a dolgokat csontvázukra csupaszihatom, a felszínt és a húst lehánthatom rólok. Akkor minden készen is van.” Heiner Müller (1986): Ich glaube an Konflikt. Sonst glaube ich an nichts. Ein Gespräch mit Sylvère Lotringer. Ford. Csapó Csaba. In: Heiner Müller: *Gesammelte Irrtimer*. Suhrkamp, Frankfurt/Main. 69/106.

¹³ Vö. Kiss Attila: A gyönyörtelen színház, avagy a reprezentáció kitakarása. (A trauma színrevitele a *Hamletgépben*) <http://www.cab.u-szeged.hu/local/gondolatjel/94/muller.html> (2016. 02. 11.)

¹⁴ Heiner Müller (1997): *Képleírás*. Ford. Kurdi Imre. JAK-Jelenkor, Pécs. 25.

¹⁵ Eck Júlia (2015): *Drámajáték a középiskolai irodalomórán*. Protea, Budapest. 116/125.

¹⁶ Feladatcsoportok: (1) Irodalomtörténeti kontextus (az Erzsébet-kori színház és dráma, a *Hamlet* hatás-története), (2) A dráma alak- és viszonyrendszere (drámai alapszituáció, konfliktus, bosszúdráma, tragédia), (3) A hatalom természete (Nagy Mechanizmus, machiavellizmus, tragikus hős), (4) Hamlet természetének kettőssége (gyengeség/erő; szó/tett, késlekedés/cselekvés, paradigmikus/narratív gondolkodásmód, értelmiségi archetípus), (5) Az emberi kapcsolatok természetének kettőssége (barát/ellen-ség, besűgő; szerelmes/hűtlen, áruló; szülőtipusok), (6) Hamlet magányossága (gyengeség, erő, beszéd-kényszer, monológ), (7) A női alakok (gyengeség, cselekvésképtelenség, alárendeltség, kiszolgáltatottság), (8) Színház és színlelés. Vö. Arató László és Beöthy Zsófia: i. m. 77–194.; Eck Júlia: i. m. 103–126. A tanulmányban említett drámás feladatokat lásd Arató László és Beöthy Zsófia: i. m. 77–194.; Eck Júlia: i. m. 103–126.; <http://www.veszelszki.hu/kreativ-irasgyakorlatok-mizsur-daniel.html> (2016. 02. 15.)

¹⁷ Idézi P. Müller Péter: i. m. 93–94.

¹⁸ Hans-Thies Lehmann és Patrick Primavesi (szerk.) (2005): *Heiner Müller Handbuch. Leben-Werke-Wirkung*. Metzler, Stuttgart, Weimar. 166.

¹⁹ Vö. „(...) nagy tett nehezedik egy tetre nem született lélekre. Úgy találom, hogy végig ebben az értelemben van kidolgozva a darab. Itt tölgyet ültettek egy drága edénybe, melynek csak kedves virágokat lett volna szabad magába fogadnia; a gyökök rézterjednek, az edény megsemmisül (...) Egy szép, tiszta és nemes, főltötte erkölcsös lény, melyben nincs meg a hősköket alkotó érzéki erő, tönkremegy egy olyan teher súly alatt, melyet sem viselni, sem ledobni nem tud; minden kötelesség szent előtte, ez túlságosan nehéz. Lehetetlent követelnek tőle; nem olyasmit, ami magában véve lehetetlen, hanem azt,

ami neki lehetetlen. Vonaglik, facsarodik, kínlódik, előre-hátra lép, újra meg újra emlékeztetik, újra meg újra eszébe jut minden, és végül majdhogy meg nem feledkezik céljáról, de azért sohasem tud felvidulni többé.” Johann Wolfgang von Goethe (1983): *Wilhelm Meister tanulóévei*. Ford. Benedek Marcell. Európa, Budapest. 277.

²⁰ Hans-Thies Lehmann és Patrick Primavesi: i. m. 165.

²¹ A szöveget Kurdi Imre fordításában idézem: Heiner Müller: Hamletgép. In: uő: *Képleírás*. i. m. 28–36. A dráma másik magyarítását és a fordító általam is felhasznált tanulmányát lásd Csapó Csaba: A dráma feldarabolt teste: kegyetlen szövegrevíziók a Hamletgépben. *Kalligram XIV/9–10.* (2005. szeptember-október) pp. 67–86.

²² Heiner Müller: *Shakespeare – Ein Differenz*. i. m.

²³ Hans-Thies Lehmann és Patric Primavesi: i. m.

²⁴ „Volt egy elég régi tervem, egy Hamlet-darab írása. Olyan változat érdekelt, ahol Hamlet egy Rajk, egy Slánsky vagy egy Kosztov fia. Kosztovról akkoriban nem túl sokat tudtam, Rajkról többet. Ő volt a legismertebb eset. Hamlet apjának állami temetéséről tér haza, és tovább kell élnie. Hamlet Budapesten. Egy kétszáz oldalas darabot képzelek el, amelyben az egész problémát részletezhetném.” Heiner Müller (1992): *Krieg ohne Schlacht. Leben in zwei Diktaturen*. Kiepenheuer & Witsch, Köln, 292. Ford. Csapó Csaba.

²⁵ Vö. Szondi Péter (1979): *A modern dráma elmélete 1880–1950*. Ford. Almási Miklós. Gondolat, Budapest. 29–35.

²⁶ Ehhez az értelmezéshez lásd Erika Fischer-Lichte (2001): *A dráma története*. Ford. Kiss Gabriella. Jelenkor, Pécs. 684–697.

²⁷ Ehhez az értelmezéshez lásd Csapó Csaba (2005): A dráma feldarabolt teste: kegyetlen szövegrevíziók a *Hamletgépben*. *Kalligram*, 9–10. sz. <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2005/XIV-evf.-2005.-szeptember-oktober/A-drama-feldarabolt-teste-kegyetlen-szovegrevizio-k-a-Hamletgepben> (2016.02.12.)

²⁸ Elgondolkodhatunk „rajta, vajon hány percig bír-nánk ki Hamlettel összezárva. Tekintetével átvilágítana, egyik szavával fellobbantana, a másikkal elhamvasztana. Kíméletlen, érthetetlen és kibírhatatlan ez a nemléttel kiegészült totális létezés, amely magába nyel, illetve kiszorít magából mindent és mindenkit. Öreget és fiatal... nőket, barátokat, pribékeket... A »hitvány elemet« úgy semmisíti meg, hogy túltesz rajta; azzal, hogy az ideális megfér benne a kriminálissal. Claudius lelkét három ember terheli, Hamletét hat.” Géher István (1991): *Shakespeare-olvasókönyv. Tükörcépkünk 37 darabban*. Cserépfalvi, Budapest. 301.

²⁹ Kékesi Kun Árpád: i. m. 73–84.

³⁰ Csapó Csaba: i. m.

³¹ „(...) bizonyos kérdéseket nem érdemes feltenni, mert azok szükségképpen terméketlennek bizonyulnak a szövegvilág nyújtotta feltételrendszer keretein belül, és valószínűleg ilyen kérdés a »miért nem cselekszik Hamlet?« is.” Kékesi Kun: i. m. 40.

³² A *Hamletgép*et 1986-ban megrendező Robert színházát nevezte így Heiner Müller a „Galamb és szamuráj” című írásában, in: *Képleírás*. 37.

³³ Vö. Erika Fischer-Lichte: i. m. 697–702.; Hans-Thies Lehman (2009): *Posztdramatikus színház*. Balassi, Budapest. 89–94.

³⁴ Heiner Müller (2004): Bonner Krankheit. *Theater der Zeit*, 11. sz. 4.

³⁵ Heiner Müller: „Az Althusser-eset érdekelt” egy beszélgetés jegyzőkönyve. In: uő: *Képleírás*. i. m. 77.

³⁶ Heiner Müller: *19 válasz*. i. m. 216.

³⁷ Harold Bloom (1995): *The Western Canon*. Riverhead, New York. 485.

Kiss Gabriella

Károli Gáspár Református Egyetem
Művészettudományi és Szabaddolcsészeti
Intézet Színháztudományi Tanszék

Társadalmi globalizáció és planetáris szocializáció

A kilencvenes években a szocializációs folyamatok evolúciója iránt érdeklődtem. A beszélő ember csoporttársadalmaitól a mai társadalmakban működő szocializációs rendszerekig eljutva, ezt írtam: „Tetszik vagy nem, a problémák, az ellentmondások tömegtársadalmakon belül és társadalmak között újból és újból háborúkká növekednek. Ezek a folyamatok gyorsulva gyarapodnak, ami az emberiség talán legnagyobb és legveszélyesebb változásával, kipusztulásával járhatnak. Kialakulóban vannak a szocializáció szerveződési előzményei: a planetáris emberi társadalom, mint szocializációs rendszer.” Ezért az oktatási rendszerek olyan fejlesztésére van szükség, amelyek hozzájárulhatnak a békésen megvalósuló planetáris társadalom kialakulásához, működéséhez és fejlődéséhez.

Akét világháború és a gyorsulva növekvő társadalmi feszültségek, a tömeggyilkos robbantások növekvő gyakorisága, az emberiség 7 milliárdra nőtt és tovább növekvő létszáma, nagy részük iskolázatlansága, a tömeges bevándorlások megoldhatatlan problémákat okoznak. A növekvő feszültségek azt jelzik, hogy nemcsak a szocializációs folyamatok eredményességével vannak sorsdöntő, kezelhetetlen feszültségek, problémák, hanem az emberiség társadalmi evolúciójának várható veszélyeivel, fejlődésségítési lehetőségeivel is. Ezért célszerű áttekinteni a sokféle globalizáció után szükségessé váló társadalmi globalizáció szempontjából is az emberi társadalom eddigi evolúciójának folyamatát, két rendszerét: a csoporttársadalmakat és a belőlük kifejlődő tömegtársadalmakat, azok gyorsulva növekvő veszélyeit, az emberiség harmadik társadalmi szerveződését: a planetáris társadalmat. Mindennek vázlatos ismeretéből kiderül, hogy az előttünk lévő társadalmi evolúcióban nemcsak spontán evolúcióra, hanem tudatosan segített szocializációra is nagy szükségünk lesz, vagyis a közoktatási rendszerek felnőttkorig tartó, bolygónk egészére kiterjedő megvalósulására.

Beszélő ember és csoporttársadalmak

Az eddigi kutatások szerint a több millió év alatt kialakuló ősemberek különböző típusai már 40-50 ezer évvel ezelőtt kezdetleges szinten tudtak beszélni. Továbbá barlangrajzokat tudtak készíteni, kőábrákat faragni. A beszéd lehetővé tette az „itt és most” szituációból való kiszabadulás megkezdését, az ábrázolás pedig előkészítette az írás későbbi megszületését, amely lehetővé tette az információk tárolását, a beszédhez nem kötött írásbeli információszerezést. Ma még nem eléggé ismert, hogy a különböző ősembertípusok ekkoriban miért pusztultak ki, miért csak a mai ember maradt meg. Témánk szempontjából azonban csak az a fontos, hogy kifejlődött a beszélő ember, és kialakultak az úgynevezett csoporttársadalmak, amelyek mintegy 30-40 ezer évig az együttélés általános alapjai voltak.

A csoporttársadalmak mindvégig vadászból és gyűjtögetésből éltek. Mivel a beszélő ember a vadászathoz nem rendelkezett a vadak elejtéséhez szükséges karmokkal, fogak-

kal, erős állkapoccsal (mint például az oroszánok), a csoportos vadászat volt az élet egyik feltétele. A csoportos vadászat 5-10 fős elemi együttműködő kontaktsoportokkal valósult meg. A kontaktsoport azt jelenti, hogy a tagok együttélészerűen, együttműködve végzik közös tennivalóikat. Ez csak elemi csoportokban válik lehetővé. Megfelelő formulával számolva: 3→3, 4→6, 5→10, 10→45, 20→190, 40→780, 60→1770 (az első szám a tagok száma, a második szám a kapcsolatok száma). A kapcsolatok gyorsan növekvő száma miatt a jól működő elemi csoport tagjainak száma 8-10 főnél nem lehet több. Ez határozza meg a csoportos vadászat maximális számát, ami a szóbeli kommunikációnak köszönhetően válik lehetővé. Mivel a nők születési száma hasonló a férfiak születési számához, a családok száma 4-6 életben maradt gyerekekkel maximum 5-10 fő körüli elemi csoport (család) lehetett. Néhány más funkciójú elemi csoport (például a gyűjtögetők elemi csoportja) is számba veendő. Ezekből az elemi csoportokból jöhetett létre, szerveződött a 30→60→90 fős kétszintű csoporttársadalom, tapasztalt idős vezetővel. Mindezek a számok azt szemléltetik, hogy a kétszintű kontakt csoporttársadalmak optimális működéséhez az optimális csoportlétszám 60 körüli tag lehetett. (A téma kutatói általában 60 főt említenek a mai ember őseinek 150 fős egyszintű csoportosulásaival szemben, amelyek még nem fejlődtek kétszintű csoporttársadalmakká.)

A fenti számokból az következik, hogy évtizedek alatt az egyes csoporttársadalmak létszáma megduplázódhatott. Mivel a vadászó, gyűjtögető életmódú csoporttársadalom megélhetéséhez nagy terület szükséges, ezért a csoportlétszám duplájára növekedésének a megélhetési területet is duplájára kellett volna növelni. E hatalmas terület a vadászat és a gyűjtögetés megnövekedett idősükséglete és energiasükséglete miatt ezt a megoldást lehetetlenné tette. Ezért a duplájára növekedett csoporttársadalmak kettéváltak. Az új csoporttársadalom új területet keresett. Ezáltal az osztódással gyarapodó csoporttársadalmak 30-40 ezer év alatt az egész bolygónkat benépesítették (ezt mára már a kutatások egyértelműen bebizonyították). Az együttélő, együttműködő és osztódó csoporttársadalmak általában nem váltak egymás területeit meghódítandó ellenségévé mindaddig, amíg találtak újabb és újabb megfelelő területet. Ez alatt a néhány tízezer év alatt tovább szilárdulhatott a csoportos együttműködő együttélés. Továbbá az együttéléshez, az együttműködéshez használt beszéd segítette a nyelv, a gondolkodás fejlődését, ezáltal a tudatosabb emberré válást is. Ennek köszönhetően és a vadászó-gyűjtögető életmódhoz szükséges területek megfoghatósága miatt megkezdődhetett a tömegtársadalmak kialakulása.

Földművelés, iparosodás és tömegtársadalmak

Úgy tizenkétezer (időszámításunk előtt tízezer) évvel ezelőtt kezdett kialakulni, gyorsan terjedni a földművelés, majd az állattenyésztés. Ezáltal lehetővé vált, hogy több élelmiszerhez jussanak, mint amennyire a megtermelőknek szükségük volt. Ennek köszönhetően olyan rétegek is kialakulhattak, amelyek tagjainak nem kellett az önellátásukat megtermelni. (A múlt század első felében még a dolgozók mintegy a fele, a fejlett országokban pedig ma már csak néhány százaléka dolgozik a mezőgazdaságban). A földművelés földhöz kötést, letelepedést eredményezett. A vadászó, gyűjtögető életmódhoz szükséges hatalmas területekre a létszámnövekedés esetén nem kellett újabb és újabb területeket keresni, a közelben újabb falut építhettek. A letelepedés tartós lakóhelyeket, élelmiszerraktárakat eredményezett. Mindennek köszönhetően néhány százfős települések (társadalmi szerveződések) jöhetnek létre. Ezek lehetővé tették az élelmiszer termelése alól felszabaduló rétegek megélhetését, növekedését, amelyek eleinte főleg területvédő/szerző törzsek, törzsszövetségek voltak. Mindez azt eredményezte, hogy a csoporttársadalmak kétszintű szerveződéséhez viszonyítva néhány ezer év alatt elterjedtek a háromszintű tömegtársadalmak: az úgynevezett „parasztfalvak”, közösségek.

Végül megkezdődött a 4-5 szerveződési szinttel működő államok és a minél hatalmasabb, világalomra törekvő diktatórikus, egymást meghódító tömeggyilkos birodalmak kifejlődése, az egyre nagyobb területek, rajtuk a földművelők meghódítása. Közben valamennyi szerveződés tovább élt. Az eredeti csoporttársadalmak elfogytak. Ma már nyomokban, főleg az őserdőkben fordulnak elő, nem eredeti formában. Az együttélő elemi, és az ezekből szerveződő kiscsoportok a tömegtársadalmak alapjait képezték. Az utóbbi évszázadokban folyamatosan szétestek a nagycsaládok. Újabban az elemi csoportként együttélő családok száma is gyorsulva csökken. Az iskolákban egymás mögötti sorokban ülnek a felnövekvők. Ha szólnak egymáshoz, az rendbontásnak minősül. Mivel gyerekeink ilyen közegben nőnek fel, nem igénylik, nem tudják használni a csoportos együttélést. Szerencsére kezd terjedni (főleg Amerikában) az együttélő, együttműködő tevékeny csoportos tanulás. A többi szerveződés ma is jelen van. A világon manapság 200 körüli állam létezik (nem számítva a birodalmak tagállamait). A 200 állam mintegy a negyedének 200 ezer–1 millió, felének 1–25 millió, lakosa van. A további egynegyedét méretük szerint birodalmaknak nevezhetjük. Ezek többsége 25–100 millió lakosú, kisebb részükben 100 millió fölötti a lakosok száma. Az utóbbi évtizedekben bolygónk embereinek száma gyorsulva növekszik, elérte a 7 milliárdot. A fenti adatok csak nagyságrendileg szemléltetik a Föld népességének államok és birodalmak szerinti eloszlását a tízezer évnyi alakulás eredményeként. A hatalmas birodalmak a hadseregeken kívül olyan rétegek kialakulását, működését is lehetővé tették, amelyek a technológiai civilizáció (különösen a fegyverzet fejlesztésével) és a tudomány megszületésével, a fejlettebb országokban a tudatos szocializációt segítő közoktatási rendszereknek köszönhetően a gyorsuló fejlődést is megvalósíthatták.

Mára ez a fejlődés, az egymással szembenálló birodalmak világhatalomra törekvése miatt fajunk kipusztulását eredményezheti. A birodalmak eljutottak a tömegpusztító világháborúig. Napjainkban megszületett a hadsereg nélküli egyoldalú háború: az ellenfelek belső területein robbantásokkal, gépfegyverekkel egyre gyakrabban és több helyen végrehajtott tömeggyilkos mészárlásokkal. A társadalmak eddig kialakult szerveződéseivel a problémák sokasága, fajunk túlélése megoldhatatlannak látszik. A diktatórikus, egyre nagyobb terület megszerzésére, világbirodalomra törekvő, tömeggyilkos háborúkkal működő birodalmak kora mára lejárt, mert fajunk kipusztulását okozhatják. Új társadalmi szerveződés kialakulására van szükség, amelynek a spontán evolúciós megvalósulása egyre reménytelenebbé válik. Szükséges és elvileg még lehetséges a szándékos „evolúció” megvalósítása: a planetáris társadalom kialakulásának tudatos elősegítése.

Planetáris társadalom és társadalmi szocializáció

Emberi elődeink biológiai evolúciója évmillióig tartott. Elődeink evolúciója, elkülönülésük már csak százezer éveket vett igénybe. Kihalásuk előtti évezredekben megjelentek a spontán kognitív evolúció első változatai (használati tárgyak készítése, használata, az elemi szintű beszéd és ábrázolás), ami felgyorsította a fejlődést. A túlélő mai ember esetében már a biológiai evolúció nélkül valósult/valósul meg a kognitív és a szociális evolúció (a biológiai evolúció eredményként csak az emberek külsejében jelentek meg lényegtelen megkülönböztető biológiai változások). A spontán kognitív evolúció folytatódott, és megkezdődött a szociális evolúció, egy új együttélési és együttműködési szerveződés: megszületett és folyamatosan fejlődött a kétszintű csoporttársadalom. Ennek kialakulására és terjeszkedő evolúciójára már csak 30-40 ezer évre volt szükség, ami végül is előkészítette, lehetővé tette a földművelés, az állattenyésztés és a letelepülés megvalósulását, gyors terjedését, a világalomra törekvő, tömeggyilkos/népiirtó tömegtársadalmak kialakulását, amire már csak évezredekre volt szükség. Miközben a tudomá-

nyos, technikai, technológiai fejlődés és a népesség növekedése az elmúlt száz évben, és várhatóan a jövőben is egyre gyorsul, a kognitív, a szociális fejlődés ugyanakkor veszélyesen lassú. A Föld lakóinak fele/harmada elemi iskolázottsággal sem rendelkezik. Az iskolázott társadalmak túlnyomó többségében a lakosság negyede funkcionális analfabéta. Ezek az emberek egyre kevésbé képesek megfelelni a munkába vétel feltételeinek. A gyorsuló technológiai fejlődés következtében ez a lehetőség egyre csökken. Ma már ki lehet mondani, hogy száz esztendő múlva földünk nyolcmilliárdnyi lakosának legalább a fele megélhetés nélküli helyzetbe kerül. Mindezeknek a problémáknak a megoldására a planetáris társadalom spontán evolúciójával már csak néhány száz, esetleg ezernyi esztendőre lenne szükség. Félő, hogy ez alatt a rövid idő alatt fajunkat kipusztítjuk. Ez azt jelenti, hogy nincs elég időnk kivárni a spontán társadalmi evolúcióval a társadalmi globalizáció, a planetáris társadalom kifejlődését. Túlélésünk érdekében a társadalmi globalizációt, a planetáris társadalom kialakulását szándékos fejlesztéssel kellene segíteni, lerövidíteni. Lássuk a szerintem legfontosabb három speciális problémát, lehetőséget!

Az ember öröklött ösztöne és képessége a hatalomszerzés, a hatalombirtoklás és a hatalomvédelem. A tömegtársadalmak létrejöttével és gyarapodásával ennek szolgálatában megszületettek a szemben álló és egymást legyőzni, kiirtani szándékozó birodalmak, a harcos tömegekkel folyó háborúk. A társadalmak (országok, birodalmak) közötti háborúk, az azokon belüli polgárháborúk legutóbb kiegészültek a világháborúkkal (országok és birodalmak szemben álló, harcoló szövetségeivel), valamint újabban az egyoldalú háborúkkal, amelyek bolygónk egyre növekvő területein harcoló ellenfél nélkül robbantásokkal, gépfegyverekkel irtják az ellenfélnek minősített társadalmak embereit. Az érintett országok, birodalmak többsége még nem reagál háborús ellenfélként. De az ilyen népirtást nem lehet tartósan elviselni. Előbb-utóbb szembenállók háborújává növekszenek az egyoldalú népirtó háborúk. Ugyanakkor az országok, birodalmak közötti ellentétek, feszültségek is háborúkká, világháborúvá növekedhetnek. A hadviselés mára nagyon fejlett lett, nagyon nagy tömegű népirtó haditechnikákkal, eszközökkel rendelkezik. Semmi biztosítékunk nincs arra, hogy a világháborúkká növekvő háborúk ne végződjenek fajunk kiirtásával. Az eddigi két világháború vészjósló előjelnek tekinthető. A kiút lehetőségét a planetáris társadalom létrejöttének tudatos elősegítése jelentheti. Olyan planetáris társadalom kifejlődésének elősegítésére van szükség, amelyben megszűnik a háborúk lehetősége. Mivel az ember öröklötten nem akarja, hogy megöljék, senki nem akarja, hogy saját közösségét, népét kiirtsák, ezért a háborúk nélküli, békés planetáris társadalom kialakulására és tartós, eredményes működésére elvileg van lehetőség. Azonban gyakorlatilag nagyon rövid idő áll rendelkezésünkre (néhány generációnyi). Ezért valamennyi ország együttműködésével mielőbb meg kell kezdeni a békés planetáris társadalom létrejöttének előkészítését. Ugyanis semmi biztosítékkal sem rendelkezünk az ellen, hogy tömegirtó atomfegyverek, vegyi fegyverek, más tömegpusztító fegyverek bevetése ne kezdődjön meg. Azokat az országokat, amelyek háborúzni akarnak, nem hajlandók önként részt venni a háborúk nélküli planetáris társadalom létrehozásában, nem szabad háborús eszközökkel kényszeríteni, mert ez által a világháborúvá robbanást veszélyeztetnénk. A megoldásra sok más lehetőség használható, amelyeket az összes ország együttműködésével kell kidolgozni, és egyetértéssel kell alkalmazni.

Sajnos a legutóbbi években gyarapodnak a háborúk felé vezető zétek, problémák. Ilyenek például az Európai Unió széthullásával fenyegető folyamatok, események. Európa évezredek óta az egymást követő háborúk kontinense. Itt jött létre a két világháború is. Ezek borzalmait átélve született meg az Európai Unió abban a reményben, hogy Európában megszűnnek a háborúk. És most fél évszázad múlva a szétesés határára érő unió politikusai miről vitakoznak? A pénzről, a minél nagyobb saját hatalomról, az önállóságról. Megtörtént az első kilépés, a tagországok közel felében a kilépés gondolata fertőz. Megtörtént az első kilépéspolitikai gyilkosság is. A kilépésekkel megkezdődhet a

szomszédos országok közötti konfliktusok növekedése, ami elvezethet a háborúk kitöréséig. Nagy szükség van arra, hogy olyan közoktatási/köznevelési rendszert hozzunk létre és működtessünk, amely a népi háborúk kegyetlen valóságát megismerteti, elemzi, hogy a felnövekvő generációkban kialakuljon a háborúellenesség.

Köztudott, hogy a Föld népessége gyorsulva növekszik. Rövid idő alatt 2,7 milliárd-ról 7 milliárdra gyarapodtunk. Ha a népesség gyorsuló gyarapodását egy-két generáció alatt nem tudjuk leállítani, folyamatosan csökkenteni, megoldhatatlan problémákkal szembesülünk. Ezért a planetáris társadalom országainak közös munkával ki kell dolgozni a planetáris társadalom optimális létszámát (becslésem szerint jelenleg és a következő évszázadokban ez 4-5 milliárd körüli lehet). Meg kell találni a létszámnövekedés lassulásának, leállításának, majd a csökkenésének a módjait. Jelenleg csak egy működő rendszert ismerünk (megfontolható a kínai születésszabályozás továbbfejlesztése is). A magasan iskolázott fejlett országok túlnyomó többségében csökken a születések, a népesség száma, és azokban a fejlődő országokban is, ahol több évtizeddel ezelőtt bevezették a kötelező népoktatást, és fokozatosan növelik a középfokú és a felsőfokú

oktatást. Földünk országainak összefogva ki kell dolgozni és meg kell valósítani az egész felnövekvő népesség iskoláztatásának gyorsuló teljessé válását.

Ha a felnövekvő generációk tudatos proszociális személyiséggé fejlődése nem valósul meg, akkor a békésen működő és fejlődő planetáris társadalom sem jöhet majd létre, maradhat fenn. Az emberek öröklött motívumrendszere (ösztönei) önérdekének megvalósítása könnyen veszekedéssé, verekedéssé, gyilkossággá, tömegmészárlássá, háborúvá válik. A tudatos szocializáció lehetővé teszi olyan tanult motívumrendszer, szokásrendszer kialakulását, amely gátolja az öröklött önérdekvédő motívumrendszer elszabadult érvényesülését. A másik probléma, hogy a személyiség egymásra épülő szabályozó rendszerei megrekednek az ösztönös/

Ha a felnövekvő generációk tudatos proszociális személyiséggé fejlődése nem valósul meg, akkor a békésen működő és fejlődő planetáris társadalom sem jöhet majd létre, maradhat fenn.

Az emberek öröklött motívumrendszere (ösztönei) önérdekének megvalósítása könnyen veszekedéssé, verekedéssé, gyilkossággá, tömegmészárlássá, háborúvá válik.

tapasztalati és az ideológiai/vallási tudatosság szintjén. Az iskolázás segítségével kialakulhat az értelmező személyiség, de az egyre fejlettebb, okosabb ember egyre hatékonyabb szörnyeteggé válhat. Nemcsak az a sürgető iskolázási feladat, hogy az egész bolygónkon a felnőttkorig tartson, hanem az is, hogy az öröklött és a kulturális szocializáció szintjén kialakuló személyiség egymással rivalizáló ideológiák/vallások fölött is létezzen felsőbb tudatos döntési érdek: fajunk békés túlélése. Csíkszentmihályi Mihály ezt az 1993-ban megjelent könyvében ismerteti. Az egyik tömör összefoglalása: „Az egyetlen érték, melyben minden ember készséggel osztozik, hogy a Földön az (emberi) élet fennmaradjon. Ebben a célban minden ember önérdeke egyesül. Ha az ember ilyen fajidentitása nem nyer elsőbbséget az olyan partikulárisabb identitások fölött, mint a hit, a nemzet, a család, az egyén (érdeke), nehéz lesz megegyezni abban, mit kell tennünk, hogy jövőnket garantáljuk.” Ez a tudatos proszociális személyiséggé fejlődéssel érhető el. Nem a vallásokkal van probléma, hanem a bigott vallásossággal, nem az ideológiákkal, hanem a népi háború bigott ideológiákkal. Mindenki választhassa és gyakorolhassa szabadon a saját vallását/ideológiáját, és senkit ne lehessen rákényszerí-

teni valamely nem választott vallás/ideológia elfogadására/elsajátítására és használatára. És szükség lenne egy általános funkciójú hitre, meggyőződésre: a fajunk túlélésének mindenekelőtti hitére. Ezek a célok is valamennyi ország együttműködő közös munkájával készíthetők elő, majd valósíthatók meg.

A planetáris társadalomnak minden ember, emberi szerveződés, ország, birodalom természetes tagja, de nem világbirodalom. A planetáris társadalomnak egyetlen tiltó funkciója lehet: a háborúk megakadályozása. Ennek közös kidolgozása, elfogadása, megvalósítása, működtetése talán az előttünk álló legnehezebb feladat. Az eddig létrejött segítő funkciójú és jól működő világszervezetek fontosak a planetáris társadalom kialakulása szempontjából is, de lényegesen másfajta funkciójú, jellegű szervezetekre is szükség van. Ezeknek egyik legfontosabb jellemzőjük, hogy valamennyi országban a globális társadalom létrejöttét, működését, fejlődését szolgáló valamennyi intézménynek legyenek szervezetei. Ezek együttműködésével készüljenek a planetáris társadalom létrejöttének és működésének, fejlődésének segítését szolgáló kutatások, fejlesztések, megvalósítások. (A mai technológiával ezek a kétszáznyi országban lévő különböző funkciójú szervezetek mindegyike olyan együttműködéssel tud dolgozni, mintha egyetlen épületben lennének.) A megvalósítás globális szintű döntéseit valamennyi ország képviselője hozza meg (például a továbbfejlesztett ENSZ-ben). Sokféle megoldás lehetséges, de mindig, minden ország részvételével szülessenek a megoldandó feladatok tervei, a döntések, a megvalósítások. Véletlenül se települhessen rá egy vagy néhány ország semmilyen planetáris ügyre.

A tízezer éve gyorsulva fejlődő tömegvilkos tömegtársadalmak mára elérték arra a szintre, hogy fajunk kiirtójává válhatnak. Ennek megakadályozásának megkezdésében döntő szerepei lehetnek a planetáris társadalom létrejöttét előkészítő szervezeteknek, és a közoktatási/köznevelési rendszerek egész világra kiterjedő, felnőttkorig tartó kiépülésének, hatékony működésének megvalósulásai. Ezek a kezdő lépések talán előkészíthetik az öngyilkos háborúk kitörésének megakadályozását, előkészíthetik a békés planetáris társadalom kialakulásának néhány évszázados megvalósulási lehetőségét.

Nagy József

Szegedi Tudományegyetem,
Neveléstudományi Intézet

Időparadoxon

Hasznosítsd újra a tegnapot, élvezd a mát és légy úrrá a holnapon!

Philip Zimbardo és John Boyd könyve, az Időparadoxon magyar nyelven is elérhető az olvasók számára. A szociálpszichológus páros 30 évet felölelő kutatásuk eredményei alapján vázolja fel, milyen nagy hatást gyakorol életünkre, döntéseinkre az időhöz való viszonyulásunk. Megismertetnek bennünket az időperspektíva fogalmával és tárgyával, továbbá alternatívákat kínálnak a helyes időfelhasználás lehetőségeiről, mindemellett olyan kutatási eredményekkel ismerkedhetünk meg, amelyek igazolják elméletük helytállóságát.

Az előszóból kiderül, mi inspirálta a szerzőket a kutatási téma kiválasztásában, ezt követően ismertetik az időperspektíva elméletét és annak fogalmi rendszerét. A könyv első részében tárgyalják időhöz való viszonyulásunkat, a második részben pedig azt mutatják be, hogy miként tudjuk optimálisan kihasználni a rendelkezésünkre álló időt. Az időperspektíva pszichológiai értelemben azt a folyamatot jelöli, amikor időbeli kategóriákba rendezzük személyes tapasztalatainkat. Ezt nevezük szubjektív időnek, ami különbözik az óra szerinti, azaz objektív időtől. Megismerkedünk három fontos időkategóriával is: azzal, ami volt, tehát ami már megtörtént, azzal, ami van, vagyis ami számunkra a jelen, és ami majd lesz, tehát ami a jövőben bekövetkezhet. Ezeket a dimenziókat a következőképpen nevezzük: múlt pozitív, múlt negatív, jelenhedonista, jelenfatalista, jövőorientáció és transzcendentális jövőorientáció. Az időparadoxona azt jelenti, hogy időperspektívánk az életeseményeinket és döntéseinket oly módon befolyásolja, hogy annak nem vagyunk tudatában, továbbá, ha túlzottan elköteleződünk egy időperspektíva iránt, akkor annak előnyeit felülírják negatív következményei.

Az első fejezetben az idő fontosságáról tájékozódhatunk, megismerkedhetünk az

időperspektívák létrejöttének történetével és értelmével. Ezt követően mutatják be a Philip Zimbardóról elnevezett időperspektíva kérdőívet (*ZTPI; Zimbardo Time Perspective Inventory*), amely 56 kérdést tartalmaz, és részletes képet ad arról, hogy melyik időperspektívánk milyen mértékben érvényesül életünkben. A transzcendentális kérdőív további 10 kérdést tartalmaz. A kronológiai sorrendet követve először a múlt két aspektusát vizsgáljuk, a múlt pozitív és a múlt negatív dimenziókon keresztül, majd a jelenhedonizmust és a jelenfatalizmust ismerhetjük meg közelebbről. Végezetül a jövőorientáció és a transzcendentális jövőperspektíva bemutatására kerül sor. Mindezek által átfogó képet kapunk arról, hogy az egyes kategóriák milyen pozitív és negatív tulajdonsággal rendelkeznek. Az időperspektíva kérdőív részletes bemutatása is megtalálható a könyvben, a kitöltést követően önállóan is elvégezhető az értékelés, így önmagunk számára is világossá válik saját időorientációnk profilja. Ennek megismerése után újra analizálhatjuk a múlt pozitív és negatív perspektivikus oldalát. Összességében azt láthatjuk, hogy az erős jövőorientáció kedvező hatást gyakorol pályaválasztásunkra, egészségi állapotunkra és döntéseinkre általában, mindazonáltal a túlzott jövőorientáció együtt jár a mun-

kafüggőséggel, a szabadidő, a családi és a baráti kapcsolatok feláldozásával, ami hosszú távon elmagányosodáshoz, kiégéshez vezethet. Ezt igazolják a bemutatott nemzetközi vizsgálati eredmények.

A második fejezet testünk és az idő kapcsolatát tárja fel. Belső óránk és a napi ritmusunk közötti eltéréseket ismerhetjük meg, hogy miként/milyen módon/formában érzékeljük az idő múlását, mindezt saját tapasztalataink felidézésén keresztül. Felmérhetjük, milyen egészségi állapottal rendelkezünk időperspektívánk ismeretében. Ezt követően a szerzők bemutatják bizonyos kórképek és az egészségestől eltérő mentális állapotok (például a depresszió vagy a szkizofrénia) kialakulásának háttérben álló időperspektíva-profilját. Mindezt követően az elhatározásaink mögött meghúzódó idői dimenziók struktúrája kerül a középpontba, vagyis döntéshozatali folyamatok vizsgálata a

három nagyobb és hat kisebb időperspektíván keresztül. Ez a fejezet abban segít bennünket, hogyan legyünk boldogabbak és sikeresebbek életünkben. Majd a szerelem és a párkapcsolati elégedettség témáit ismerhetjük meg alaposabban. A folytatásban a könyv az idő szerepének fontosságát, társadalmi hatását mutatja be az üzleti élettel, a politikával és a tömeg befolyá-

solásának technikájával összefüggésben. Rávilágít arra, hogy amennyiben az üzleti szféra vagy a politikai elit képes befolyásolni az időhöz való viszonyunkat, akkor arra is képessé válik, hogy a maga hasznára fordítsa ennek következményeit. A szerzők úgy vélik, hogy éppen ezért a vezető pártok egyik fő célja az, hogy a szavazók időperspektíváját fixálja, ezáltal növelje a támogatottságuk mértékét. Ezen nyomás hatására nehéz megtartanunk a kontrollt saját időperspektíva-profilunk kialakításában. Időről időre szükségesé válik, hogy időhöz való viszonyulásunkat felülvizsgáljuk, és szükség esetén korrigáljuk azt. Ennek lehetőségét az biztosítja, hogy a profil nem velünk született, hanem azt tanult mechanizmus révén alakítjuk. A gyermekekre jellemző jelenhedonista hozzáállást fokozatosan felválthatja a jövő felé fordulás a külső környezeti ingerek, a szociális kapcsolatok bővülése és a mélyebb önismerteti munka hatására.

Az időhöz való viszonyulásunk ilyesfajta pszichológiai értelmezése újszerű, az eddigi kutatási eredmények tükrében meggyőző és figyelemfelkeltő, ugyanakkor éles viták alapjául szolgálhat. A könyvben található személyes példák, melyeket a szerzők saját életükből kölcsönöznek, hozzájárulnak az író-olvasó közötti bizalmi kapcsolat kiépítéséhez, mindazonáltal az objektivitás mértékét csökkentik. A kötet és a szerzők amerikai mivoltának tükrében többször felidézik John Fitzgerald Kennedy, az Amerikai Egyesült Államok 35. elnökének néhány kísérő gondolatát, aki több ízben utalt az idő szerepének fontosságára. Az ő felfogásában nem érdemes magunkat a múlt hibái miatt vádolnunk, fogadjuk el korábbi döntéseinket és figyelmünket a jövőnkre összpontosítsuk.

Az időhöz való viszonyulásunk ilyesfajta pszichológiai értelmezése újszerű, az eddigi kutatási eredmények tükrében meggyőző és figyelemfelkeltő, ugyanakkor éles viták alapjául szolgálhat. A könyvben található személyes példák, melyeket a szerzők saját életükből kölcsönöznek, hozzájárulnak az író-olvasó közötti bizalmi kapcsolat kiépítéséhez, mindazonáltal az

objektivitás mértékét csökkentik. A kötet és a szerzők amerikai mivoltának tükrében többször felidézük John Fitzgerald Kennedy, az Amerikai Egyesült Államok 35. elnökének néhány kísérő gondolatát, aki több ízben utalt az idő szerepének fontosságára. Az ő felfogásában nem érdemes magunkat a múlt hibái miatt vádolnunk, fogadjuk el korábbi döntéseinket és figyelünk a jövőnkre összpontosítsuk. Az időperspektíva elméletének ismeretében a következőkkel egészíthetjük ki Kennedy gondolatát: az egyes idői dimenziók közötti rugalmas váltás, továbbá az ideális időorientáció-profil kialakítására törekvés hozzájárul énhatékonyságunk növeléséhez, ami lehetővé teszi, hogy múltbeli

tapasztalatainkra alapozva hozzuk meg döntéseinket jövőnkre nézve, mindeközben pedig megéljük a jelen perceit is.

Zimbaro, P. és Boyd, J. (2012): *Időparadoxon*. HVG Kiadó Zrt., Budapest. 484.

Dombi Edina¹

Kovács Ádám Gábor²

^{1, 2} Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Tanító- és Óvóképző Intézet, Alkalmazott
Pedagógia és Pszichológia Tanszék

Regionális egyetem, munkapiac, státuszinkonzisztencia

Nők a felsőoktatásban

Amikor a társadalom műveltsége, iskolázottsága, valamint az ezekkel összefüggő képzettségi-végzettségi mutatók egyértelműen jelzik a „honnan jöttek” esélyeit az elhelyezkedésben, korántsem lényegtelen a térségi, lokális származás, a hozott tudás és a diplomával megszerezhető ismeretek megléte vagy hiánya. De amikor ez még a nemi szerepekkel, nők és férfiak munkapiaci arányával vagy jövőbeli esélyeivel is összefügg, még konzisztensebb kérdés marad: miért lehetséges, hogy a lányok és nők aránya magasabb a felsőoktatásban, eredményeik látványosabbak és aspirációik is érdemiek, eközben a munkaerőpiac épp leépíti a diplomásokat, térben is korlátozza a reményeket, és ezzel strukturális inkonzisztenciát teremt a társadalmi státuszok terén. Státusz és szerep – klasszikus szociálintropológiai problematika, és élővé válik legott, ahol még a térbeliséggel, regionális tagoltsággal és változó időbeliséggel is összefügg..

Sok-sok éves szakmai kutatás, s ennek elméleti, történeti és empirikus elemzése áll a háttérben annak a kötetnek, mely a nevelés- és viselkedéstudományok körében új eredményekkel fényeskedik az egyetemi könyvkiadásban. Eppen-

séggel Fényes Hajnalka (nem szójáték, csak véten asszociáció) kötete, aki az oktatási rendszer mindennapjaiban nevezi meg a nemek közötti különbségek preferenciális okait vagy magyarázatait, külön hangsúllyal a debreceni, regionális egyete-

objektivitás mértékét csökkentik. A kötet és a szerzők amerikai mivoltának tükrében többször felidézük John Fitzgerald Kennedy, az Amerikai Egyesült Államok 35. elnökének néhány kísérő gondolatát, aki több ízben utalt az idő szerepének fontosságára. Az ő felfogásában nem érdemes magunkat a múlt hibái miatt vádolnunk, fogadjuk el korábbi döntéseinket és figyelünk a jövőnkre összpontosítsuk. Az időperspektíva elméletének ismeretében a következőkkel egészíthetjük ki Kennedy gondolatát: az egyes idői dimenziók közötti rugalmas váltás, továbbá az ideális időorientáció-profil kialakítására törekvés hozzájárul éhatékonyságunk növeléséhez, ami lehetővé teszi, hogy múltbeli

tapasztalatainkra alapozva hozzuk meg döntéseinket jövőnkre nézve, mindeközben pedig megéljük a jelen perceit is.

Zimbaro, P. és Boyd, J. (2012): *Időparadoxon*. HVG Kiadó Zrt., Budapest. 484.

Dombi Edina¹

Kovács Ádám Gábor²

^{1, 2} Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Tanító- és Óvóképző Intézet, Alkalmazott
Pedagógia és Pszichológia Tanszék

Regionális egyetem, munkapiac, státuszinkonzisztencia

Nők a felsőoktatásban

Amikor a társadalom műveltsége, iskolázottsága, valamint az ezekkel összefüggő képzettségi-végzettségi mutatók egyértelműen jelzik a „honnan jöttek” esélyeit az elhelyezkedésben, korántsem lényegtelen a térségi, lokális származás, a hozott tudás és a diplomával megszerzhető ismeretek megléte vagy hiánya. De amikor ez még a nemi szerepekkel, nők és férfiak munkapiaci arányával vagy jövőbeli esélyeivel is összefügg, még konzisztensebb kérdés marad: miért lehetséges, hogy a lányok és nők aránya magasabb a felsőoktatásban, eredményeik látványosabbak és aspirációik is érdemiek, eközben a munkaerőpiac épp leépíti a diplomásokat, térben is korlátozza a reményeket, és ezzel strukturális inkonzisztenciát teremt a társadalmi státuszok terén. Státusz és szerep – klasszikus szociálintropológiai problematika, és élővé válik legott, ahol még a térbeliséggel, regionális tagoltsággal és változó időbeliséggel is összefügg..

Sok-sok éves szakmai kutatás, s ennek elméleti, történeti és empirikus elemzése áll a háttérben annak a kötetnek, mely a nevelés- és viselkedéstudományok körében új eredményekkel fényeskedik az egyetemi könyvkiadásban. Eppen-

séggel Fényes Hajnalka (nem szójáték, csak vértlen asszociáció) kötete, aki az oktatási rendszer mindennapjaiban nevezi meg a nemek közötti különbségek preferenciális okait vagy magyarázatait, külön hangsúllyal a debreceni, regionális egyete-

mi és partiumi térségre nézve. Forráskutatásai alapján fel is mutatja a tájékozódás hátterét: a „pink education”, vagyis a „rózsaszín nevelés” mint tartalmi kulcsszó olyan munkákat, munkatípusokat takar, amelyekben a nők vannak többségben – ám nem a fehérgalléros (értsd: irányító) és nem is a kékgalléros (szak- és betanított vagy segéd)munkák végzői körében, mindemellett hasonlóképpen alulfizetett, rutinszerű mivolta miatt személytelen, zártan tervezett és előlépést sosem biztosító munkakörökben.

A női munkát körülvevő munkapiaci struktúrában Magyarországon már az 1970-es években is időszakosan jellemző volt egyes szakmák elnöiesedése vagy „férfiasodása”, de ezt kísérte, hogy az a kevés nő, aki diplomássá lett, aránytalanul oszlott el az alkalmazási rétegmutatók tanúsága szerint. Az ellenoldali „férfihátrányt” okozó (például az oktatásban és a munkavégzés más szféráiban egyaránt megjelenő) nemi hovatartozási tünetcsoport az egyenlőtlenségek részint intimizálódásában, részint elfogadottságában is helyet nyert, ami nem lehetett szokatlan tünemény, hiszen a társadalmi munkamegosztás hagyományosabb tereiben (pl. paraszti világban, felsőfokú képzésben, iskolai részvételben) is régóta jelen volt. Nem utolsósorban tükröződött a képzés esélyeiben és eredményességében is.

A szerző megvallott törekvése, hogy az oktatási részvételben, szegregált élethelyzetben és a rangkülönbségek rendszerében meglévő horizontális vagy vertikális hátrányokkal foglalkozzon, melyek a munkaerőpiac és a társadalmi mobilitás objektív mutatóiban is tünetként mutatkoznak. Ilyenek például a jövedelmi eltérések, az iskolázottsági differenciálódás, a felsőoktatási életút nehezítettsége, s ezek alakjában olyan nemi, lokalitásfüggő, az attitűdök másságára épülő struktúrák tagolódását mutatja ki, amelyek a „saját” (szerzett) kulturális tőke és a hozott előnyök feszültségeire rámutatnak történeti dimenzióban.

Az elméleti alapok vázlatában és az elemzés bevezetőjében a hagyományos és a modern szerepek oktatás- és életvi-

telbeli változásai felől halad a képzésbe mindinkább bekerülő nők státuszváltozása felé, a nők mai pozíciójának átalakulását jelző mérőszámok súlyozása révén. Ez az iránycél a kötet alcímében is fölteszt kérdést kívánja pontosítani. A nőideálok változása a történelemben (31–50. o.) a legfőbb szakirodalmi példák révén – a 17. századtól a 2. világháborúig – olyan helyzeti feszültségek és jogi nehézségek sorát mutatja, amelyek 1980-ra már a felsőoktatási képzésben is 50%-nál magasabb arányban mutatják az alacsonyabb jövedelmű rétegek hozott hátrányait és megbecsüléshiányát, a nőkkal szembeni előítéletességet, a kevés női vezető alulértékelését és a munkapiaci attitűdök átalakulását is. E téren az iskolai eredményesség és a munkahelyi diszkrimináció feszültségét is megannyi tényező mutatja, de 1989-től (az 1949-es tömeges munkába állás ellenpólusaképpen) a csökkenő foglalkoztatottság jellemzi a helyzetet (a férfiakéval azonos mobilitási mutatók és képzettségi szintnövekedés dacára).

Külön érénye a kötet gondolati vonalvezetésének a „férfihány-hipotézis”, ami visszatérő motívumként mutatja, hogy az északkeleti határ menti régió statisztikai és kulturális mutatói szerint milyen hozott vagy kapott egyenlőtlenségek húzódnak meg az anyagi, képzési és területi különbségek mögött és ezek jelentéshatárában. Érdeme még a kötetnek a kulturális és társadalmi tőke mérésének elméleti és empirikus megjelenítése (61–90. o.), a munkaerő-piaci szegregáció és a tudáspiaci jelenlét mutatóinak ismertetése (81–116. o.), illetve a nemek térbeli kötődéseinek empirikus mintázatát kínáló kérdőíves kutatás eredményeinek bemutatása (117–132. o.). Mindezek tükröződése a munkaattitűdök és tapasztalatok világában, a munkában meglett hasznosság élménye, a csapatmunka megismerése, a sikerélmények és összhang értékékképzete ráadásul izgalmas összehasonlítás lehetőségét nyújtja a román–magyar határ menti (partiumi) térség lakóinak értékrendjei és preferenciasorrendje szempontjából (141–155. o.).

A nemi különbségek és az informális tanulás, önképzés, kulturális fogyasztás vagy időfelhasználás kérdései ugyancsak kínálkoznak más térségi és időszaki mutatók összehasonlító elemzésére: mobilitás, képzettségi helyzetkép, szegregáció, felsőfokú intézményválasztás motívumai, valamint a diákok társadalmi háttérmutatói a lányok, nők eredményesebb értékelmutatásában jelennek meg (171–198. o.), versengő típusú karakterek mutatkozásával és a régi munkaerő-piaci diszkrimináció lassú fölszámolódásával kecsegtetnek. A további hátrányok látható gyengülése a „magaskultúrában” való részvétel és a szerzett kulturális tőke stabilabb megmaradása terén a trendek változását jelzi, a hátrányos helyzetet pótló motivációs háttér pedig a nők munkapiaci státuszjavulását segíti elő (197–206. o.).

Fényes Hajnalka a komplex problémakör a felsőoktatás és tudáspiaci helyzetváltozás, képzési profilok és konvencionális nemi szerepek, női többség és hátrányos jövőkép összefüggései terén mutat ki változást: a kortárs folyamatok tükrében megmutatózó sajátosságait a „rózsaszín galléros” szereplők jövőendő térnyerésének reális víziójával sugallja, nem hódolva

a genderkutatások trendjeinek, de térségi tesztjét adva az oktatásban helyet és funkciót nyert nemi különbségek anti-struktúrájának. Műve ama kevés opuszok egyike, amelyek a „hagyományos” kérdésfelvetések és konvencionális válaszlehetőségek között az új, a hatékony, a kihívásokra érdemi és akut választ adni képes alkalmazkodási stratégiákat fog(lal)ja össze oktatás, piac, munkaerő-politika és szerepviselkedések összjátékából. Ebben a nemi szerepek, értékrendi különbségek és a hátrányfelszámolási trendek partiumi jellemzői hangsúlyos funkciót kapnak, ahogyan maga a kötet is hangsúlyosan földrajzi térségi jellemzőket

tárgyal a társadalomtudományi komplex kutatás aspektusából.

Fényes Hajnalka (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 228.

A. Gergely András

ELTE Társadalomtudományi Kar,
Kulturális Antropológia Tanszék

A nemi különbségek és az informális tanulás, önképzés, kulturális fogyasztás vagy időfelhasználás kérdései ugyancsak kínálkoznak más térségi és időszaki mutatók összehasonlító elemzésére: mobilitás, képzettségi helyzetkép, szegregáció, felsőfokú intézményválasztás motívumai, valamint a diákok társadalmi háttérmutatói a lányok, nők eredményesebb értékelmutatásában jelennek meg (171–198. o.), versengő típusú karakterek mutatkozásával és a régi munkaerő-piaci diszkrimináció lassú fölszámolódásával kecsegtetnek.

Iskolakultúra

Repertórium

XXVI. évfolyam, 2016

Főszerkesztő: Géczy János

Olvasószerkesztő: Benke Gábor

Rovatvezetők: Csikos Csaba,

Fejes József Balázs, Kasik László,

Kojanitz László, Trencsényi László, Vágó Irén

Szerkesztőség:

Pannon Egyetem,

Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar

8200, Veszprém, Vár u. 39.

Telefon: 06 30 3523226

e-mail: janos.gecz@gmail.com

web: www.iskolakultura.hu

az iskolakultúra 2016/12 melléklete

Tanulmány

- András Ferenc (2016): Egymás szemében 1. 3–8.
- Andrássy György (2016): Nyelvek és nyelvi jogok a térben 1. 9–19.
- B. Németh Mária – Korom Erzsébet – Pásztor Attila – Gyenes Tamás (2016): Kutatási készségek online mérése a 8–11. évfolyamon 3. 117–130.
- Berényi Eszter (2016): Az autonómiától a szelekcióig 9. 3–22.
- Bodó Julianna (2016): Határátlépések, térbeélések 1. 20–30.
- Borsodi L. László (2016): A költői nyelv haláltánca Baka István Halál-boleró című versciklusáról 4. 37–46.
- Bús Éva (2016): Töredékes szövegek: az élet- és útirás tropikus vetületei Laurence Sterne műveiben 9. 97–115.
- Csapó Benő – Csíkos Csaba – Korom Erzsébet (2016): Értékelés a kutatásalapú természettudomány-tanulásban: a SAILS projekt 3. 3–16.
- Csapó Benő – Csíkos Csaba – Korom Erzsébet (2016): Tartalmi keretek a kutatásalapú tanulás tudáselemeinek értékeléséhez a természettudományokban 3. 17–29.
- Csapó Benő – Korom Erzsébet – Csíkos Csaba (2016): A kutatásalapú tanulás megvalósításának feltételei a természettudományok tanításában 3. 30–42.
- Csapó Benő (2016): A tanárképzés és az oktatás fejlesztésének tudományos háttere 3–18.
- Csehy Zoltán (2016): A térré lett idő 1. 31–38.
- Csíkos Csaba – Csapó Benő – Korom Erzsébet (2016): Értékelés a kutatásalapú természettudomány-tanulásban: a SAILS projekt 3. 3–16.
- Csíkos Csaba – Korom Erzsébet – Csapó Benő (2016): A kutatásalapú tanulás megvalósításának feltételei a természettudományok tanításában 3. 30–42.
- Csíkos Csaba – Korom Erzsébet – Csapó Benő (2016): Tartalmi keretek a kutatásalapú tanulás tudáselemeinek értékeléséhez a természettudományokban 3. 17–29.
- Csizér Kata – Piniel Katalin (2016): Középiszolás diákok angolnyelv-tanulási motivációjának és nyelvtanulási szorongásának vizsgálata 6. 3–13.
- D. Molnár Éva – Kecskeméti Judit (2016): 8. és 9. évfolyamos tanulók földrajztanulásának sajátosságai a tanítási módszerekkel összefüggésben 10. 58–72.
- Dobos Bianka – Pikó Bettina (2016): A zenei teljesítményszorongás rizikó- és protektív faktorai 10. 73–80.
- Érfalvy Livia (2016): Imitáció és önazonosság Móricz Zsigmond Rokonok című művében 4. 47–54.
- Faragó Kornélia (2016): Közelségek és distanciák 1. 39–46.
- Földes Györgyi (2016): A nyelv mint ellenség 1. 47–54.
- Gintli Tibor (2016): Metanarratív kommentárok a Szent Péter esernyője szövegében 7–8. 79–86.
- Gyenes Tamás – Korom Erzsébet – Pásztor Attila – B. Németh Mária (2016): Kutatási készségek online mérése a 8–11. évfolyamon 3. 117–130.
- Habók Anita (2016): Tanulási és nyelvtanulási stratégiák használata az általános iskola végén és a középiskola elején 10. 23–38.
- Hegedűs Roland (2016): Tizedik osztályos tanulók teljesítményének területi különbségei 12. 16–30.
- Herczegné Goldschmidt Zsuzsanna (2016): Papíralapú és számítógép-alapú tesztelés összehasonlító vizsgálata olvasás-szövegértés területén 4. évfolyamos diákok körében 6. 30–43.
- Herzog Csilla – Racsko Réka (2016): Táblagép az osztályteremben 10. 3–22.
- Hódi Ágnes – Tóth Edit (2016): A különböző szocioökonómiai státuszú tanulók iskolakezddéskor mért elemi alapkészségeinek és a későbbi szövegértés teljesítményének alakulása az óvodában eltöltött évek tükrében 9. 51–72.
- Jagodics Balázs – Szabó Éva (2016): Erőforrások és követelmények 11. 3–15.
- Jánosi Eszter (2016): „De hát nincs odaírva!” 7–8. 54–62.
- Kecskeméti Judit – D. Molnár Éva (2016): 8. és 9. évfolyamos tanulók földrajztanulásának sajátosságai a tanítási módszerekkel összefüggésben 10. 58–72.

- Kékes Szabó Marietta – Kovács Nóra (2016): Családkép és családideál napjainkban, avagy kisiskolások és pubertáskorú fiatalok vélekedései a családról 7–8. 25–46.
- Kékes Szabó Marietta (2016): A tárgyválasztás és -használat sajátosságai óvodás és kisiskolás gyermekek körében 10. 39–57.
- Kiss Attila – Ujhelyi Mária – Mihali Mária – Kun András István (2016): A szervezeti kultúra és a szubkultúrák vizsgálata összeolvadás után egy gazdaságtudományi karon 9. 23–50.
- Kiss Dóra – Szekeres Ágota (2016): Egy és két enyhén értelmi fogyatékos tanulót integráló osztályközösségek összehasonlítása 12. 3–15.
- Kiss Endre (2016): A szimmetria terei 1. 55–62.
- Kissné Gera Ágnes (2016): Élmények és értékek a kutatásalapú tanulás kipróbálása során 3. 89–100.
- Kopasz Katalin – Szélpál Szilveszter (2016): A kutatásalapú tanulás alkalmazása a tehetséggondozásban 3. 109–116.
- Korom Erzsébet – Csapó Benő – Csikos Csaba (2016): Értékelés a kutatásalapú természettudomány-tanulásban: a SAILS projekt 3. 3–16.
- Korom Erzsébet – Csikos Csaba – Csapó Benő (2016): A kutatásalapú tanulás megvalósításának feltételei a természettudományok tanításában 3. 30–42.
- Korom Erzsébet – Csikos Csaba – Csapó Benő (2016): Tartalmi keretek a kutatásalapú tanulás tudáselemeinek értékeléséhez a természettudományokban 3. 17–29.
- Korom Erzsébet – Pásztor Attila – Gyenes Tamás – B. Németh Mária (2016): Kutatási készségek online mérése a 8–11. évfolyamon 3. 117–130.
- Kovács Edina (2016): „Tükröt tart, segít máshogy hazamenni” 2. 19–30.
- Kovács Nóra – Kékes Szabó Marietta (2016): Családkép és családideál napjainkban, avagy kisiskolások és pubertáskorú fiatalok vélekedései a családról 7–8. 25–46.
- Kun András István – Ujhelyi Mária – Mihali Mária – Kiss Attila (2016): A szervezeti kultúra és a szubkultúrák vizsgálata összeolvadás után egy gazdaságtudományi karon 9. 23–50.
- Mákné Karika Tímea (2016): Racionális hibák a törtes műveletvégzés során 7–8. 63–78.
- Manxhuka Afrodita (2016): Aktualizált klasszikusok, avagy a legújabb populáris regényekben rejlő pedagógiai lehetőségek 6. 67–75.
- Mesterházy Mária – Vámos Ágnes (2016): Pedagógusok nézetei az érzelmi kompetenciáról 11. 16–33.
- Mihali Mária – Ujhelyi Mária – Kun András István – Kiss Attila (2016): A szervezeti kultúra és a szubkultúrák vizsgálata összeolvadás után egy gazdaságtudományi karon 9. 23–50.
- Nagy Ádám – Trencsényi László (2016): Tanórán innen, iskolán túl: a szociálpedagógiai gondolat létjogosultsága 10. 81–97.
- Nagy Gyula (2016): Tudománymetria és neveléstudomány 2. 50–62.
- Nagy Lászlóné – Nagy Márió Tibor (2016): Kutatásalapú tanítás-tanulás a biológiaoktatásban és a biológiatanár-képzésben 3. 57–69.
- Nagy Márió Tibor – Nagy Lászlóné (2016): Kutatásalapú tanítás-tanulás a biológiaoktatásban és a biológiatanár-képzésben 3. 57–69.
- Nemes Gyöngyi (2016): A nyelvi hátrányos helyzet és az anyanyelvi olvasás diagnosztikus értékelése – elméletek, módszerek 7–8. 47–53.
- Németh Veronika – Orosz Gábor (2016): A reakciósebesség című SAILS tanulási egység kipróbálásának tapasztalatai 3. 81–88.
- Németh Zoltán (2016): A migráns irodalom lehetőségei a közép-európai irodalmakban 1. 63–69.
- Nógrádi Stella (2016): A matematikai kompetencia elemeinek alkalmazása a történelmi feladatok megoldásában 2. 63–79.
- Orosz Gábor – Németh Veronika (2016): A reakciósebesség című SAILS tanulási egység kipróbálásának tapasztalatai 3. 81–88.
- Pásztor Attila – Korom Erzsébet – Gyenes Tamás – B. Németh Mária (2016): Kutatási készségek online mérése a 8–11. évfolyamon 3. 117–130.
- Pikó Bettina – Dobos Bianka (2016): A zenei teljesítményszorongás rizikó- és protektív faktorai 10. 73–80.

- Piniel Katalin – Csizér Kata (2016): Középkorú diákok angolnyelv-tanulási motivációjának és nyelvtanulási szorongásának vizsgálata 6. 3–13.
- Polónyi István (2016): A magyar emberi erőforrás fejlettsége – két nemzetközi mutató tükrében 7–8. 3–13.
- Polónyi István (2016): A neveléstudomány helyzetéről 4. 3–20.
- Racsko Réka – Herzog Csilla (2016): Táblagép az osztályteremben 10. 3–22.
- Radnóti Katalin – Adorjáné Farkas Magdolna (2016): A kutatásalapú tanulás, tanítás és tanárképzés lehetőségei a fizika oktatásában 3. 70–80.
- Sáska Géza (2016): Az egységes és általános iskola megteremtése 6. 44–66.
- Sivadó Ákos (2016): Világátlépések: hogyan kondicionálja a cselekvési tér a társadalomtudományos magyarázatokat 1. 70–81.
- Somogyi Ágota (2016): A SAILS projekt tapasztalatai a pedagógus szemszögéből: a kutatásalapú tanulás szervezésének és értékelésének hatása a pedagógus attitűdjére 3. 101–108.
- Somogyvári Lajos (2016): Munkára nevelés a szocialista pedagógiában: az orosz-szovjet előtörténet (1917–1958) 1. 82–92.
- Szabadi Magdolna (2016): A szociális kompetencia érzelmi elemeinek fejlesztése zeneterápiás eszközökkel tanár szakos hallgatók körében 6. 14–29.
- Szabó Diána (2016): Látélet a pedagógusok befogadó neveléshez-oktatáshoz való hozzáállásáról 4. 21–36.
- Szabó Éva – Jagodics Balázs (2016): Erőforrások és követelmények 11. 3–15.
- Szekeres Ágota – Kiss Dóra (2016): Egy és két enyhén értelmi fogyatékos tanulót integráló osztályközösségek összehasonlítása 12. 3–15.
- Szélpál Szilveszter – Kopasz Katalin (2016): A kutatásalapú tanulás alkalmazása a tehetséggondozásban 3. 109–116.
- Szili Katalin (2016): A fonológiai tudatosság és a mentális lexikon fejlettségének számítógép-alapú mérését lehetővé tevő tesztrendszer kidolgozása 2. 31–49.
- Tóth Edit – Hódi Ágnes (2016): A különböző szocioökonómiai státuszú tanulók iskolakezddéskor mért elemi alapkészségeinek és a későbbi szövegértés teljesítményének alakulása az óvodában eltöltött évek tükrében 9. 51–72.
- Trencsényi László – Nagy Ádám (2016): Tanórán innen, iskolán túl: a szociálpedagógiai gondolat létjogosultsága 10. 81–97.
- Ujhelyi Mária – Mihali Mária – Kun András István – Kiss Attila (2016): A szervezeti kultúra és a szubkultúrák vizsgálata összeolvadás után egy gazdaságtudományi karon 9. 23–50.
- Vámos Ágnes – Mesterházy Mária (2016): Pedagógusok nézetei az érzelmi kompetenciáról 11. 16–33.
- Vass Dorottea (2016): Amikor a mesehallgatóból meseolvasó lesz 7–8. 14–24.
- Veres Gábor (2016): Gondolkodás- és képességfejlesztés: kihívások és megoldások a SAILS projektben 3. 43–56.
- Vincze Tamás (2016): Az írótanári szerepdualizmus problémája Németh László 1950-es és 60-as években konstruált önmeghatározásaiban 9. 73–96.

Konferencia

- Balogh Bettina (2016): Izrael innovációs potenciáljának alappillérei 12. 65–75.
- Bókay Antal (2016): Az elmondhatatlan és elhallgathatatlan 11. 51–60
- Cserti-Szauer Csilla – Galambos Katalin – Papp Gabriella (2016): Pályaorientáció és életpálya-tervezés sajátos nevelési igényű fiatalok számára a hazai képzési gyakorlatban 5. 17–24.
- Demjén Zita – Szabó Tibor (2016): Fejlesztési lehetőségek a fogyatékossgal élő hallgatók segítésében 5. 25–35.

- Ferwagner Péter Ákos (2016): Az erőszak első megnyilvánulásai és következményei Palesztinában: zavargások „nabi Músza” ünnepén és Jaffában (1920–1921) 12. 31–45.
- Galambos Katalin – Cserti-Szauer Csilla – Papp Gabriella (2016): Pályaorientáció és életpálya-tervezés sajátos nevelési igényű fiatalok számára a hazai képzési gyakorlatban 5. 17–24.
- Horváth Kornélia (2016): A versbeszéd egzisztenciál-ontológiai elköteleződéséről 11. 71–81.
- Hunyady Györgyné (2016): Diszfunkcionális nevelési hatások funkcionális kutatása 2. 80–87.
- J. Nagy László (2016): A villámháború és Magyarország 12. 58–64.
- Józsa Krisztián (2016): Kihívások és lehetőségek az óvodai fejlesztésben 4. 59–74.
- Juhász Dóra – Szabó-Balogh Virág (2016): Rövidtávú emlékezet és munkamemória-kapacitás autizmusban 5. 36–47.
- Kádár József (2016): Abdalláh király és Izrael 12. 46–57.
- Kalmár Zoltán (2016): Hogyan vált Izrael tengeri hatalommá? 12. 76–81.
- Kovács Árpád (2016): Altum silentium 11. 34–50.
- Kovács Gábor (2016): A „valami” jelentése Arany János költészetében 11. 61–70.
- Kozma Tamás (2016): Oktatás vagy tanulás? 2. 108–118.
- Ladányi István (2016): A semmit mondás változatai és jelentései Tolnai Ottó árvacsáth verseiben 11. 82–87.
- Mátrai Zsuzsa (2016): Kifektetés az emberi tőkéből 2. 100–107.
- Miklósi Márta (2016): A büntetés-végrehajtási szervezet reintegrációs tevékenységeinek új rendszere 5. 48–62.
- Molnár Gyöngyvér (2016): A dinamikus problémamegoldó képesség mint a tudás elsajátításának és alkalmazásának képessége 5. 3–16.
- Nagy József (2016): Az olvasásképesség pszichikus komponensrendszere 2. 119–130.
- Nyitrai Ágnes (2016): Mese és mesélés 4. 75–83.
- Papp Gabriella – Cserti-Szauer Csilla – Galambos Katalin (2016): Pályaorientáció és életpálya-tervezés sajátos nevelési igényű fiatalok számára a hazai képzési gyakorlatban 5. 17–24.
- Réthy Endréné (2016): Miért fontos a tanárok kiegyensúlyozott érzelmi élete, elégedettsége, jól-léte? 2. 88–99.
- Szabó Tibor – Demjén Zita (2016): Fejlesztési lehetőségek a fogyatékossgal élő hallgatók segítésében 5. 25–35.
- Szabó-Balogh Virág – Juhász Dóra (2016): Rövidtávú emlékezet és munkamemória-kapacitás autizmusban 5. 36–47.
- Zentai Gabriella (2016): Óvoda és nevelés a 21. században 4. 55–58.

Szemle

- Baka L. Patrik (2016): A szlovákiai magyar irodalomtanítás legújabb perspektívái 6. 103–114.
- Birkás György – Missetáné Burján Anita (2016): Út a középiskolába... 6. 76–102.
- Bogdán Péter – Némethné Végh Judit (2016): Roma Mentor Projekt: a Barát-modell 5. 63–76.
- Bredács Alice – Csepcsényi Lajos Lászlóné Balogh Melinda (2016): A probléma-alapú tanulás és tanítás iránti igények és lehetőségek a középfokú építőipari szakképzésben 7–8. 100–119.
- Burián Miklós (2016): A lelki egyensúly feltételei a tanulói befogadás függvényében 4. 118–125.
- Csepcsényi Lajos Lászlóné Balogh Melinda – Bredács Alice (2016): A probléma-alapú tanulás és tanítás iránti igények és lehetőségek a középfokú építőipari szakképzésben 7–8. 100–119.
- Czeglédi Sándor (2016): Történelemtanítás tudományos háttér nélkül? 11. 94–96.
- Edvy László (2016): Társadalmi elvárás-e a fizikai inaktivitás orvoslása? 4. 108–114.
- Elbert Gábor – Végh Veronika – Zsigmond Csilla – Nagy Zsolt (2016): Genetikai ismeretterjesztés fontossága óvodában és általános iskolában 5. 99–110.
- Gáspár Bencéné Vér Katalin – Varga József – Madaras Atilla (2016): A közoktatás színvonala és finanszírozása közötti kapcsolat Magyarországon 2003–2013 között 10. 98–109.

- Géczy János – Kamarás István (2016): Hittankönyvek az emberről, erkölcsankönyvek a vallásról 1. 116–124.
- Gombás Judit – Tóthné Kálbli Katalin – Pajor Emese (2016): Látássérült tanulók inkluzív testnevelés oktatását nehezítő tényezők és oktatásmódszertani sajátosságok 1. 125–135.
- Gúti Erika (2016): A németalföldi kultúrtér – magyar áthallásokkal 6. 123–136.
- Herzog Csilla (2016): „Az új mediális környezetben a gyerekeknek már nem válaszokra, hanem jól feltett kérdésekre van szükségük...” 1. 110–115.
- Horváth Gábor – Nagy-Czirok Lászlóné Kiszi Magdolna (2016): Coriolis a lefolyóban? 5. 111–122.
- Kamarás István – Géczy János (2016): Hittankönyvek az emberről, erkölcsankönyvek a vallásról 1. 116–124.
- Karikó Sándor (2016): Európaiság és pedagógia – mi végre? 4. 96–107.
- Karikó Sándor (2016): Mire taníthat a halál? 9. 116–127.
- Kiss Gabriella (2016): „Nem árulok sem kemény, sem reménydrogot” 12. 82–89.
- Koltay Tibor (2016): Médiaműveltség, digitális bennszülöttek: a mítoszok vége? 1. 102–109.
- M. Császár Zsuzsanna – Wusching Á. Tamás (2016): Oktatás és tér 4. 84–95.
- Madaras Atilla – Varga József – Gáspár Bencéné Vér Katalin (2016): A közoktatás színvonala és finanszírozása közötti kapcsolat Magyarországon 2003–2013 között 10. 98–109.
- Mayer Erzsébet (2016): Kelle Antal ArtFormer sakkjátéka mint modern népmese 4. 115–117.
- Medgyes Sándor (2016): Tóth Árpád műveinek recepciója 1. 93–101.
- Misetáné Burján Anita – Birkás György (2016): Út a középiskolába... 6. 76–102.
- Molnár Pál (2016): Tanulóközösségek ismeretségi hálóinak strukturális mintázatai és jellegzetességei 5. 77–98.
- Nagy József (2016): Társadalmi globalizáció és planetáris szocializáció 12. 90–96.
- Nagy Zsolt – Végh Veronika – Zsigmond Csilla – Elbert Gábor (2016): Genetikai ismeretterjesztés fontossága óvodában és általános iskolában 5. 99–110.
- Nagy-Czirok Lászlóné Kiszi Magdolna – Horváth Gábor (2016): Coriolis a lefolyóban? 5. 111–122.
- Némethné Végh Judit – Bogdán Péter (2016): Roma Mentor Projekt: a Barát-modell 5. 63–76.
- Olláry-Knoll Ildikó (2016): Az Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia innovatív törekvései és értékállósága 7–8. 87–99.
- Olláry-Knoll Ildikó (2016): Pascali antropológia 2. 131–141.
- Pajor Emese – Gombás Judit – Tóthné Kálbli Katalin (2016): Látássérült tanulók inkluzív testnevelés oktatását nehezítő tényezők és oktatásmódszertani sajátosságok 1. 125–135.
- Szabó Dóra Fanni (2016): A rövidített Who jól-lét kérdőív gyermekek körében való alkalmazásának lehetőségei 11. 113–118.
- Szabó László (2016): Törismeret I. rész 10. 110–129.
- Szabó László (2016): Törismeret II. rész 11. 97–112.
- Szabó Norbert (2016): Beszámoló a II. Digitális Zenepedagógiai és Módszertani Konferenciáról 11. 88–93.
- Tóth Dorina Anna (2016): A közösségi felsőoktatási képzési központok az északkeleti peremeken 6. 115–122.
- Tóthné Kálbli Katalin – Gombás Judit – Pajor Emese (2016): Látássérült tanulók inkluzív testnevelés oktatását nehezítő tényezők és oktatásmódszertani sajátosságok 1. 125–135.
- Varga József – Madaras Atilla – Gáspár Bencéné Vér Katalin (2016): A közoktatás színvonala és finanszírozása közötti kapcsolat Magyarországon 2003–2013 között 10. 98–109.
- Végh Veronika – Zsigmond Csilla – Elbert Gábor – Nagy Zsolt (2016): Genetikai ismeretterjesztés fontossága óvodában és általános iskolában 5. 99–110.
- Wusching Á. Tamás – M. Császár Zsuzsanna (2016): Oktatás és tér 4. 84–95.
- Zsigmond Csilla – Végh Veronika – Elbert Gábor – Nagy Zsolt (2016): Genetikai ismeretterjesztés fontossága óvodában és általános iskolában 5. 99–110.

Kritika

- A. Gergely András (2016): Regionális egyetem, munkapiac, státuszinkonzisztencia 12. 98–100.
- Arató László (2016): Bíráló az Irodalom 9. kísérleti tankönyvről és a hozzá készült digitális tananyagról 3. 131–151.
- Bence Erika (2016): „Szövevényes” történetek 7–8. 120–122.
- Czike Bernadett (2016): A gyerekkori traumák hatása a biológiai és a szociális fejlődésre – egy lehetséges terápia 6. 137–140.
- Dombi Edina – Kovács Ádám Gábor (2016): Időparadoxon 12. 96–98.
- Frigy Szabolcs-István (2016): Mondd meg a kompozíciódat, megmondom, ki vagy 2. 142–143.
- Hegedűs Szilvia (2016): A társas viselkedés fejlesztéséről 11. 119–121.
- Hernádi Mária (2016): Költői tudatosság és lírai önreflexió 4. 126–127.
- Jánk István (2016): Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet digitális tananyagairól 5. 123–130.
- Kárpáti László (2016): Előre a lenini úton! – avagy újra oroszul tanulok 7–8. 123–125.
- Kovács Ádám Gábor – Dombi Edina (2016): Időparadoxon 12. 96–98.
- Magyar Andrea (2016): Innováció és technológia a 21. századi oktatásban: a finn tanulási ökoszisztémák építőkövei és a rendszer működése 2. 144–146.
- Málovics György (2016): Mire jó a tanoda? 7–8. 125–128.
- Mízer Tamás (2016): Tanító a ködből 9. 128–130.
- Nagy Ádám István (2016): Nem a mi kutyánk kölke 1. 138–140.
- Pálmai Dóra (2016): Autentikus és élvezetes – múzeumpedagógiai foglalkozások a zsidóságról 7–8. 129–131.
- Pintér Tünde (2016): Élet a Gyermek Házában 4. 134–136.
- Rábai Dávid (2016): A sportolás jótékony hatásai a magyar-román határ menti régió hallgatói körében 1. 136–138.
- Rausch Attila (2016): Kognitív aktiváció és tanári kompetencia matematikaórán 4. 132–133.
- Seidl-Pécs Olívia (2016): Hogyan irányítsuk gyermekünk nyelvi fejlődését a két- és többnyelvű környezetben? 4. 129–131.
- Szerdi Ilona (2016): Merjük gyermekeinket gondolkodásra ösztönözni! 11. 122–124.
- Szítás Andrea (2016): A női hang és a poétikai identitás meghatározása hat 20. századi francia írónő munkásságában 4. 127–129.
- Véry Dalma (2016): Az identitás perspektívái 10. 130–132.

iskolakultúra könyvek

1. Kamarás István: Krisnások Magyarországon (1998)
2. Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa: A szöveg megközelítései (1998)
3. Andor Mihály – Liskó Ilona: Iskolaválasztás és mobilitás (2000)
4. Csányi Erzsébet: Világirodalmi kontúr (2000)
5. Fóris Ágota (szerk.): Olasz nyelvi tanulmányok (2000)
6. Takács Viola: A Galois-gráfok pedagógiai alkalmazása (2000)
7. Szépe György: Nyelvpolitika: múlt és jövő (2001)
8. Andor Mihály (szerk.): Romák és oktatás (2001)
9. Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva: Magyar tanító, 1901 (2001)
10. Tüske László (szerk.): Muszlim művelődéstörténeti előadások (2001)
11. Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa: A multimédiális szövegek megközelítései (2002)
12. Kárpáti Eszter – Szűcs Tibor (szerk.): Nyelvpedagógia (2002)
13. Reisz Terézia – Andor Mihály (szerk.): A cigányság társadalomismerete (2002)
14. Fóris Ágota: Szótár és oktatás (2002)
15. H. Nagy Péter (szerk.): Ady-értelmezések (2002)
16. Kéri Katalin: Nevelésügy a középkori iszlámban (2002)
17. Géczy János: Rózsahagyományok (2003)
18. Kocsis Mihály: A tanárképzés megítélése (2003)
19. Gelencsér Gábor: Filmolvasókönyv (2003)
20. Takács Viola: Baranya megyei tanulók tudásstruktúrája (2003)
21. Lajtai L. László: Nemzetkép és iskola, 1777–1888 (2004)
22. Franyó István: Biológiai műveltségünk (2004)
23. Golnhofer Erzsébet: Pedagógiai nézetek Magyarországon, 1945–1948 (2004)
24. Bárdos Jenő: Nyelvpedagógiai tanulmányok (2004)
25. Kamarás István: Olvasásügy (2005)
26. Géczy János: Pedagógiai tudásátadás (2005)
27. Révay Valéria (szerk.): Nyelvészeti tanulmányok (2005)
28. Pukánszky Béla: Gyermekszemlélet a 19. században (2005, 2006)
29. Szépe György – Medve Anna (szerk.): Anyanyelvi nevelési tanulmányok I. (2005, 2006)
30. B. Nagy Ágnes – Medve Anna – Szépe György (szerk.): Anyanyelvi nevelési tanulmányok II. (2006)
31. Géczy János: Az iskola kultúrája: nevelés és tudomány (2006)
32. Kelemen Elemér: A tanító a történelem sodrában (2007)
33. Medve Anna – Szépe György (szerk.): Anyanyelvi nevelési tanulmányok III. (2008)
34. Boros János: Filozófia! (2009)
35. Hoffmann Zsuzsanna: Antik nevelés (2009)
36. Orbán Jolán (szerk.): Jacques Derrida szakmai hitvallása (2010)
37. Boros János: A tudomány, a tudás és az egyetem (2010)
38. Géczy János: Sajtó, kép, neveléstörténet (2010)
39. Farkas Judit – Medve Anna – Szabó Veronika: 12x4 mondat (2010)
40. Révay Valéria: A nyelvhasználat szintjei a XVII–XIX. században Északkelet-Magyarországon (2010)
41. Koltai Zsuzsa: A múzeumi kultúráközvetítés változó világa (2011)
42. Boros János: Demokrácia és szabadság (2011)
43. Érfalvy Livia: Kosztolányi írásművészete (2012)
44. Nagy Péter Tibor: Oktatás, -történet, -szociológia (2012)
45. Horváth József: Íráspedagógiai tanulmányok (2012)
46. Boros János: Időszerű etika. Esszék a felelősségről (2013)
47. Boros János: Szenvedély és szükségszerűség. Filozófiai vázlatok (2014)
48. Mészáros György: Szubkultúrák és iskolai nevelés. Narratív, kritikai pedagógiai etnográfia (2014)
49. Bence Erika: Virtuális irodalomtörténet (2015)
50. Mekis D. János: Auctor ante portas (2015)
51. Boros János: Etika és politika (2016)